

प्रकाशकास्व-निर्वेदनम् ।

ॐ श्रीगुरवे नमः ।

“यं श्रेयाः समुपासते शिव इति ब्रह्मेति वेदान्तिनो
 बौद्धा बुद्ध इति प्रमाथयद्वयः कर्तन्ति नैयायिकाः ।
 अहंविषय्य जैनमासनरताः कर्तन्ति सीमासकाः
 सोऽयं वो विदधातु काञ्चित्-फलं तैस्तोत्रय-नाथो वृष्टिः ॥”

इषोक्तैरस्य-मिश्रतयाश्रमनिराशिना भगवता आचार्येण
 शैमता स्वामिना पूर्णानन्देन साधकानां हितार्थाय काले काले
 विभिन्न-स्यामतः प्रेषितानां धर्मोपदेय-पूर्वाणां लेखानां संप्रदेष्टुं
 “वेद-वार्त्ता”-समाख्यायां स्वयो यस्या बहुभाषायां संसुद्रा प्रका-
 शिताः सन्ति । तत्-कृतः ‘Yoga and Perfection’ इत्यभिधानं
 पाश्चात्त्य-भाषामयोऽपरोऽपि यस्य प्रकाशितोऽस्ति । साम्प्रतं तेनैव
 महात्मना प्रायेण द्विसहस्रसंख्ये रत्नमुद्रणोक्तौ संचितः “पूर्वजयोति”
 नाम “महायस्यः” सुखबोध्य-संस्कृत-भाषया निरमायि । अयं तु
 विधातुं विंश-रूपस्य दृष्ट्या-प्रभासत स्तम्भान् ज्योतिर्मयाद् देवान्
 ज्योता रूपेण निर्मातः—इत्युक्तं यस्य-गर्भे यस्य-परिचय-प्रदानं प्रस-
 ३०
 ॥

पञ्चायकप्यत्रिषेदगम् ।

हृद्यानि परिप्रकाशयन्, माध्य साधन तत्त्वानि सुस्पष्टं विनिर्दिशन्,
 स्वीयं पुनश्चोति प्रभावेण साधकानां मोक्षाभ्यन्तामसं दूरीकुर्वन्
 विषयं बहुभेदं प्रयोजनं सारकं सामास्यं प्राप्तं शृणो— विषयमुक्तिं
 पुनर्भोवन्तारं दीपकम् —तस्मिन् इयं विराजते : “ॐ सुप्रकाशो
 महादीपः सर्वं तस्मिन् विराजते” । स बाह्याभ्यन्तरं चोति ।
 “अनुगतं प्रदीपं” : —यत्तु इति चतुर्थं पाठस्तथा—
 लक्षणायां निर्विशेषेण सर्वेषामपि यावतायं कृत्यानि निबद्धानि ।
 कर्तारदेव पालनात्मकानामपि केवलं पठनमेव भूयान् उपकारो
 भविष्यति ।

तन्मोक्षार्थं समलङ्घ्यते माह्व्यं, किमन् च ग जगद्वय मस्ति—
 वृथांश्च मध्याह्ने चपराश्च मायाह्ना इति । वृथांश्च मध्याह्नं
 चैवम्, मध्याह्ने माचक्ष्या औचलम्, चपराश्च योगि औचल
 मायाह्ने च भिक्षु औचल माधान्ध्यायन वदित मस्ति । एतन्म औचलं
 लब्ध्वा दान्तोऽयं, ददा जगत् औचल माधनोपयोगि भवेत् । दृष्ट्वा
 तदा चैवम् नदीम्, ददा कामि म दीगमागं, पुष्पे'दन्ते योग
 मस्ति, जिती'धो तदा जलन्ति, ददा दन्तिवामि म मच्छाम मयलम्वा
 दूर्ध्वं जगति सङ्गदन्ति ।

द्वयोरेव चन्द्रस्य-चन्द्रार्थं सत्तेषां सुविनयः भविता । यदा
 कश्चिद्देशेऽत्र, सिद्धाध्यायः, वैष्णवः परमेश्वरः, दोषा-भावाभ्य-
 र्हन्तान्-दुर्गैश्च दोषा-अर्थेषु मिथ्यादोषैर्वि वलितानि ।

ଉପାଦାନ — (କ) ଯେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ, ତାହାକୁ ଉପାଦାନ କୁହାଯାଏ ।

एकाग्रस्य निवेदनम् ।

‘आर्जनं’, ‘घोष प्रतिपालनं’, ‘विष्णु-भक्ता’, ‘ब्रह्म-देवार्चनं’, ‘देव-दर्शनं’,
‘पञ्चयज्ञानुष्ठान-समन्वित-दिनचर्या’, ‘तौर्य-सञ्जन-भक्ता’, ‘अधिकारानु-
सारतो योगाभ्यास इत्यादीनि कथ्यन्ते ।

अपराधे—‘वक्राणां वर्धनं’, ‘कुण्डली-बोधनं’, ‘चक्रं चक्रं
अनुभूतयः’, ‘बहुरिधाः साधन-सङ्केताश्च कथ्यन्ते ।

सायाङ्गे—‘भिक्षु-जीवनं’ तथा ‘भिक्षु-कर्तव्यानि निष्यन्ते ।
योगिनः स्थिर-चिन्तो, लब्ध-प्रदानुभूति-संसृष्टः श्रीगुरो-शरणं शरणं
कृत्वा विरजां दीक्षां लभते । ततश्च पिय-जीवैक्यरूपा सन्विदुत्-
पदार्ते । ‘ज्ञान-योगाभ्यासतोऽविच्छिन्न-तपश्चरणात् स काले
‘परमेश समाधिना’ ब्रह्म-प्रलम्बि-जीवानां यायार्थ-ज्ञानं लभते ।
अभ्यासेन वशीकृत-समाधिः स सायातोतः परात्पर एव भवति ।
एषाऽवस्था स्वाभाविकी भवति । स च यच्च होनं ‘सदा भाव’
नग्न्या ‘ब्रह्मैव भवति’ । एतत् सर्वमपि सायाङ्गे भविष्यत्
वर्धितम् ।

अष्टाङ्गिन् ‘लक्षणः’ ‘रामः’ ‘मित्रः’ ‘दुर्गा’ ‘ब्रह्म’ इत्यादीनि
ब्रह्मैव नामानि उक्तानि । तानि सर्वान्येव अद्वितीय-परम-
श्वरस्य वाचकानि, न तु देवता विशेषाणाम् ।

अन्यस्य भाषा सरला, सुमधुरा, सुबोधा च । तथापि अपेक्षाकृत-
सुबोधाय टीकाऽपि संयोजितास्ति । इयं समधिक-जिज्ञासूनां महते
उपकाराय भविष्यति । तथापि बहु भाव-मयानां श्लोकानां समस्ता-
भ्यां सुदृढ-टीका-सुखेन न व्यक्तीभवति । भावुकानां तथा सव्यानु-

प्रकायशस्य निवेदनम् ।

श्रुतीनां टीकातिरिक्तान्यपि बहूनि प्राप्तानि ग्रन्थे
विद्यन्ते ।

परिमेषे प्रार्थयामः—अस्य ग्रन्थस्य मेषका सदास्त-निर्दिष्ट-
ग्रन्थानुभावेन...मित्रं ज्ञात्वा...मित्रं प्रजन्तु ; प्रार्थयामः—

“सर्वेषाञ्च मित्रं भूयात्. पूर्णानन्दः सदात्मतः ।

मित्रस्यैव प्रसादेन गतिपातानुभासतः ॥”

श्रीम् ।

सूची-पत्रम् ॥

(संख्या शीर्षक-सूचिका ।)

पूर्वाङ्कः ॥

प्रथमोऽङ्कात् ।

मङ्गलाचरणम्... १-२ दण्ड-परिचयः... १-४ सर्वेषां मङ्गल-
-कामना... ५ शक्ति-प्राप्तः... ५-६ भक्तिः... ६-८ वैराग्यम्... ८-१०
तत्त्व-ज्ञानम्... १०-११ चित्त-शुद्धिः... ११-१२ हृदयम्—सदाचारः...
१२-१६ श्रमोपेक्षा... १६ शृणुयाच्च-सज्जन-सिवा—१७ ।

द्वितीयोऽङ्कात् ।

सती शङ्काः—शुभं शास्त्रम्... १-१८ ।

तृतीयोऽङ्कात् ।

अधुनैव धर्म-संग्रहः कर्तव्यः... १-२, १३ शङ्का-दीपः... १-६
शतशङ्काः—शतकर्म... ६-८ आलस्यम्... ८-११ आत्म-निर्मलता... १२
वर्जनीयानि... १४-१७ भजनीयानि... १७-२१ ।

चतुर्थोऽङ्कात् ।

विद्या-लाभ-प्रयोजनीयत्वम्... १-७ विद्या-आतुराराधनम्... ८-
२२ शिक्षक—छात्रव २३-२६ विद्या-यज्ञम्... २७-३६ अविद्या—
मत्-फलम्... ३७-३८ ।

पूर्ण-उद्योतिः ।

पञ्चमोऽंशः ।

अङ्गद्वारः—तस्य अन्धकत्वम्...१-६, अङ्गद्वारवतः ईश्वर-लक्षा-
प्राप्तिं अनधिकारः...७-८ अनङ्गद्वारेण ईश्वर-लक्षा-लाभः...८-११
ईश्वरः...१२-२१ ईश्वर-स्मरणम्—मोक्षप्राप्तियः...२०, २२-३८ ।

षष्ठोऽंशः ।

गुरुः—शिष्यः—शिष्यत्वाधिकारः—यद्वा-प्रमंसा च...१-१६
गुरु-स्तुतिः...१७-२७ दीक्षा—मत्तिपातः...२८-३७ गुर्वधीनता...
३८-४३ ।

सप्तमोऽंशः ।

योग-निरूपणम्...१-७ विविधेषु योगेषु स्वाधिकारानुसारतः
एकस्यैवाग्रयणम्...७-८ योग-योग्यत्व-सिद्ध्यर्थं वैराग्यम्...१०-१७
वैराग्य-सिद्ध्यर्थं सदाचारः...१७-२१ सदाचार-पालने निष्कामत्वम्
...२१-२५ निष्काम-कर्मासमर्थस्य सात्त्विक-वासना...२६-२८
इच्छाशक्ति-प्रभावः...२९-३३ शुभेच्छा-पूर्वकं सदाचार-सेवनम्...३३

अष्टमोऽंशः ।

शुभेच्छा...१-२८ ।

नवमोऽंशः ।

प्रथमोऽंशः ।

जागरणम्...१ जागरणान्ते ईश्वर-चिन्तनम्...१-२७ गुरु-
ध्यानम्...२८-३३ गुरु-मानसशुद्धा...३४-३६ षट्षि-प्रणामः...

तृतीयोपायः ।

३१ ध्याय-चिन्ता...३७-३८ सर्वेषां महान-चिन्तनम्—भगवन्नामो-
च्चारणम् ...३८-४० वेगोत्सर्गः—दन्त-धारनम्...४१-४३ ध्यानम्...
४३-४९ तर्पणम्...४२-४४ सूर्यार्चनम्...४५ सम्योपासनम्...
४६-६६ तिलकम्...६७ होमः...६७-६८ साध्यायः—प्रणवः...७०-
७१ व्यायामः...७१ कार्य-कर्म-निषेधः—तदनुसारेण कर्म-सम्या-
दनञ्च ...७१-७२ सुलतं कर्म ज्ञान लाभस्योपायः ...७८-८१ ।

द्वितीयोपायः ।

सर्व-कर्म-समर्पणम्...१-२ धनम्—तस्य उपार्जनं, रक्षणं,
व्ययञ्च...३-१० कार्पण्य-निन्दनम्...११-१७ दान-माहात्म्यम्...
१८-२६ सत्तोय-माहात्म्यम्...२७-३० त्याग-माहात्म्यम्...३०-३४
विष्णु-मूर्ति-पूजनम्—तेन चकृतत्वं प्राप्तिः...३५-४८ ब्रह्माप्येन
कर्म-बन्ध-विमोचनम्...४८-५१ ।

तृतीयोपायः ।

मह्यपरो भूत्वा कर्म-समावरणम्...१ घोषावर्गः...२-६ मान-
व्यम्...५-६ संयम-महिमा...७-८ संयत-संघर्षम्...१०-२२ ।

चतुर्थोपायः ।

मध्याह्न-सम्या...१ इष्टदेवार्चनम्...१-१२४ इष्ट-देवता...
२-६ इष्टदेवार्चन-फलम्...७-१४ भूतयष्टिः...१५-२५ इष्टात्मैक्य-
चिन्तनम्...२६-२७ मनोयोगः—भावभक्तिः, तद्विहीनानां पूजादि-
कर्मणां निष्फलत्वम्...२८-३४ उपवाराः...३५-३८ मानस-पूजा...
३८-४३ ध्यानम्...४४-४४ मन्त्र-समाध्यासः...४५-७१ मार्गना...

पुनःश्रुतिः ।

०२-८० मीनमेव प्रादमादीनां पुनःश्रुतिम् ८१-८५ श्रावणम्...
 ८६-११० पुनःश्रुतिः—पञ्च मीनश्रुतिम् ११० पुनःश्रुतिः ११८-
 १२३ नैवेदा परचोदक पञ्चनम् १२४ भक्तिनाभोगाया १२५-
 १२७ भक्तिविषय दाम-पुनःश्रुतिः—कामाभ्यासादिना संसार,—मह-
 त्वादीनां भक्ति-वेराग्य-विधि,—मन्त्रव्यवहारानाम् १२८ ३३६
 मन्त्रव्यवहारानाम्...२३७-२४० वेराग्य नाभोगाया १२८ वेराग्य-
 चरितम् वेराग्य कर्मव्यवहारम्... १४० १४६ मन्त्रव्यवहारानाम् १४७-१५०
 यिष-पूजनम् शिवलक्षणम्...१५१ ।

पञ्चमीशानः ।

नित्य-श्रावणम्...१ नृ-यज्ञः—भूत यज्ञः—दानेन शिव-पूजनम्...
 ...१-६ भोजनम्...७-२५ श्रावणम् २६ विश्राम ३० दिवा-
 श्रावणः...२८ भगवत्-पञ्चमी...२९-४१ ।

षष्ठीशानः ।

अथरात्र-श्रावणम्...१ श्रावण-श्रावणम्...२-७ श्रावण-श्रावणम्...
 ८-४८ श्रावणम्...४९-५० वीर्य-रक्षा...५१-५२ श्रावण-श्रावणम्...
 ५३-५६ ।

सप्तमीशानः ।

नित्य-नैमित्तिक-श्रावणम्...१ संस्काराः...२ श्रावणम्...३ अथरा-
 त्र-श्रावणम्...४-६ श्रावण-श्रावणम्...७ श्रावण-श्रावणम्...
 ...८ श्रावणम्...९-१२ तीर्थ-यात्रा...१३ भौतिक-तीर्थम्...१४

सुधीपत्रम् ।

परं तीर्थम्...१५-१६ परमं तीर्थम्...१७-१८ महातीर्थम्
...१८-२० भक्त-मिवनम्...२१-२२ कर्मविधिः...२४-४१ ।

घटमोक्षासः ।

अधुनेव योगारम्भः कर्तव्यः...१-१४ ।

नवमोक्षासः ।

विषयः—तत्त्वचक्षम्...१-६ तृप्तिः...७ बाह्यार्थः—आन्तरार्थश्च
८-८ स्वरूपस्य मनः...१० मनसो घात घातकत्वम्...११ विषय-

तृप्ति-चतुसारतः मनसो भाव भेद प्राप्तिः...१२-१४ अस्व-लाभो-
पायः...१५-२३ गुणातीतत्व-प्राप्तिः...१८ मनसः चिम्बुत्वम्...
२४-२५ मनसः पवित्रता...२६-२८ तुर्य-स्थितिः...२०-२२ तुर्या-
तीत-पद-स्थितिः...२४-२५ चित्-स्वरूपता लाभः...२६ पूर्णत्व-
प्राप्तिः...२७-२८ ।

दशमोक्षासः ।

जीवन्मुक्तः... १ २८ ।

एकादशोक्षासः ।

दुःखम्—नश्य मित्रमयत्वम्...१-२६ ।

द्वादशोक्षासः ।

योग-योगात्त्व सिद्ध्यर्थं किंदाजि, यज्ञं कीदानीं च...१-५ सर्वेषां
योगानां मनोयोगीयं यव प्रतिष्ठा...६-८ सर्व-योग-क्रियासु नारायण-
समाश्रयत्वम्...८-११ यद्-कर्मिणः...१२ आसनानि...१३ १४
मुद्राः...१५ प्राणादायः...१६-२८ विदित्वा...२८-२९ । ध्यानम्...
३०

पुनं ज्योतिः ।

३०-४० प्रत्याहारः ...४१-५४ समाधिः ...४४ पुनं ज्ञानम्.—परम-
समाधिः—परम-समाधिना पुनं ज्ञाननाभाय मोक्ष योग समा-
चरन् ...४५-४८ गुरुभोजनम् ...४८-५३ योग विद्या ...५३-६०
कुमङ्ग-स्यामः ...६०-७३ विद्याया ...७५-७५ काम-लोभ-वर्जितम्,
...७६-७८ चित्त-संशोधनाय योगाचरणम् ...८० ।

तयोदगीश्वरः ।

चित्त-गुह्य मन्त्रम् ...१-५ चित्त गुह्य मन्त्रम्, - ज्ञानम् ...
६-८ गुरु-चित्ते विचारार्थिभ्यः ...८-१० विचारः ...११-१६ निर्गोपार्थे
पर योगाकाङ्क्षा ...१७-१९ ।

चतुर्दशीश्वरः ।

यमेव—सुमुच्यते ...१-४० ।

अपराधः ।

प्रथमोक्तः ।

योगाभ्यास-वलेन लोभत्व-वर्जनोपदेशः ...१ योग-साधन-
साधाय निर्दोषत्वापेक्षा ...२-१२ कुट्टिमः ...१३ कुण्डली-योगाचर-
न् ...१४ तत्-सिद्ध्यै सृष्टि-विज्ञानम् अपेक्षितम् ...१५ ।

द्वितीयोक्तः ।

सृष्टिः ...१-३ परमात्मनः ...४-११ शरीरम् ...११ मानसम्—

सुखोपक्रमः ।

जीवः...१२-१८ जीव-देहः...१८-२२ देह-भेदे ज्ञानभेदः—खण्ड-
ज्ञानम्...२३-२५ चक्षुषा चित्... २६-२८ योगेन परमात्मत-ज्ञानः...
—ततः सर्व-भेद-लोप-सम्भवाः... ३०-३१ ब्रह्मणो माया-शक्त्या
बन्धनम्—तस्यैव लया-शक्त्या पुनर्मोचनञ्च...३२ कुण्डली-
बीधनीपदेयः...३३ देह-विण्डस्य साधन-समता प्रयोज-
नीया...३४ ।

द्वितीयोक्तः ।

शरीरस्य त्रिगुणमयत्वम्...१ देह-भेदे गुण-भेदः...२ चित्ता-
कर्म-संघर्ग-वशात् देह-परमात्मा परिवर्तनम्—ततः जीवाना-
मुत्थान-पतनम्... ३-१२ सत्त्वोत्कर्ष-आमोपदेयः...१३ त्रिगुण-
फलम्...१४-१५ योगेन देहमोचनम्...१६ ।

चतुर्थोक्तः ।

वायवः... १ नाभः...२-१० चक्राणि...११-४३ ।

पञ्चमोक्तः ।

कुण्डली-वर्जनम्...१—६ कुण्डली-लायनम्—७ कुण्डली-
योग-फलञ्च...८-११ विषय-धवा-वर्जनीपदेयः...१२-१५ कुण्डली-
बीधनीपायाः...१६-१७ योगस्य गुणोद्देशानुसारतः (—न तु
अध्यानुसारतः—) बाह्यत्वम्...१८-१९ ।

षष्ठोक्तः ।

पुरुष-ब्रह्म...१ साक्षयत्तिः—तद्-वशीकरणीपदेयः—तद् वशी-

पूर्व-ज्योतिः ।

स्वरूप-फलम्...२-८ प्राप्ति-शक्ति-वशोकरूपोपायः—प्राणायामः—
...८-१५ ।

सप्तमोऽङ्कात् ।

स्यन्दनानि...१-२ प्राणायाम-लक्षणम्...१-४ कुण्डलिनी—
मन्त्र-मोक्ष-कारणम्...५-१० योग-विघ्न-परिहारोपदेयः...११-१२

अष्टमोऽङ्कात् ।

कुण्डली-बोधोपायः...१-४ । प्राणायाम-योगः—पञ्च भेदनम्,
कुण्डल्याः सहस्रार-गमनम्—ततः मूलाधारे प्रत्यावर्तनञ्च,—अनु-
भूतयः (स्वानभिदे तासां भेदाः)—परम-शिवत्व-प्राप्तिः...५-५१ ।

नवमोऽङ्कात् ।

मोक्ष-योगोपायाः...१-१ वाचना-स्थानः...४ पराभक्तिः—
तद्वचनम्—तत् फलञ्च...४-१२ जप-ध्यानार्थां सुप्तितामः...१३
मन्त्रः...१४-२४ भक्तियोगाभ्यासः—जपः, ध्यानम्, सर्वत्र ब्रह्म-
दर्शनम्, सर्वदा भगवत् स्मरणञ्च...२५-३५ तत्-फलम्...४०-४१
ध्यानयोगः—ध्यान लक्षणम्...४१-४४ श्रेष्ठा मङ्गलतो योगः—
‘श्रेष्ठाहोर्न’ सदा-भासम्...४५ ब्रह्मस्मरणेन योगमिदं...४६-४७
सर्वत्र ब्रह्म-दर्शनम्...४८-५० अक्षय्यकारध्यानानि...५१-५६
समाधि...५७-५८ अविच्छिन्नं तपः—ब्रह्म-योगोपदेयः...६०-६५ ।

दशमोऽङ्कात् ।

परमात्मा...१-८ पूर्णज्ञानादेव मुक्तिः...१०-११ पूर्णज्ञानस्य
वैश्व-व्यापकसमाधि लक्षणम्...१२ परम-समाधि—अक्षय-

सूचीपत्रम् ।

ज्ञानस्य प्रयोजनीयत्वम्...१३-१७ वैराग्यम्—मीमांसिकापी—
सर्वं सङ्गं परित्यागोपदेयः...१८-३२ ।

एकादशोऽक्षः ।

ध्यानयोगः—ब्रह्म-दमनोपादाः...१-३१ प्रज्ञा...३२-३६ ।

द्वादशोऽक्षः ।

शुभेच्छा—सुमुच्यते...१-३८ ।

त्रयोदशोऽक्षः ।

प्रथमोऽक्षः ।

सत्तासि-लक्ष्यम् ...१ सत्तासि-धर्मः...१-२१ ।

द्वितीयोऽक्षः ।

सत्तासिर्ना व्यग्रहात्...१-५० शुद्ध-सत्तासि...५१-५२ विरजा-
दीना...५३ पञ्चविद्या—महाविद्या—परमाविद्या...५३-५४ ।

तृतीयोऽक्षः ।

श्रवणम् (जीवावबोधनम्)...१-३८ ;

चतुर्थोऽक्षः ।

श्रवण-भजन-निदिध्यासनानि...१-१७ तपसि-लक्ष्यम्...१८
तपः-प्रभावः—ज्ञान-योग-प्रभाव...१८ ज्ञानयोगानुयायनम्...२० ।

पञ्चमोऽक्षः ।

शिवस्य जीवत्व-प्राप्तिः...१-२ देह-व्रतम्—यज्ञ-व्रतम्...३-

पूर्ण-श्रयोनि ।

१४ सञ्च मोक्षो—पूर्णज्ञानेनैव मन विनाश, सर्व भेद निराणय
१५-२२ ।

षष्ठोऽध्यायः ।

जगतः भ्रान्तिमयत्वम्—सर्वेषां ब्रह्मरूपत्वम्, १-२३ ध्यान-
विस्तारम्, २४-२८ ।

सप्तमोऽध्यायः ।

जगन्निष्ठत्वं निश्चयः १-१४ ज्ञानादेव मुक्ति — ज्ञानार्जो
१५-१८ ब्रह्मध्यानम्—“ध्यानं निर्विषय मन १८-२०
ध्यान-फलम्, २५ ।

अष्टमोऽध्यायः ।

जगति सत्यबुद्धि-त्यागादेव जगत्—ब्रह्मभावनया विषय-
विषयत्व-परिहारीपदेशः १-६ सत्-चित्-आनन्द-नाम-रूपम्-
रूपावाप्तः चित्त-समुद्धारणोपदेश ७-१६ ध्यान-ध्यानम्,
१७-२३ ।

नवमोऽध्यायः ।

सर्वेषां ब्रह्मत्व-निश्चयः—१-१२ ध्यान-योगोपदेश १४-२०
पराय-दर्शन-फलम्—मोक्षः २६-२८ ।

दशमोऽध्यायः ।

जीवत्वस्य इन्द्रजालवत् मिथ्यामयत्वम्, १-४ देहबुद्धि-
जीवत्वम्—देहसुखाग्रा शिवत्वम्, ५-११ चित्तस्य चिच्छब्दत्वम्,

शुचीपत्रम् ।

१२-१६ लङ्त्व-भायोपाया—ध्यान-योग-चिन्तनेन सर्व-दुःख-निरा-
करणोद्देशः—आत्म-हास्य-निरूपणम् ॥ १६-२८ ॥

एकादशोक्ताः ।

आत्म-नोऽसङ्गत्व-भावनम् ॥ १-४ मनोनामः...५-७ आह्वी-
स्थितिः ॥ ८-१६ ॥

द्वादशोक्ताः ।

लगत-सत्ता-निराकरणम्... १-८ समत्वस्य वर्जनीयत्वम्...
८-११ देहीऽहं-भाव—शिरीऽहं-भावः १२-१६ ॥

त्रयोदशोक्ताः ।

राग-द्वेषयोः सर्वथा हननीयत्वम्...१-७ विच्छेद-पूजनम्—
नम्र पूजा-विघ्न-रूप-रागद्वेष-वसिदानम्...८-११ कामचयः—
मनोनामः—ब्रह्मध्यानम्—एतेषां युगपदेव समाचरणम्...१२-
१६ तपसा योग-विघ्न-दाहं विसृज्य मोक्षमश्नुते...१७-१८ ॥

चतुर्दशोक्ताः ।

द्वय-मनोमात्रत्व-प्रतिपादनम्...१-७ विसृज्य-नामः—तत्-
फलम् ॥ ८-१४ ॥

पञ्चदशोक्ताः ।

लङ्त्व-असङ्ग-भावः—वित्तैक्यम्...१-१२ ॥

षोडशोक्ताः ।

आन्ति-पक्षकम्...१-६ आन्ति-नामं परासीक-प्रकाशम्...७-८ ॥

पुष्प-कथोतिः ।

भ्रान्ति-स्वरूप-कथनम् ॥ १३ ॥ भ्रान्तिरेव बन्धनम्—भ्रान्ति-
नाशान्मुक्तिः...१०-२७

सप्तदशोऽंशः ।

माया...१२० ।

षष्ठादशोऽंशः ।

बन्धनम्—मुक्तिः...१-१० मुक्तेः पूर्णज्ञान-लभ्यत्वम्—अद्वैत-
विज्ञानम्...११-१३ ।

एकोनविंशोऽंशः ।

सप्तशसिनो साधनानि, कर्तव्यानि च ॥ १-१३ अमृत-प्राप्तिः
...१४-२७ पूर्णायतन-स्वरूप परमार्थ वन्दनम् ॥ २८-५० ॥

टीका-परिशिष्टम् .. ३११-३५८ पृ.

शब्दाद्यनुक्रमविज्ञा .. ३५८-३८२ पृ.

पूर्ण-ज्योतिः ॥

पूर्वाह्नः ।

प्रथमोच्चासः ।

योगुरुं परमादितं स्वतन्त्रं परम-शिवम् ।

अखण्डं सखिदानन्दं परात्मानं परेश्वरम् ॥ १ ॥

सर्वमं सर्व-कर्तारं सर्वं सर्वोपमायकम् ।

सर्वोपलब्धनं शान्तं ब्रह्म पूर्णं नमाम्यहम् ॥ २ ॥

श्रीः—शोभा । विभूतिः । इति मेदिनी । अधिजातः ।

प्रभा । ज्योतिः । इति धरणिः । मिहिः । इति शब्द-रत्नावली ॥

“देवं गुरुं गुरु-स्थानं क्षेत्रं क्षेत्राधिदेवताम् । सिद्धं विद्याधि-
काराय ‘श्री’-पुर्वे समुदौरयेत् ॥”

गुरुः—[गृ + कृ] गिरति अज्ञानं या सः ।

स्वतन्त्रः—स्वाधीनः । स्वच्छन्दः । निर्गमनः । धनन्यापेक्षः ॥

“अध्वतन्त्राः प्रजाः सर्वाः स्वतन्त्राः धृष्टियो-पतिः ।” इति

भारदः ॥ “अन्ध-निरपेक्षता एव परमार्थत आनन्दः, ऐश्वर्यं

स्वातन्त्र्याः, चेतन्याश्च स्वातन्त्र्यात् न च तन्मूलकं उच्यते
अतएव चेतनस्य स्वतन्त्र्यम् । इति स्वतन्त्र्याभावात् तद्वि-
रुद्धम् ।

आत्मा — आ + चत् (जिगृह्यत एवम् 'नान्यत्र तद्वत् वाग्लि-
ष) + मन् (कृतरि । 'य मय जाय' न 'य' नञि न
'जाना-भावेः स्वमात्मानं ज्ञानन्वाप्त्यर्थं । 'तन्मूलकम्
स्वभावः । मयायभावकं' जिन्यत् १५ १५ मूल मय स्वभाव
चेतन्यम् । "चेतन्यमात्मा ।" इति शि० सूत्रः । नान्य मात्मानो
रूपं मिदं ज्ञान क्रियात्मकम् तस्याभावात् तद्वत् न 'तन्मूलकं' इति
वाच्यते ।" इति शिवसूत्र-वार्तिकं । यच्च चेतनस्य । यवका
शितस्य) कस्यापि मत्ताभावात्, चिति-क्रिया मय मात्मान्य रूपं
(सर्वत्र पक्षि इत्यर्थः) इति, चेतयते इति चेतनं नय ज्ञान-
क्रिया-स्वतन्त्र्यः, तस्य भावः चेतन्यं मय-ज्ञान-क्रिया मयस्वतन्त्र्यमय
परिपूर्णं स्वातन्त्र्यम् उच्यते । तदेतत् चेतन्यम् (स्वातन्त्र्यम्)
एव आत्मा स्वभावः ; विज्ञेयाचोदनात् (यमेव आत्मा इति
विशेषो न चोदितः, यतः विश्वस्य इति कथ्यते । भावाभाव-
रूपस्य विश्वस्य जगतः । न हि यथेत्यमानः, यप्रकाशमानः)
कोऽपि कस्यापि कदाचिदपि स्वभावो भवति ।" इति
शिवसूत्र-विमर्शिन्याम् ।

परात्मा — परमात्मा । "ब्रह्मेति परमात्मेति भगवानिति
शब्दयते ।" इति श्रीभागवतम् ।

पूर्वाङ्गः—प्रथमोक्तः ।

सर्वगः—सर्व-व्यापी । आत्मा । इति शब्दमात्मा ।

सर्व-कर्ता—सर्व-स्रष्टा । सर्वेषां प्रभुः । सर्वः—विश्व-रूपः ।

सर्वावभासकः—सर्व-प्रकाशकः । “तमेव भासत मनुभाति
सुखे, तस्य भासा सर्वमिदं विभाति ।” इति काठकं ।

अव्ययम्—अच्ययः ।

ब्रह्म—[हृन् (हृन्, ह्रीन्) + मन्] “यज्ञात्मा चापरो साधो
यात्-सुखा चापरं सुखम् । यज्ञ-ज्ञानाचापरं ज्ञानं तद् ब्रह्मेत्य-

वधारयेत् । यद् दृष्ट्वा नापरं ह्यम् यद् भूत्वा न पुनर्भवः ।
यज्ञ-ज्ञाना नापरं ज्ञेयं तद् ब्रह्मेत्यवधारयेत् ।” इति आत्म-

बोधः । “सत्यम्, धानन्दम्, अहम्, अमृतम्, अक्षरम्,
वाचनमोऽगोचरं, सर्वगं, सर्वातीतं, चिदेकरम्, देवकाला-

परिच्छिन्नम्, अयादमपि गोघ्नम्, अयाचि च सर्व-अहम्,
अचक्षुरपि सर्व-दृष्ट, अयोन्नमपि सर्व-श्रोत्र, अचिन्तामपि

सर्वज्ञं, सर्व-नियन्तु, सर्व-शक्ति, सर्वेषां सृष्टि-स्थिति-लय-कर्तुं
किमपि वस्तु ब्रह्म—इति विदा वदन्ति ।”

पूर्यः—[पूर + ऋ] सर्व-परिच्छेदातीतः । सम्यक्-व्यसः ।

विधातु विश्व-रूपस्य तत्त्वेष्वङ्गायाः प्रभावतः ।

तस्मा कर्त्रीतिर्मयाद् देवा कर्त्रीतौ-रूपेण निर्गतः ॥१॥

‘पूर्ण-व्योति’संज्ञायाम् आत्मान-सुहृता गतः ।

तद्-विष्णुमूर्ति-पूजायाम् अस्तु दीपः शिवाब्धितः ॥४॥

पुण-ज्योतिः ।

वनम्—सामर्थ्यम् ॥ चात्म-ग्रहायाम् चप्य चात्म, वेदायां
वृद्धिः, चात्म-गते विकाशे स्थितिः । 'नायमात्मा वन-कोनेन
लभ्यः ।' इति मुण्डके ॥ गति—ददाति ।

मोक्षः—मुक्तिः । अपवर्गः । यस्मृतम् निश्चेयम् ।
निर्वाणम् । कैवल्यम् ॥ चात्यन्तिक-दुःख-निवृत्तिः । इति
नैयायिकाः ॥ नित्य-सुखावाप्तिः । इति वैदान्तिकाः ॥
शरीरेन्द्रियाभ्याम् चात्मनो मुक्तत्वं मुक्तिः । इति भरतः ॥
['सायाञ्ज'स्य षष्ठादशोक्तमो द्रष्टव्यः ।]

भक्ति-हीनाः—“भक्तैरवाराध्यन् विष्णुं नान्यत् ततोऽ-
कारणम् ॥ न दाने विविधे दत्ते न पुष्पे नांगुलेपने ।
तोषमेति महात्मासौ यथा भक्त्या जनादेन ॥” इति गारुडे ॥

लेशः—कषा ॥ कषा—अनुपप्रेक्षा । प्रत्युपकारान-
पेक्षया पर-दुःख-प्रहरणेच्छा ।

भक्त्येक-सम्बन्धा ये च शङ्करेक-निकेतनाः ।

भुञ्जते ते महाभागा भव-भङ्ग-करीं कृपाम् ॥७॥

भवः—[भू + च] जन्म । संसारः । जगत् । The
course of worldly life. Mundane existence.
Succession of births. ['भव-सीता ।' 'भव-वन्धनम् ।'
'भव-समुद्रः ।' 'भवारण्यम् ।' 'भव-सिन्धुः ।' 'भव-तारिणी ।']

सैव भक्ति संज्ञेयं या चानन्या समता शुभा ।

कुतो भक्ति रवैरासौ दृष्ट्या-दुर्भावना-मये ॥८॥

पुत्राङ्कः—प्रथमाङ्कः ।

चमत्कार—चमत्कारः सद्यः शब्दार्थ-रहिता । अभिधा । भिद-
विरहिता ।

यथा—विष्णुः । “ॐ तत् सत् तु विषय-रूपात् सद्य-
रूपात् ।” इति आर्य-भक्ति-श्रुतिः ॥

विष्णुः सायामयं ज्ञात्वा येन धर्मं विना-कृतम् ।

सत्य-सत्यं स वैरागी नभते भक्ति मुक्तसाम् ॥८॥

विष्णुः—, विष्णु (प्रवेष्टी) + य (अधि, वर्तते वा)] जगत् ।
सत्यम् ॥ साया—‘सायाह’ सत्यमशोकाशो दृष्टव्यः ।

विना-कृतम् — सत्यम् ॥ वैरागी—विषयेच्छा-रहितः ।
वैराग्य-मुक्तः ।

तत्त्व-ज्ञानं समुत्पद्यते वैराग्यं जायते मृचाम् ।

‘ब्रह्म सर्वम्’-इति ज्ञानं तत्त्व-ज्ञानं सुनिश्चितम् ॥१०॥

तत्त्व-ज्ञानम्—चतुर्विध-तत्त्वज्ञानं तथा जीवात्म-परमा-
त्मनो स्वरूप-ज्ञानम्—साधारण-ज्ञानम् । तदेव ‘ब्रह्म सर्वम्’-
इति ज्ञानम् । “न विना परमात्मानं किञ्चिज्जगति विद्यते ।
विद्य-रूपं तन्निवेद इति ज्ञात्वा न मुच्यते ॥” इति गार्ग्यः ।
“वासुदेव सर्वमिति ।” इति गीतायाम् ।

वैराग्यम्—विषय-तुष्ट-धीः ।

ज्ञानं प्रजायते निश्चितः-सर्वोद्वेगः ।

सुख-पूर्वं सुमन्त्रोऽप्रमानो निर्मले स्थिरः ॥११॥

पूर्ण-ज्योतिः ।

चित्त-शुद्धिर्भवेत् सत्यं निष्कामेन स्व-कर्मणा ।

संयमेन सदाचारश्चित्त-शुद्धि-करः परः ॥१०॥

सुकृतेन स्व-धर्मेण प्रार्थय देवं सर्वेश्वरम् ।

याति ब्रह्म-पदं नित्यम् अश्रयं बुद्धिमान् पुमान् ॥११॥

सुकृतेन—सुविहितेन । स्वधर्मः—निज-धर्मः । स्वस्य कर्तव्य-

कर्म । One's own duty,

अन्ये जडत्वं मापन्ना सुख-पिता नरोऽसृग्माः ।

निमज्जन्ति भवे चोरे दुःख-नक्त-समाकुले ॥१४॥

नरः—मानवाः । चोरः—दातृणः । भयङ्करः । सङ्कटमयः

नक्तः—कुम्भीरः ।

अतो वे विधिष्व् चित्तं कार्यं कर्म समाचरेत् ।

अवैधानि निषिद्धानि त्यक्त्वा कर्माण्यधीपतः ॥१५॥

आदौ संशोधयेद् देहान् संयमामल-वर्जितान् ।

शुभेच्छैश्वर्य-योगेन ज्वलितेन च जीवता ॥१६॥

देहः—[सूक्ष्म-सूक्ष्म-कारण-भेदात् त्रिविधः ।] शरीरम् ।

संयमः—[सं + यम् (निवृत्तौ + च) नियमः । बन्धनम्

व्रत-पालनम् । इन्द्रिय-दमनम् । इन्द्रिय-निग्रहः । ('मध्याह्न'स्य

द्वितीयोक्त्यासौ द्रष्टव्यः ।)

पूर्वाह्नः—द्वितीयोद्यमः ।

मयसोपाध-शिक्षार्थं शुभेच्छा-वर्धनाय च ।

सम्पन्नं शिष्यं-शास्त्रं चिन्तय चक्यामितः ३१८

यदा—यदायाः (१) बाह्ये—विग्रहः ; (२) यौवनं—
मोक्षः, अनुप्रासः, (३) प्रौढत्व—निर्भरता ; (४) उच्यते—
ज्ञानम् ।

द्वितीयोद्यमः ।

सर्वा-सङ्गः शुभ-शास्त्रं—नीतिर्ग मयन-इयम् ।

तद्वयेन विहीनी यः स यवाज्यः सुनिश्चितम् ३१९

ध्यानाच्छुभे भवास्थे भवत्येव विमार्गः ।

काम-कर्म-जता-वदः कान-व्यासेन द्विषितः ३२०

ध्यानाम्—अथकारः ।

व्यासः—सर्पः । व्यापदः । व्याघ्रः । दुष्ट-गजः ।

कौश्यामस्य न यो लोके महामाया-विमोहितः ।

कौश्यामसास्ति मोहिने यस्य नापहर्त सनः ३२१

मोदकेन यथा बासा भवत्येव प्रवर्धिताः ।

तथा कामेन सर्वे च भवत्येव प्रतारिताः ३२२

॥ श्री गुरुभ्यो नमः ॥

संख्या: १३७/१९७३ दिनांक: १९/०८/७३

Figure 1

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ श्री गुरुभ्यो नमः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

2000 2001

‘ସମ୍ପଦ’ ଶବ୍ଦ ‘ସମ୍ପଦ’ । ସମ୍ପଦ ସମ୍ପଦ । ସମ୍ପଦ

[illegible]

निर्देशित अङ्क कुशल ५५२. ५००

विष्णु-प्रेमभक्तो यो हि सदा वेदाद्युपभक्तः

सत्यमेव जयते ॥

प्राप्तः—आमः, सुखं सुखं । अ'म'पुत्र

सर्व-भूत दया दूषं, सर्व-भूतारंभ-व्रज

सम-सम्यक्-मोक्षः सः सदा सत्यं वाच्यम् ॥८॥

सु-धर्मं निरतो मन्त्रा निष्कारो निमंभाजयः ।

सुखान्नं मे निर्देयं शुभिक्षुदा सर्वभूय न ॥५॥

पुनर्वाङ्—द्वितीयोद्भाषा ।

आर्जवम्—आर्जःशर्जः । अर्जता । पर-प्रसारणा-शक्तिर्यम् ।
अवाप्यम् ।

व्रतम्—नियमः । अर्थः । “अ-वर्तय-विषयो नियतः
अर्थो व्रतम् ।” “दोष-कामानुपायनोप-संजग्दी व्रतम् ।”

प्राप्तमात्रं लपसा निर्य सर्वान्धम-निवाहितम् ।

नारदमात्रं सर्व-वाप्यम् । आच्छादितमभिधायते ॥११॥

आचमः—आ + चम् (तर्पित, अर्पित) + च (अधि) । आच्छा-
दयति (सर्वं सर्वं तपयति) अत्र । यत्र मनुष्यः पश्चिम-
प्रभावेन तप-प्रभावेन अक्षतिं लभते । जीवन-प्राप्ताया
अवस्था-विशेषः । अ चतुर्विधः—(१) ब्रह्मचर्यं, (२) गार्हपत्यं,
(३) आश्वमेधं, (४) अग्राहः ।

प्राप्तम्—प्राप्ति (वृत्ति) आकाशमन्त्रात् । अरकहेतु-दुरदृष्टं
तत्-प्राप्तम् ।

अ मङ्गो हि मदाऽऽभेधो येन धर्मो विवर्धते ।

प्राप्तमात्रं सर्वदा पाठ्यं येन धर्मो विवर्धते ॥१२॥

आचिद्यः—उपभोग्यः । To be enjoyed.

पाठ्यम्—पठनीयम् ।

धर्मः ॥ यो नयत्येव मानवं शिव-अभिधिम् ।

अधर्मो यो नयत्येव दूरं दूरतरं शिवात् ॥१३॥

धर्मः — धियमे माकोऽनेन, इति लोकं वा गभाट्टम् ।
 पुण्यम् । श्रेय । विविध क्रियाया माया इमं पुमा
 गुणो मतः । प्रतिविद्-क्रिया-माया य गुणाऽधमं वर्णने ।
 इति धर्म-दीपिका ॥ धर्म २ मन्वाच्छासन ३ दण्ड्या-
 दानेन च वर्धते, (३) जमाया निवर्ति ५) क्रोधावर्त्यति ।
 Comp "यतोऽभुवदृष्ट-नि श्रेयस-मिदि ॥ १५ ।" इति
 कणाद-सूत्रम् ॥ "चोदना-नक्षत्रार्थो धर्मः ।" इति त्रिमर्नि-सूत्रम्
 "चन्द्रोदयाय लोभय दमो भूत-दया तपः । ब्रह्मचर्यं नमः सत्यं
 मनुक्रोशः क्षमा धृतिः ॥ मनातनस्य धर्मस्य मन्मथेन दृश-
 सदम् ॥" इति मत्स्य-पुराणम् । "पात्र दानं मतिः, कर्णं
 माता-पितृभ्यः पूजनम् । यदा बलिं गवा याम पशुविधं धर्म-
 लक्षणम् ॥" इति पाद्मोत्तरावण्डम् ॥ "ब्रह्मचर्येण सत्येन तपसा च
 प्रवर्तते । दानेन नियमेनापि क्षमा शौचेन व्रतम् ॥ यस्मिन्
 सुशान्ता च यस्तोयेनापि वर्तते । एते दंशभिरङ्गैस्तु धर्ममेव
 प्रसूययेत् ॥" इति पाद्मे भूमिखण्डम् ॥ "यस्मिन्मा-नक्षत्रो धर्मो
 हिंसा चाधर्म-लक्षणा ।" इति महाभारतम् ॥ "वेद-प्रणिहितो
 धर्मो ह्याधर्मं सत्-विपर्ययः ।" इति भागवतम् ॥ "धृतिः क्षमा
 दमोऽस्त्येयं शौचमिन्द्रिय-निग्रहः । धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दण्डकं
 धर्म-लक्षणम् ॥" इति मनु-संहिता ॥ सदाचारः ।

अधर्मः—धर्म-विरोधी । पापम् ॥ अति-श्रुति-विरुद्धाचारः ॥

पूर्वाङ्गः—द्वितीयोऽङ्गः ।

पाद्यं तद् यद्ययस्यैव मानवं ब्रह्मचर्योऽनितकम् ।

ग्याण्यं तद् यद्ययस्यैव मानवं नरकार्णवम् ॥ १४ ॥

तदेव भर्षदा कार्यं येन नैर्मन्य मिधते ।

तदेव भर्षदा ग्याण्यं येनान्ते दुःखं मिधते ॥ १५ ॥

नैर्मन्यम्—“विषयेष्वतिर्मनसो मानसो मन उच्यते ।

नित्ये च हि विरागस्तु नैर्मन्यं समुदाहृतम् ॥” इति प्रायश्चित्त-
तत्त्वम् । एधर्ष—वधर्षः ।

जड-बुद्धिर्नरं कृत्वा प्राप्यापि दुःख-भागवम् ।

पराशरपि न जानाति नृत्वं यपि न बुध्यते ॥ १६ ॥

बुद्धिः—(बुध् + ति) । निघयाम्बिकान्तःकरणवृत्तिः । इति
वेदान्तमाह । “बुद्धिर्विवेचनारूपा सा ज्ञान-जननी नृती ।”
इति ब्रह्मवैवर्ते । [बुद्धिस्तयकरा यथा । “शोकः क्रीधश्च
लोभश्च कामो मोहः पराशता (अस्थिरता) । ईर्ष्या भानो
विविचिक्षा कृपाऽमृया लुपुष्यता । हादगौते बुद्धिनाशहेतवो
मानसा मनाः ।” इति कामिका-पुराणम् । अपिच । “बुद्धि-
स्तयकरा एते मायकामवमृत्तिकाः ॥” इत्युक्तम् ।—(विपादे)
हा । Alas !

तमात्र-वातिर्न दुःखम् उद्धर्तुं शोक-वारिधेः ।

मता-मङ्गं शुभं-शास्त्रं विना नारुवयस्तथ्यम् ॥ १७ ॥

पूर्ण-ज्योतिः ।

आत्म-घातो—आत्म-हनन-कर्त्ता । Comp. “मृदेह मार्य
सुलभं सुदुर्लभं, इवं सुकल्पं गुरु-कर्णधारम् । मयानुकूलेन
नभस्वतेरितं पुमान् भवाञ्चिं न तरेत् स आत्महा ॥” इति
भागवतम् ॥ दुःस्थः—(दुर् + स्था + ड) दुःस्थेन तिष्ठति यः ।
दुर्गतः । मूर्खः । इति मेदिनी ॥

सज्जनं चेमदं शास्त्रं सेवेत यत्न-पूर्वकम् ।

भव-पाश-निवृत्तार्थे धर्मस्य वर्धनाय च ॥१८॥

चेमदम्—कल्याणदम् । सुक्तिदम् ।

पाशः—[पश् (बन्धे) + धञ्] पश्यते बध्यतेऽनेन । बन्धनम् ।

आणयादिमलबन्धः । अविद्याऽन्मितादयश्च ।

तृतीयोद्घासः ।

सामर्थ्यं जीवनं स्वास्थ्यं शुभच्छा—चक्षुष्यानि वै ।

अधुनेव प्रयत्नेन कर्तव्यो धर्म-संयत्तः ॥१॥

अधुनेव भवेत् शुभो निर्दोषो गत-किल्बिषः ।

पापेभ्य विन मात्स्विय कर्णार्थं विनिवेगयन् ॥२॥

श्लिष्यम्—पापम् । अपराधः ।

मात्स्विय—पातय । Withdrawing.

पूर्वाह्नः—ततोयोक्षासः ।

दुर्जनेः सह संसर्गाद् दोषः सांमर्गिको भवेत् ।

मह-दोषो गुणान् कृत्वा, तमादो परिवर्जयेत् ॥३॥

दोषः—“तस्य (दुष्टस्य) समभिध्याद्वारतो दोषः ।” इति
कथाद-श्रुतम् । “ॐ दुःमहः सर्वथैव श्यामः,—काम-क्रोध-
मोह-क्षुतिभंगं बुद्धिनाश-भवंनाश-कारकत्वात् ॥” नाः शुः ॥

सामोप्याद् भावनाद्यैव स्वयंभात् सह-भोजनात् ।

सामनाद् वसना बित्त्यं पापं संक्रमतं नृणाम् ॥४॥

कु-महं वर्जयेत् नृपं कु-चिन्ताश्च कु-पुस्तकम् ।

कु-ग्रन्थाश्च कु-दृष्टानि कु-जर्माणि कु-मोहदम् ॥५॥

मोहदम्—मस्यम् । मोहार्दम् ।

असमञ्जस-शीतानां-सङ्को यथा भयावहः ।

तथा सहृत्-संभर्गो भव-दुःखस्य भयजम् ॥६॥

असमञ्जसम्—असङ्गतम् । अनुपयुक्तम् ॥

सदृशः—सदृशित-सम्यक् ।

मतां सङ्केधतिहेतु सदृ-ग्रन्थं मवलम्बयेत् ।

सचिन्तया सुकृत्वा च सर्वदा शुद्धतां भजेत् ॥७॥

सुकृतिः—सत् कर्म ।

कायेन मगना वाचा पुण्य-कर्म-गरो भवेत् ।

कान्तिं नानुभवे ज्ञातुं कर्तव्ये धर्म-कर्मणि ॥८॥

ज्ञान—कदाचित्

श्रुतेन वक्ष्यते मयं विदुषांश्च न न विदुषां

धैर्योद्यम ममापद्य पात्रस्य विदुषांश्च न ।

तं विना—यस्य विना ॥ ज्ञानयोगेन ज्ञानेन कष्टयोगेन

चलमत्यं कष्टयोगेन ज्ञानेन मनुजं न मदः

चलमत्ये तस्माच्छुचि सर्वं दुःखं दुर्लभं न ॥ १० ॥

तस्माच्छुचि—तस्माच्छुचि तस्य ॥ तस्मात्तुल्यं स्वस्मा-
टोकायां रायमुकुटं ॥

चलमत्वात् परम्याश्च निश्चितं भवति ज्ञानं

चयसादाद् अनुत्तमादाद् भवेत् तस्मात् सधागतिः ॥

चयसादः—चयमवस्था । विषादः त्रुटिना स्थिति-
हीनता ।

आत्मनिर्भर-गोमाना विग्वनाय महायुक्त

पतो मिथ्यं निरासङ्गं पौरुषं यत्नं माचरन् ॥ ११ ॥

पौरुषम्—पुरुषत्वम् । तेजः । साहसम् । उद्यमः ।

Manliness, heroism, prowess, valour.

समयस्य जल-स्रोतः प्रतीयेते न जम्बिनम् ।

पतम् शीघ्रं मधुर्मासा बीजान्युत्पाटयेत् पुमान् ॥ १२ ॥

पूर्वाह्नः—छतोयोक्तासः ।

समयः—[सम् + इ (गमने) + च]

स्त्रोतः—स्त्रतः (स्त्रयम्) चम्बूनां सरणम् (विशेष गमनम्) ।

समयय.....न जन्मनम्—“Time and tide wait for no man”.

कामं क्रोधं मदं मोहं लोभं दम्भं विनाशयेत् ।

मिथ्याचार मनाचारं मातृसर्वं परित्यजेत् ॥१४॥

मदः—गर्वः । मत्तता । इति हेमचन्द्रः ॥ “अहं महात्मा

धनवान् मत्तुष्यः कोऽपि भूतले । इति यज्जायते चित्ते मदः

मोहः स कोविदैः ॥” इति पाद्मे क्रियायोगसारे ॥

मोहः—अविद्या । देहादिषु चाल-बुद्धिः ॥ “मम पिता

मम माता ममैवं गृहिणी गृहम् । एवम्विधं ममत्वं यत् स

मोह इति कीर्तितः ॥” इति पाद्मे ॥

मिथ्याचारः—कपटाचारः ॥ मनाचारो द्विविधः—(१)

विहितस्य अनुष्ठानाभावः, (२) निविदस्य आचरणम् ॥

मातृसर्वम्—पर-शुभ-क्षेपः ।

अश्लील-भाषणं नर्म पादणं व्यर्थ-भाषणम् ।

चातल-प्रार्थनं मिथ्या प्रेरणं पर-निन्दनम् ॥१५॥

मोक्षं विश्वास-चातलं परस्वानिष्ट-चिन्तनम् ।

सम्भुजं वर्जयेत् सर्वं विल मालम्ब्य चेतसा ॥१६॥

अश्लीलम्—[न + श्लि + ल (अश्लिष्ये)] कुत्सितम् ।

गिह-समाज-विहङ्गम् । नज्जापदम् ॥ नर्म—उरोहासः ।

पूर्वाह्नः—तृतीयोक्तः ।

यदा भक्तिं भजेत् श्रेयं ब्रह्मचर्यं महिम्नम् ।

कुर्यात् सर्व-प्रयत्नेन सर्व-भोग-विमर्शनम् ॥१८॥

प्रेमान्वितः सदा कुर्यात् सर्वेषां धर्म-चिन्तनम् ।

यमुक्तोद्य-परः प्राज्ञः संवेत् विध्य-चेतनम् ॥२०॥

धर्मः—[चित् (चये) + म] यत् दुःख-चयं करोति । कुशलम् ।

कल्याणम् । मोक्षः ।

यमुक्तोद्यः—कल्याणः, दया । पर-दुःख-प्रहरणेष्टा-दय-
दयया हि पर-क्रीडा (रोदनं) दृष्टा तदनु रोदनं क्रियते इति
तस्याप्युक्तम् । विध्य-चेतनम्—सर्वान् प्राणिनः ।

प्रियाचार ममानितं नम्रता मनुपालयेत् ।

विद्या-विनय-सम्पद्यः कामयेत् सदाऽप्यवम् ॥२१॥

प्रियाचारः—प्रियानामाचारः । सद्-व्यवहारः । साधु-
व्यवहारः ।

धर्मानितम्—[मानः = चित्त-समुत्पत्तिः । इत्यमरः ॥ मत्-
ममो भास्ति इति मजनं मानः । इति तद्दीकार्या भरतः ।
प्राक्कनि पूज्यता-बुद्धिः । इति जीवकण्ठः । “मोक्षो धर्म-
विमूढत्व” मान-वाक्याभिमानिता ।” इति भविष्य-पुराणम् ॥

धर्मकः—मोक्षः । निर्वाणम्

पूर्वाह्नः—चतुर्थोवाचः ।

पाटः, (१८) इन्द्राः, (२०) सुध, (२१) प्रकृतिः, (२२) मनः,
(२३) बुद्धिः, (२४) चहद्वारः ।] [एतानि चतुर्विंशति-तत्त्वानि
जीवात्म-परमात्माभौ च ज्ञातव्यानि ।]

नो च विद्या-ममा शक्ति र्ज्ञो च विद्या-ममं शिवम् ।

नो च विद्या-ममा शुद्धि र्ज्ञो च विद्या-ममं फलम् ॥४॥

शक्ति —“परमोत्तम-पुरुषार्थ-साधनीभूता विद्या ब्रह्म-ज्ञान-
रूपा ॥” फलम्—विद्या सर्व-फलदा, स्वयमेव फलरूपा च ।

नो च विद्या-ममो वन्तु गुणैर्वा शुद्धेव सा ।

तामादौ नृदय । विद्यां समेत यज्ञ-पूर्वकम् ॥५॥

सम्प्राप्ते पञ्चमे वर्षे शास्त्राया ज्ञानकस्य च ।

दिने पुण्ये, शुभे काले विद्यारम्भः सुसङ्गतः ॥६॥

जातु नातिवृत्तयैव शिष्यायाः समयो नृपाम् ।

अतोऽभ्यसेत् सदा विद्यां चतुर्वर्ग-प्रदायिकाम् ॥७॥

चतुर्वर्गः—धर्मार्थ-काम-मोक्षम् । इत्यमरः ॥

विद्यारम्भे गिरा-देवीं प्रार्थयेदम्बिकां शुभाम् ।

भारतीं वागधिष्ठात्रीं कोटि-चन्द्र-सम-प्रभाम् ॥८॥

शुद्ध-सत्त्व-स्रष्टृणां विशुद्ध-पद्मजामनाम् ।

सर्व-ज्ञानात्मिकां वाचो हंसाकृतां सरस्वतीम् ॥९॥

वेदादि-सर्व-शास्त्राणां जननीं परमेश्वरीम् ।

कवीनां विदुषाञ्चैव परमा मिष्ट-देवताम् ॥१०॥

पूर्वाह्नः—चतुर्थोहासः ।

सोम्या—[सोम + या] मनोघ्ना । सुदृग्ना । “सोम्या
यतरासीदसोम्येभ्यस्त्वत्तिष्ठन्सरो ।” इति देवी-माहात्म्यम् ॥
मातृका—[मातृ + क + पाप्] माता । धात्री । ज्ञानाधार-
ता शक्तिः । विश्व-जननी परावाक्यशक्तिः । “ज्ञानाधिष्ठानं
मातृका ।” इति शिव-सूत्रे । यथं-मातृका—सुरक्षती ।

नृत्यम्—तान्-मान-रसान्द्रय-मविसासाङ्गविशेषः । तत्
विविधम् । यथा । (१) ताण्डवम्—उद्धृतं नृत्यम् ।

(२) साध्यम्—सुकुमार-नृत्यम् । (३) नृत्यम्—भावाश्रयं
नृत्यम् ॥ “गोपादुत्तिष्ठते वाद्यं वाद्यादुत्तिष्ठते सयः । सय-
ताल-समारब्धं ततो नृत्यं प्रवर्तते ॥” इति सङ्गीत-दामोदरी ॥
[“यो नृत्यति प्रहृष्टात्मा भावे बद्धु सुमहत्ततः । स निर्देहति
पापानि कस्मान्तर-ग्रतेष्वपि ॥” इति श्रीभागवते ॥ “नृत्यतां
श्रोपतेरपि तानिका-वादने भृंगम् । उड्डोयन्ते शरीरस्थाः
सर्वे पातक-उत्थिताः ॥” इति हरि-भक्ति-विलासे ॥]

सङ्गीतम्—गानम् । “गोतञ्च द्विविधं प्रोक्तं यन्त्र-गात्र-
विभागतः । यन्त्रं स्याद् वेणु-वीणादि गात्रम् सुखञ्जं मतम् ॥”
[“ताल-वाद्यानुजं गोतं गटोभि र्यैव गोयते । नृत्यस्यानुगतं रङ्गे
तत् सङ्गीतकं सुच्यते ॥”] सङ्गीतम्—सोमेश्वर-भरत-हनुमत्-
जलनाथ-मत-मिदात् चतुर्विधम् । [भक्ति-पूर्वञ्च नृत्य-गीत-वाद्यै
र्भगवदाराधनं कृत्वा मानवो महत् फलं प्राप्नोति ॥ “गानात्
परतरं न हि ।” “गीतञ्चो यदि गीतेन प्राप्नोति परमं पदम् ।

पूर्वाहः—चतुर्थीषामः ।

बोधा — अनामरूपात्-वाच्यम् । सा तु समतन्त्रो-युक्ता ।
 तद्-भीदी यथा । (१) शिवस्य बोधा नश्यो, (२) परब्रह्माः
 चक्षुषी, (३) नारदस्य महतां (४) गणानां प्रभावतो, (५)
 विष्णोर्वशीः हृता, (६) तुष्योः कलावती, (७) चाष्टाशानां
 कण्ठोन्-वीणा चाष्टाजिका च ।

वराभीति-कणम् — “अध्यासितो दत्त-हस्तः प्रद्यतो वर-
 मुद्रिका । लब्धोक्तो वाम-हस्तः प्रद्यतोभय-मुद्रिका ।”

दुर्गा—“दुर्गा देव्ये महाविघ्ने भव-वन्धे कु-कर्मणि । शीघ्रे
 दुःखे च नरके यम-दण्डे च लज्जनि । महाभयैःतिरोने
 चाप्यागच्छो हन्तु-वाचकः । यतान् हन्येव या देवी सा दुर्गा
 परिकीर्तिता ।” विक्रान्तज्ञा—सर्वज्ञा ।

चक्राः—सूर्यः । इन्द्रः—चन्द्रः । विमोचनम्—चक्रः ।
 चन्द्रार्धम्—अर्धचन्द्रालति-वर्णः । नादः । नादाः—अर्धेन्द्रः,
 अर्धमात्रा, अनुषाया, तुरीया, विष्णुमात्रकला, परा । इति
 बाजवर्षाभिधानम् । “नादरूपा महिमानो विदूरुपा परमा
 कला ।” इति कुब्जिका-तन्त्रम् ।

धृतिः—[धृ (धारणे) + ति] धारणा । धैर्यम् । सूर्यम् ।
 उष्माहः । इच्छा । Firmness, steadiness, energy, re-
 solution

मिथा—धारणावती बुद्धिः । Retentive faculty, reten-
 tiveness (of memory). मिथाकरमणी यथा । (१) सतता-

इह्यादृशतो भूता तेनेव सच मोदते ॥” इति सङ्गीत-
तामोदरे ॥ “यथाविधि कृतं गतं तदस्याहमरेऽविनाशः”
“गानस्तु परमं ब्रह्म । इति वृद्धसंयुताय ॥ ईशानात्मन इति
यत् नृत्य गीत-वाद्यादिकं तद् व्यपन्नं—कामर्तं कामदम् ॥
[गानमासौद्य-गान-विचरणं गान ब्रह्मं टोः कावर्तमिगिरे दृष्टव्यम् ॥]

वादित्रम्—वाद्यम् । [वाद्ययन्त्रि ध्वनयन्त्रि यत्] “तामेव
राजते गीतं तामो वादित्र-मन्धरः । गगेष्य स्तेन तादित्रं
तद्यतुर्विधं मुच्यते ॥ तत्तं शुषिरं मानवं घनं मिश्रं चतुर्वि-
धम् ॥” (१) तत्तं—तन्मोगतं वाद्यं—बोणादिकम् ।
(२) शुषिरं—वंशादिकम् । (३) घनं—चर्मपद्मम्-वाद्यं
—गुदङ्गादिकम् । (४) घनं—काण्डतालादिकम् ।

स्वरः—स्वरानि गण्ठाद्यन्त्रे न्वराः । इति भरतः ॥ तन्मो-
कण्ठोत्थित-सप्तध्वनिः । “यङ्ग-कथयन्-गाथारा मध्यमः
पञ्चम स्तथा । धैवतश्च निषादश्च स्वराः सप्त प्रकीर्तिताः ॥”
[टीका-परिमिटो द्रष्टव्यः ।]

तालः—[तत् (प्रतिष्ठितो) + च] [यस्मिन् नृत्य-गीत-
वाद्यानि प्रतिष्ठितानि भवन्ति सः ।] गीत-काल-क्रिया-
मानम् । “यत् स्वर इयत्कालं गेयः, इयत्कालं त्रिलम्बितम्,
इयत्कालं द्रुतम्, इयत्कालं मध्यममिति बोधयितुम् रङ्गे
ईसौ रङ्ग-स्वाकुञ्चन-प्रसारणादि-क्रियाभि र्तिष्ठत्यं गतश्चेति
काल-क्रिययोः प्रमाणं तालः ।” इति सङ्गीत-शास्त्रम् ।

पूर्वाह्नः—चतुर्थोत्तापः ।

भ्रमा—मिथ्या ज्ञानम् । भ्रान्तिः । भ्रमो द्विविधा—
(१) विपर्ययोः, (२) संशयः । चादो यथा । देहे चाल बुद्धिः ।
ग्रहादी पीतता-मतिः । मा निचय-रूपा ॥ द्वितीयो यथा ।
'किंस्वित् नरो वा स्यात्' वा-इत्यादि-बुद्धिः । तस्य कारणम्—
पित्त-दूतत्व-मोह-भयादि-जानाविध-दोषाः ॥ (मायाकस्य षोडशो-
भासो द्रष्टव्यः ।)

एवं ह्यत्रा सर्वस्यैवागोचर्यं नतिं नरः ।
ग्रहया परयोपितः शिचजं दण्डवत्तमि ॥२३॥
नाना-वाक्यै रूपायैव शिचयेद् बोधयेत् संदा ।
खेदवान् शुच मम्यबो योग्यं कार्यं स शिचकः ॥२४॥
शिचकस्य शुच-पात्री मञ्जीत्साहः सुतीक्ष्ण-धीः ।
क्षत्रवच्छादक शस्य दोषायां,—क्षत्र उच्यते ॥२५॥
विद्यानामिव शिचार्थे शिचकेश प्रयोजनम् ।
योग्य-शिचा-गुरुं लब्ध्वा तदधीनो भवेत्तुदा ॥२६॥
तुदा—हर्षेण ।

शिचा-गुरुं प्रथम्याय प्रथमिन् गृहं हरिम् ।
गृहासने समासीनो विद्या-ग्रहण-तत्परः ॥२७॥
सर्वान् वर्णान् पठित्वाऽऽदौ लिखेत् ततो यथा-क्रमम् ।
सुसम्पूर्णान् समान् सर्वान् प्रणिधानेन सुन्दरम् ॥२८॥
प्रणिधानेन—प्रयत्नेन । मनोयोगेन ।

पूर्ण-ज्योतिः ।

ध्ययनम्, (२) तत्त्व-ज्ञान-कथा, (३) पाचार्य-सज्जन-सच्छास्त्र-
सेवा, (४) संयमः ॥ मतिः—बुद्धिः । Intellect, under-
standing, judgment. प्रज्ञा—प्रकर्षेण जानाति या;
धीः, तोच्छ-बुद्धिः । Keen intelligence, wisdom,
discrimination. स्मृतिः—स्मरणम् । अनुभूत-विषय-ज्ञानम् ।
Remembrance, memory.

पातकम्—पातयति अधोगमयति यत् तत् । नरक-साधन
मिति यावत् । अशुभं, दुष्कृतं, कलुषम् । तत् त्रिविधम्—
(१) कायिकं, (२) वाच्यं, (३) मानसम् ।

अर्चयेत् पणमेद् भक्त्या प्रार्थयेत् कृताञ्जलिः ।—

“कृपां कुर्व जगन्मात विद्या-हीनं जडञ्च माम् ॥१८॥

ज्ञानं देहि स्मृतिं देहि योगं देहि वरानने ।

प्रतिभां निर्मलां देहि नमस्ते ज्ञान-लोचने ॥२०॥

यथा विना जगत् सर्वं जडोद्वेग-विशाचवत् ।

अमात्यकार-नाशिन्ये तुभ्यं नित्यं नमो नमः ॥२१॥

संसार-सागरोत्सार-पोत-रूपे नमोऽसु ते ।

नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमो नमः ॥२२॥

वरानना—सावस्थगुणवदनविशिष्टा । A lovely-faced
lady. प्रतिभा—प्रसामान्य बुद्धिः । प्रत्युत्पन्न-मतित्वम् ।
नवनवोद्भवशालिनो प्रज्ञा ।

विभावः—[विशित (पाम-भासम्) + भाव (पश्यनकारी,
भोजी)] प्रेत-योनि-विशेषः । देव योनि-विशेषः ।

पूर्वोक्तः—चतुर्थोक्तः ।

साहित्यम्—चन्द्र-व्याकरण-व्यादिभिः सह यत्
पाठ्यम् । (रघु-कुमारमन्त्र-मित्रदूत-भट्टि-मैत्रेय-प्रभृतयः—
संस्कृतभाषायाम्, एवम् चम्पू च ।)

इतिहासः—पुराणम् । History.

पुराणम्—व्यासादिप्रणीत-वेदार्थवर्धित-पञ्चमखण्डित-
भाष्यम् । (पञ्चमखण्डितं यथा । (१) सर्गः, (२) प्रतिमर्गः, (३)
वर्गः, (४) मन्वन्तरः, (५) वर्मानुचरितं च ।) अष्टादश-महा-

पुराणानि—“निष्काराय तु लोकानां स्वयं नारायणः प्रभुः ।
व्यास-रूपेण कृतवान् पुराणानि महीतले । पठन्नात् यवनाद्
येषां कृष्ण पापक्षया भवेत् । धर्माधर्म-परिज्ञानं सदाचार-
प्रवर्तनम् । नतिच परमा तद्दत् भक्ति भगवति प्रभो । तानि ते
कथयिष्यामि समभाषणानि भूतले ।” “पाट्यानिद्याप्युपाट्यानि

गोपाभिः कल्पयिष्यामि । पुराण-मंडितां चक्रं पुराणार्थ-
विगारदः (व्यासः) । प्रत्यातो व्यास-मिथोऽभूत् एतो वै
जीमद्वर्षः । पुराण-मंडितां तथैव ददौ व्यासो महासुनिः ।”
उपपुराणानि वङ्गानि । अष्टादशोपपुराणानि प्रसिद्धानि ।

काव्यम्—“वाक्यं रसात्मकं काव्यं दोषास्तस्यापकर्षकाः
उत्कर्षहेतवः प्रोक्ता गुणानुद्धारणीतयः ॥” [१३.—विषयाय
दमन-अमन-यवण-पठन-चिन्तनादिभिः भागुक-जन-द्वर
सुख-दुःख-उत्साह-क्रोध-अनुगम-भय-विषय-वैराग्यादयो
अनिर्वचनीया भावा जायन्ते, ते स्थायित्वं प्राप्य यदा च

पूर्ण-ज्योतिः ।

एवमारभ्य विद्यायै प्रयतत कृत-यमः ।

सर्वावश्यक विद्यास्तु शिचणोया यथोचितम् ॥२८॥

कृतयमः—महोत्साहः ।

वेदाङ्गानि सुभाहित्यम् इतिहासं पुराणकम् ।

काव्यं पदार्थ-विज्ञानं गणितं तर्क-शास्त्रकम् ॥२९॥

वैद्यकं धर्म-शास्त्रञ्च मोतिं वेद-चतुष्टयम् ।

योग-विद्याञ्च मद्भृत्यान् भक्ति-ज्ञान-विवर्धनान् ॥३०॥

सिद्धान्त-मोक्ष-शास्त्राणि शिल्प-शास्त्रं फल-प्रदम् ।

पठेत् सर्वाः शुभा विद्या धैर्योद्यम-समन्वितः ॥३१॥

वेदाङ्गम्,—श्रुत्यवयव-पदप्रकार-शास्त्रम् । तद् यथा ।

(१) शिखा (उच्चारण-शिखा-विषयकं शास्त्रम्), (२) कल्पः

(यागक्रियाणामुपदेग-विषयकं शास्त्रम् । सूत्र-यन्त्रः ।—वेदस्य

ब्राह्मणभागात् सारतत्त्वं सूत्राकारेण यद्व्युत्पन्नम् ।), (३) व्याकरणम्

(व्याक्रियन्ते व्युत्पाद्यन्ते माधु-शब्दा अपि न चनेनेति वा ।

माधु-शब्दान्वास्यानविषयकं शास्त्रम् । तत्र साध्य-साधन-

कर्तृ-कर्म-क्रिया-समासादि-निरूपणम् ।), (४) निरुक्तम्

(“निरुक्तं पद-भञ्जनम् ।” वर्णागमो वर्णविपर्ययश्च इत्यादिना

नियमेनोक्तं निरुक्तम् । वेद-व्याख्या-शास्त्रम् । वेदिकाभिधानम् ।),

(५) ज्योतिषम् (ग्रहणादि-गणनशास्त्रम् ।), (६) छन्दः (श्रुति-

छन्दसां प्रत्यायकं शास्त्रम् ।)

पूर्वाह्नः—चतुर्थोन्नासः ।

साहित्यम्—एनदार-व्याकरण इत्यादिभिः सह यत्
पाठ्यम् । (रघु-कुमारमन्त्र-निघण्टु-भट्टि-नैपथीय-प्रभृतयः—
संस्कृतभाषायां, एवम् अन्यत्र च ।)

इतिहासः—पुराणम् । History.

पुराणम्—व्यासादिप्रणीत - वेदार्थवर्धित - पञ्चमखण्डित-
शास्त्रम् । (पञ्चमखण्डानि यथा । (१) मर्मः, (२) प्रतिषर्गाः, (३)
वैशा, (४) मन्त्रकर्म, (५) वंशानुचरितं च ।) अष्टादश-महा-
पुराणानि—“निम्नांशाय तु लोकानां स्वयं नारायणः प्रभुः ।
व्यास-रूपेण कृतवान् पुराणानि महीतले । पठनात् श्रवणाद्
येषां कृत्वा पापक्षया भवेत् । धर्माधर्म-परिज्ञानं सदाचार-
प्रवर्तनम् । गतिश्च परमा तद्द् भक्तिर्भगवति प्रभौ । तानि तं
कथयिष्यामि सप्रमाणानि भूतम् ।” “यास्यानैद्याप्युपास्यानै
र्गाथाभिः कल्पशुद्धिभिः । पुराण-संहिता चक्रे पुराणार्थ-
विभारदः (व्यासः) । प्रस्थातो व्यास-शिष्योऽभूत् सुतो वै
शोमहर्षणः । पुराण-संहितां तस्मै ददौ व्यासो महामुनिः ।”
अथपुराणानि बह्विनि । अष्टादशोपपुराणानि प्रसिद्धानि ।

काव्यम्—“वाक्यं रसात्मकं कार्यं दोषास्तस्यापकर्षकाः ।
उत्कर्षहेतव्यं प्रोक्ता गुणानुद्धारणीतयः ॥” [१ मः—विषयाय
दर्शन-स्पर्शन-श्रवण-पठन-चिन्तनादिभिः भावुक-जन-हृद-
मुत्त-दुःख-उत्साह-क्रोध-अनुराग-भय-विषय-वैराग्यादयो
अनिर्वचनीया भावा जायन्ते, ते स्थायित्वं प्राप्य यदा यदा]

करणम् आर्द्रोर्कुर्वन्ति तदा ते भावा 'रम शब्द-वाच्या भवन्ति ।
 रमा यया । (१) शुद्धार रमः (काम-मृदा-जनितो रमः) ।
 (२) योर-रमः (दान-धर्म युद्धेषु जायमानपेक्षात्माङ्गकारो रमः) ।
 (३) कल्प रमः (वृटनाग-क्रे ग उपतापादि - जनित-शोक-
 भावः) । (४) चङ्कृत-रमः (धमन्भावित-मन्त्रांस्तराक्ष-गमनादि
 रूप स्यायि-भावः) । (५) हाम्य-रम (कोतुकादयो रमः) ।
 (६) भयानक-रमः (राक्षसादि भय जन्म. स्यायि-भावः) । (७)
वीभक्ष-रमः (पृष्ठाक्षर-पुत्र-रमादिभ्यो भावः) । (८) रोद्र रमः
 (क्रोधात्पादको रमः) । (९) गाम्म रम (चाक्ष दृशन जनित
 वैराग्य-जनित वा या गाम्निस्तदुत्पादक स्यायि-भावः) ।
 (१०) यमल रम (पुत्रादि स्त्रोतोत्पादकः स्यायि भावः) ।

पदार्थ-विज्ञानम्—पदार्थ-मव्यभाय शास्त्रम् । All kinds
 of science.

तलितम् — चङ्कृत-शास्त्रम् ॥ तर्कशास्त्रम् न्याय विद्या ।
 चान्दोषित्री । तर्कविद्या । वैश्वरम्—विकित्ता-शास्त्रम् ।

धर्म-शास्त्रम्—मन्वादि प्रभोत-शास्त्रम् । श्रुतिः । धर्म
 मूर्तिना । 'मन्वति - विष्णु-हारीत - याज्ञवल्क्योगोमनीर्द्धिरा ।
 तमायस्तम्भंजनीः कात्यायन बृहस्पति । पराशर-व्यास-मह-
 दिषिना दक्ष गोतमोः शातातपो यमिष्ठश्च धर्म-शास्त्रप्रयो-
 जकः ।' एते प्रथमानि, अन्येऽपि सन्ति ।

पूर्वाङ्गः—चतुर्थोऽङ्गः ।

नोतिः—नोयन्ते समोयन्तेऽर्था चतानया वा । नोति-
शास्त्रम् । नया ॥ सिद्धान्तः—पूर्व-पक्षं निरूप्य सिद्ध-पक्ष-
स्थापनम् ।

पठेत्—[पठः—विधिना शास्त्रस्याध्ययनम् ।] श्रीभगवत्
प्रथम्य पाठमाश्रित । शुद्धेनान्वयचिह्नेन पठितव्यम् । श्रीचा-
चार-समन्वितः सन शुवांशो लब्धः शुर्वधीनो भूत्वा चध्ययनं
कुर्यात् ।

पठेच्च विनयेद् धीरो युक्तिभिश्च क्षरितुं ततः ।
शास्त्रार्थे सम्यग्निश्चाय चारंवारं समभ्यवेत् ॥११॥

नोति-धर्म-भेदाचार-विद्वद्भ्यः कु-पुस्तकम् ।
चवद्यं मोहनं सवे सर्वदा परिवर्जयेत् ॥१२॥

नोतिः—morality. चवद्यम्—कुक्षितम् । निन्दितम् ।
निरुद्धम् । मोहनम्—मोह-कारणम् ।

विद्यते सागरस्यान्तो, विद्यावान्तु न विद्यते ।
चद्वयोया हि ता विद्या, याभिर्धर्मो विवर्धते ॥१३॥

चतुर्थोऽङ्गः अनुकूलं यद् यथायोग्यं समाचरेत् ।
नार्पणीयं पदं सद्धिं घाटे शास्त्र-विरोधिते ॥१४॥

घाटे—मार्गः । “पठकाः पाठकाद्येव ये चाग्रे शास्त्र-
विनयाः । सर्वे व्यसनिनो मूर्खा यः क्रियावान् स पण्डितः”
इति महाभारते ॥

पूर्वाह्ना—पशुमोक्षायः ।

महानहः । द्विषो विद्या-कुठारेषु ते गता पशुमोक्षरे ॥ "यन्
किञ्चिदिदमापाति सुख-दुःख-मर्त्यं भवे । तदहङ्कार-वज्रस्य
प्रविकारो विजृम्भते ॥" इति योग-वाग्विष्टे ।

अहङ्कारे जयं प्राप्ते ताप-त्ययं प्रयज्यति ।

अहङ्कारे जयं प्राप्ते शान्तिं दिते नितिष्ठति ॥२॥

तापत्ययम् — आध्यात्मिक-आधिभौतिक-आधिदैविक-ताप-
त्ययम् । नितिष्ठति—*is established*. "अहङ्कारानुसन्धान-
वर्जनादेव राक्षसः । पौरुषेण प्रयत्नाच्च तीर्यते भव-सागरः ॥"
इति योग-वाग्विष्टे ।

"कर्ता भोक्ता भूदेवाहं ज्ञाता द्रष्टा महानहम् ।

अहमित्यभेदश्च मयैवेदं स्वमुचितम् ॥३॥

महात्माऽहं महाप्रानो सर्व-शान्तार्थ-लोविदा ।

सर्व-मौन्दर्य-सम्पन्नो महतिज्ञा महाबलः ॥४॥

गरिष्ठोऽहमहं चेष्टः सर्व-पूज्यः सुनिश्चितम् ।"—

सर्वमित्यादिकं ज्ञेयं मोक्षजं बन्ध-कारणम् ॥५॥

गरिष्ठः—गुरुतमः । *Most venerable*. ज्ञेष्टा—*best*.

यावत् जायते सर्वो, यावत्सिद्धतिं गन्त्रता ।

तावदेवोद्यतिः पुंसः स्थावच्चिर्वाच-मन्त्रवः ॥६॥

सर्वदेव जगन्नाथः कश्चा-वदन्नालयः ।

वितरत्यविशेषेण सर्वेभ्यो महतीं क्षयाम् ॥७॥

पूर्ण ज्योतिः ।

सा कृपा तु न भोगाय दक्षिणा मभिमार्तिनाम् ।
मत्प्रेक्षं सर्व-कर्तारं, दम्भं दर्पं मतस्त्यजेत् ॥८॥

दम्भ — vanity. दर्पः—pride

‘ईश्वरेण कृतं सर्वं किञ्चनापि न वै मया ।’—

इत्येव कथितं श्रामं भव-बन्ध-विमोचनम् ॥९॥

द्वैगाधीनं जगत् सर्वं, तत् कृपैव यत् नृणाम् ।

तत्-कृपैका भवत्येव ममाशमन्य-मपन्नम् ॥१०॥

विश्व-राजं महादेव सर्वमिष्टं मदाऽर्चनम् ।

स्मृतं करुणा तस्य पूर्णस्य परमात्मनः ॥११॥

विश्वराजः—(१) विश्वेषु राजते य म. (२) ‘वर्जं वा

मानसच्छादते किञ्चित्, सर्वं सर्वं चराचरम् ।

दाता भोक्ता स विज्ञेयः कृता वाता भवाद्ययः ॥१२॥

चराचरम्—स्वायत्त-जडम-रूपं जगत् ।

तस्मिन् नित्ये स्थितं सर्वं, स तत्रैव सत्-कारणम् ।

तस्मिन् प्रमाद्यते सर्वं नित्य-पूर्णं परात्परे ॥१३॥

सगुणः स सर्वज्याति मायालातय निर्गुणः ।

स हि भक्तान् वक्ष्यामि गृहीत-दिव्य-विग्रहम् ॥१४॥

निर्गुणः—रूपर-रसस्पर्शसौगुणात्तत् ।

तस्य नाम-वर्णान्य मन्त्रा स्तुत-गत-मानसाः ।

सु-तं यद्-माहात्मं जाना-म-व-शका-भ्यताः ॥१५॥

पूर्वाह्नः—रश्मिकामः ।

केचिदाहुः 'परं ब्रह्म', केचिदाहुः 'परात्परः' ।
केचिदाहुः 'परा मस्वित्', केचिद् वा 'परमः शिवः' ॥१६॥

परमात्मा महाविष्णु भगवान् परमेश्वरः ।
कृष्णो रामः शिवा दुर्गा नारायणो हरो हरिः ॥१७॥

इत्यादीनि नामान्युक्तानि भावुकैः ।—
प्रत्येकं निश्चितं नाम तस्यैकस्यैव वाचकम् ॥१८॥

परात्परः—चेष्टादपि चेष्टः । "देव्यः कान्तस्य कालोऽहं
विभातु विधाय च संहार-कर्तुः संहर्ता पातुः पाता परात्-
परः ॥" इति ब्रह्म-वैवर्ते ॥ स्मृतम्—ज्ञानम् । ऐतन्यम् ॥
शिवः—शिवं कस्याणं विद्यते सत्यम् । शक्तिं चतुर्भूमिति
वा । शेरते चकतिष्ठस्ते चनिमादयः चटो गुणा चक्षिन् इति या ।
परमात्मा—"ऐतन्यमात्मा ।" "ऐतन्यमेक एवात्मा ।"
'विहर्मा आत्मा ।'

विष्णुः—(विष् + नुक्) विवेष्टि व्याप्नोति विस्तं यः । विपति
निश्चति व्याप्यायते विस्तमिति वा । विष्णाति विद्युनक्ति भगवान्
नायापसारणेन संनारादिति वा । विगतिं सर्वभूतानि विगतिं
सर्वभूतानि चत इति वा ।

भगवान्—(भग + वतु) "यत्तदव्यक्तमजरमचिन्तामजरम-
व्ययम् । अनिर्देशमरूपञ्च पाविषादाद्यसंयुतम् ॥ त्रिभुं
अर्चयते नित्यं भूतयोनिमकारणम् । व्याप्याध्याप्यं यतः सवेदे
ः पश्यन्ति सूरयः ॥ तद् ब्रह्म तत् परं ब्रह्म तद् ध्येयं मोक्ष-

पूर्वाह्नः—पञ्चमोक्तायः

नि प्रकीर्तिता ।” “मित्रो हि मोक्षवचन वाचरो दात-
वाचकः । स्वयं निर्वाण-दातो या सा मित्रा परिकीर्तिता ॥”
नारायणः—(नार + ययन) । “भाक्ष्यसुखिवचनो नारति
च विदुर्बुधाः । यो देवोऽप्ययनं तस्य स च नारायणः स्मृतः ॥”
“वापो नारा इति प्रोक्ता वापो वै नर-स्मृतः । ययनं तस्य ता।
पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥”
हरः—ह + यन् ॥ हरिः—ह + र ।

तं पञ्चमं द्वयोर्केन मन्त्रिदानन्द मन्त्रयम् ।
शुचिरास्तिष्ठ-पूतात्मा सर्वदेव प्रपूजयेत् ॥१८॥
द्वयोर्केनः—द्वयोर्काणामिन्द्रियाणां मीमा नियन्ता द्वयो-
र्केनः । परमात्मत्वात् ।
आश्लिष्यम्—वेदे, धर्मे, ईश्वरे च श्रद्धा ।

तन्-रूपाया भवेन्मुक्ति भुक्तिः करतले स्थिता ।
भक्तानुपाह्वयं देवं पूजयेत् तमनन्यधीः ॥२०॥
अनुग्रहः—दुःख-दूर-करवेच्छा । अनिष्ट-वारण-पूर्वक-
साधनम् ।

रूपाऽवलोकने तस्य मुक्ति निर्मुक्तं गुणैः ।
स हि धन्यः स हि द्वाप्यो येन लब्धः रूपा-कथाः ॥२१॥
मुक्तिः.. गुणैः—“मूकं करोति वाचानं, पटुं नृपयति
मिरिम् ॥” धन्यः—पुण्यवान् । सुकृती ।

पुनः श्रवणम् ।

शिवार्चन-विदमस्तु नमः कथा, मग्न रचनम्
यदिह गद ध्रुव मोचं दृष्टिर्न नमः कर्तव्यम् ॥ २२ ॥
मोघम् निरर्थकम् निष्फलम्

यत्कृत्तव्यं अतिक्रान्तं भगवत्कृत्तव्यं विदम्
तदर्थे शठन कार्यम् अन्त्याय परमम् ॥ २३ ॥

संसार र्प-दृष्टानाम् एकमेव सम्यग्मत्तम्
सर्वावस्थासु सर्वत्र सर्वदा सर्व-चिन्तनम् ॥ २४ ॥

वदेषाम्यद् भगवन्म्यद् नान्यत् कदाचित् चिन्तयेत्
नान्यच्च शृणुयाद् विद्वान् मदा राम मत्तं सर्वत्र

सुकुन्दं चिन्तयेदित्यु पुनः-प्रेम स्वरूपकम्

सर्वाधारं निराधारं शङ्कर इदमालम्ब्यम् ।

सुकुन्दः—“सुकुं भक्तिरसप्रेमवचनं वेदं सम्यगन्तम् ।
दृष्टाति विद्वेभ्यो सुकुन्दं स्तनं कातितः ॥” इति ब्रह्मवैवर्तम् ।

ध्यात्वैव परमात्मानं भगवन्तं भवेत्परम्
चिन्देत समता तस्मिन् तत्-कारुण्यं प्रभावितम् ॥ २५ ॥

निष्काम-ममता-युक्तो विष्णु-चिन्तन-तत्परः ।

इन्द्रियाणि समस्तानि कुर्यादन्तर्मुखाप्सरम् ॥ २६ ॥

परम्—शोभम् ।

अनन्य-विषयं कृत्वा मनो बुद्धिं चर्मेत च ।

अनन्यां समतां यश्चो परम-प्रेम-संप्रताम् ॥ २७ ॥

पूर्वाह्नः—पद्यमोक्षासः ।

अनन्या—अन्यैः सह सम्पर्क-रहिता ।

शब्दः—[शं (कल्याणं) + भू + उ (अपादाने)] ॥

संप्रगा—द्याता । अभिविक्षा ।

अनन्या। समता शब्दो जायते बहु-भाग्यतः ।

मेवावसथ्यनं कृपां मेवावसथ्यनं परम् ॥१०॥

विशार्क पदमान्तराः आनन्द-प्रेम-योगतः ।

कामयेत् सर्वदाऽऽत्मानं शब्दे बुद्धेऽप्यये पदे ॥११॥

विशोकः—शाक-रहितः ॥ अनन्यम्—अन्यैः सह सम्पर्क-रहितम् । भेद-विरहितम् ॥ पदे—स्थाने । वस्तुनि ।

परमो निर्मला भूत्वा क्षेत्रज्ञं ब्रह्मणि स्थितम् ।

वृत्ति-होनं मनः कृत्वा शिवे जीवं विद्यापयेत् ॥१२॥

क्षेत्रज्ञः—[क्षेत्रं शरीरं जानाति, क्षेत्रे शरीरे वा जानाति
(ज्ञानवान् भवति)] जीवान्मा ।

विद्यापयेत्—विमोहं कुर्यात् ।

ज्ञानो योगो भवेदित्यं मुनिर्धैव जितेन्द्रियः ।

ससिद्धिं परमामित्यं शान्तिं विन्देत् शास्त्रेणोम् ॥१३॥

ससिद्धिः—परमा सिद्धिः । मोक्षः ।

तोयं विना यथा लब्ध्वा निश्चितं न प्रपश्यति ।

ब्रह्म-प्राप्तिं विना जीवो दुःखान्तां नैव गच्छति ॥१४॥

पष्ठोक्तासः ।

मज्झमं पावने नित्ये मज्झमन्द मज्झोदधौ ।

दुष्करं निमित्तं पुंसां सदृ-गुरोः कदम्बो विना ॥१॥

मज्झमन्दः—परमानन्दः । मीमांसः ।

गुरुः—(गु + कृ) निरति अद्यानं, पट्याति (उपदिशति)

धर्मे यः सः ॥ “विरन्तन-तमो-गुष्ट” जन्तोर्न्तर मीय हि ।

की दृष्टः श्रीगुरोः पादाविर्मानं कुर्वतिऽर्चयः ॥”

संसार-पाश-बन्धानाम् आत्यन्तिक-विमुक्तये ।

गुहरेव कतिर्भायो गुहरेवावलम्बनम् ॥२॥

संसारः—मिष्टाज्ञान-कन्द-वासना । इति नैयायिकाः ॥

स्यादृष्टोपनिषद्वर्गैरपरिषदः । इति कणाप-टीकार्या गोपी-

नाथः ॥ संसरणम् । इति शब्द-रत्नावली ॥ संसरन्त्यत्र संसारः ॥

जगत् ॥ Worldly illusion The course of worldly

life Mundane existence. Transmigration. Succes-

sion of births. The world. [Cf. असारः संसारः ।

परिवर्तिनि संसारे । संसार-स्वाशौ । संसार-धर्मः । संसार-

बन्धनम् । संसार-श्रीला । संसार-वासना । संसार-समुद्रः ।

संसार-स्त्रोतः । संसारायुधः । संसारासक्तः । संसारी ॥]

आत्यन्तिका—(१) अतिशयिताः । ऐकान्तिकाः ॥ (२)

अविच्छिन्नाः ।

पूर्वाह्नः—यहोक्तामा ।

अध्वनम्—[अध्व (दीप्तौ) + ध्वन् (करधे)] जेठ-दीप्ति
यः क-क-जन्मम् । अथ शुभो—तारा-नेर्मन्ध कारित्वम् । निर्मल
अथ तुल्य-निराकुल-दृष्टिकारित्वम् । इति राज-यज्ञमा ।

अनामयः—जीरोमः । सुख्यः ।

अन्येह-तमभाच्छ्रवम् अद्यात-धर्म-तत्त्वकम् ।

सुक्ति-भार्मि जयत्येव सदा स ज्ञान-वर्तिभिः ॥५॥

जयति—परिचालयति ॥ वर्तिः—[हन् (दीप्तौ) + ह] दीपः ।

शरोरं मानस वित्तं शुरवे विनिवेद्य या ।

मिचतं श्योगुरो यौगं मिच इत्यभिधीयते ॥६॥

मिचः—[माम् (मासर्ग) + कष] मासज-योग्यः । उपदेयः ।

यद्येव कारणं भूय्यं मिणत्वाधित्तिं प्रति ।

गुणाः सर्वे भवन्तोऽथ अद्यायौ सुपतिष्ठिताः ॥७॥

सुख्यम्—[सुख + य] आद्यम् । येष्ठम् ।

बीज-मध्ये यथा ह्यः मूत्र-रूपेण तिष्ठति ।

अद्या-मध्ये गुणाः सर्वे तथा तिष्ठन्ति निधितम् ॥८॥

नक्षत्रा निर्मला अद्या सर्व-दाय-प्रमोचनौ ।

अविष्ठासा महाविद्यो वर्जनीयः प्रयत्नतः ॥९॥

सुमुद्यय महासुदि मंहाद्यमः सदा-शुचिः ।

स्वैर्य-धैर्य-समापन्नो विश्वासी विनयान्वितः ॥१०॥

पूर्वाह्नः—यहोवासाः ।

एवमिदं गुहं प्राप्य यदा-यात्रं लपामयम् ।

दीक्षाये तं समुद्रगच्छेद्द लपायन-समन्वितः ॥१६॥

लपायनम्—[लप (समीपे) + द (गमने) + यन् (कर्मणि)]

लपटोऽन-दृश्यम् । “रिक्त इत्यो न पश्येच्च राजानं देवतां

गुहम् ॥” “तद् विद्यानाये च गुहमेवाभिगच्छेत् समित्-पाविः

श्रोत्रियं ब्रह्म-निष्ठम् ॥” इति मुण्डके ॥

भक्त्या विनय-सम्यक्ताः प्रथमेद् दण्डवत् प्रितो ।

अर्चित्वा तं गुहं सम्यक् प्रेम-पुष्पै स्ततः शुयात् ॥१७॥—

अर्चित्वा—अर्चित्वा ।

“नमामि श्रीगुहं नित्यं विद्वत्-कुल-विभूषणम् ।

योगैश्वर्य-सुसम्पन्नं योगानन्द-प्रदायिनम् ॥१८॥

नमामि त्वां महीयानं पूर्ण-विद्वान-विपश्चम् ।

परमानन्द-दायोधिं दुःख-ताप-निवारकम् ॥१९॥

नमामि त्वां दया-सिन्धुं नमामि विष्णु-पावनम् ।

त्वामिव परमं ब्रह्म संभारार्थं च-शोधकम् ॥२०॥

आहि मां आहि मां देव मोह-सागर-मध्यतः ।

ताप-त्रय-परिह्वानं आहि मामार्त-वत्सल ॥२१॥

अज्ञान-तिमिराच्छन्नं लपा-दीपेन भासता ।

गाय मे योग-पञ्चानं मोघ-मार्गं प्रदर्शय ॥२२॥

पूर्वाह्नः—दहीनामा ।

ददाति क. ॥ इति पुनार्धव-तन्त्रे ॥ "गुरुं तन्त्रं देवतासु
इदम् नान्यं प्रजेत् ।" इति बृहदमं-पुराणि ॥

मोहः — "मोह-लयाद् धननाभोगात्, (धर्मोः =
दिष्टारः) मद्य-विद्या-जयः ॥" इति शिवसूत्रम् ॥ "यदा
सोमः (देहादिषु यत् प्रत्यय-दयः) प्रजोयेत तदा ज्ञातः धर्मः
पश्यम् ॥" इति श्रीमद्-कारिकायाम् ॥

तिमिरम् यथाकारः । (म भयत्रमजः, मोह दायकः,
दिग्-भ्रम-जनकः, याम धर्मः, कान्ति जनकः)
रक्त-यामयः । मरकः - कट-जनक-स्थानम् । दुःख-भोग-
स्थानम् । निरयः ॥ दुःख-प्राप्तिः । दूर्गतिः ।

एवं बुद्ध्या गुरोरेवे तिष्ठेत् सताञ्जलिः पुमान् ।
वृत्ताति तं गुणोपेतं शिष्यत्वे श्रीगुरुत्तमः ॥२७॥
"तस्मै म विद्वान् नमः प्रणम्य प्रणम्य-विज्ञाय ज्ञा-
न्य ताव । येनात्सवं पुण्यं वेद सत्यं प्रोवाच तं तत्त्वतो दृष्ट-
ः ॥" इति मुण्डके ॥

तत स्तं गुण-सम्यक् शिष्यं भावे स्थितो गुरुः ।
दोषतः च यथाज्ञानं शक्ति-पातादि-कर्मणा ॥२८॥
दोषतः — दोषा ददाति ॥ दोषा = मोक्षमार्ग-प्रदेशा-
दिभ्यः । शक्ति-पातः — अनुपाहक-शक्ति-संघातः (यदनुविद-
दद्या ज्ञानो विवेकोऽनुसृतमिति) ।

पूर्वाङ्गः—यहोवासा ।

शक्ति-पातो भवेन्नित्यम् अज्ञानमूल-दाहकः ।

शक्ति-पातो भवेन्नित्यं भक्तानामाति-नामकः ॥१४॥

शक्ति-पातो भवेन्नित्यं प्रेम-भक्ति विषयकः ।

अन्तेव' मङ्गला दीप्ता लभर्माया प्रयत्नतः ॥१५॥

पाति—प्रीति । मनोव्यथा । दुःखम् ।

प्रेम-भक्ति,—प्रेमना भक्ति । छेदगुण-भगवत्प्रेमा ।

प्राप्तिपक्षे विद्यात्मिक-ममता । उत्तमा भक्ति निष्ठा । यथा ।

"सा भक्ति—साधनं, भावः, प्रेमा चेति त्रिभोदिता ।" (१)

साधन-भक्ति यथा हतिसाध्या भवेत् साध्यभावा सा साधना-

भिधा । नित्यं सिद्धय भावस्य प्राकट्यं हृदि साध्यता । (२)

भाव-भक्ति यथा । सुह-मरु-विमेषात्मा प्रेम-गुणैश्च-साम्य-

भाक् । इतिभिद्यित्वा साधनशतसो भाव उच्यते ॥ (३) प्रेम-

भक्ति यथा । सम्यक्प्रवृत्तितत्त्वानां ममत्वातिशयादितः । भावः

म एव मान्दात्मा बुधेः प्रेमा निगद्यते ॥ इति भक्तिरसागत-

विश्वो पुरुष विभागः ॥ मङ्गला—मङ्गलमयी ।

यद्यप्येता शभा दीप्ता मङ्गलभक्ति प्रदायिका ।

फलदा ना भवेत्तैव सुयोग्यं यौवर्षं विना ॥१६॥

दीप्ता लब्धा सदा मिथः प्रयतेत महोद्यमः ।

कुर्वीत मन्तव्यं योगम् अन्यथाऽरण्य-रोदनम् ॥१७॥

अरण्य-रोदनम्—मानुषाधिकारक-ग्रोहगूढं निष्कलं रोद-

सामयोरुपः

एवमेव महाविष्णो विष्णुं सुप्रसाधिता ।

ब्रह्म-भक्तिं हृदयस्थानं ध्यात्वा प्राप्नुयान्मोक्षम् ॥१॥

समाधिः — “एषाह” इत्येवमाह ११-१४ श्लोको दृश्यो । तदा च । “अथैवमः समाधिस्तु तिष्ठेदपि च बुद्धिमान् । निर्वाणमवदुर्गो समाधिभ्यः प्रतीयते ॥ न जन्मंति न चाग्र्यंति न वृथ्यंति न पश्यन्ति । न च मृत्यो विभ्रान्ति न संकल्प्यते ममः ॥ न चाभिप्रयते किञ्चिच्च न कुञ्चेति काहवत् । एवं शिबे विभीषणाया समाधिभ्य १२-१३ ॥” इति शिव प्रसादि ॥

જોનલાં આગરિ માત્રે ઝિયેત્તે ની ઘરાતયરે ।

प्रायस्य दर्मनं कस्यन्यं धीमं प्राहुः मनीषिणः ॥२॥

जीवस्य ब्रह्मणा सार्धम् दिव्यस्य ज्ञान मुत्तमम् ।

यह-समाधि-नम्यस्य योग साधु वैद्वयः ॥१॥

यहः—पुष्पद्विषयः जल-वायु-द्विरहितः ।

एवमिदं परमाह तं समाधि-प्राप्त-मैवतः ।

इति मन्त्रान् यदा हृत् योगसाधितम एतदा ॥४॥

एषं कथ्यताम् 'ज्ञानं परमिषु समाधिना ।

योगमाह्वय योगा हि तत्त्वोपायाः सदात्मनाः ॥५॥

सदातना—समातना । “योगीन साधयेद् योगम् ।”

पूर्वाह्ना—सप्तमोक्त्यामा ।

विमि ताप-त्रयं ददा पूर्वाह्नं परोक्षे ।

ज्ञान-वेराग्य-संयुक्तः सर्वं विमं परित्यजेत् ॥१२॥

नष्टानि ममदानि विग्नानि हविमानि च ।

दुःखमयानि बभूवुः तान्दृष्ट्वा परित्यजेत् ॥१३॥

हविमानि—कल्पना-प्रसृतानि । कल्पनिकानि । चयया-
दांनि । दृष्ट्वा—गोचरम् । दृष्टम् ।

दभूति छेद-ज्ञानेन मुक्तं वेतो हि बभूवः ।

भंसार-कारणं मीढं दुःखानयं परित्यजेत् ॥१४॥

ज्ञानम् — जम् (पाश्चादने) + च] सूत्रादि-निर्मित-
मत्स्यादि-कारणोपायः ॥

तुन्-पिपासा-जरा-व्याधि-संयुक्ताय विनागिने ।

चरुहाय शरीराय योगं नैव परित्यजेत् ॥१५॥

जरा—वयःकृत-प्रयमासाद्यवस्थाभेदः ।

शरीरम् — [शू(वधि, नात्रे) + ईर (कर्मणि)] शीर्यते रोगा-
दिना यत् तत् । प्रतिक्षणं सीयमासी देहः ।

विषयान् सम्परित्यज्य निमृष्टो निष्परिपंचः ।

योगं समभ्यसे दाष-शोधनाय मिषाय च ॥१६॥

योग-योग्यत्व-मिष्टार्थं वैराग्येण प्रयोजनम् ।

वैराग्याय विरुद्धाय मदाचारैः प्रयोजनम् ॥१७॥

पुर्वोक्तः—समसोक्तायाः ।

पापं क्रोधो महोदेगः—सर्वं कामात् प्रयतते ।

कामाग्निं प्रमयेत् तस्मात् संयमामस्त-वारिष्ठा ॥२५॥

सर्वान् कामान् परित्यज्य च समयेषु यो नरः ।

सात्त्विकेभ्यः कामिन राजसं तामसं जयेत् ॥२६॥

सात्त्विकः—सत्त्व-गुणोद्भवः । [मतः साधो भवः सत्त्वः ;

प्रकामसं चानं सुख हेतुः] । राजसः—रजोगुणोद्भवः ।

[रजः—रागाद्वर्जं, दुःख हेतुः] । तामसः—तमोगुणोद्भवः ।

[ताम्यति श्चानिं प्राप्नोति चनेनेति तमः ; पाशरजं, मोह-

हेतुः] । सत्त्वगुणान्वितस्य मनसा गुणाः—(१) साक्षिभ्यः,

(२) सदृशदृ-विषयता-तूरेण भाजनम्, (३) पञ्चाक्षः, (४) सच-

निष्ठा, (५) मेधा, (६) बुद्धिः, (७) हृतिः, (८) चक्षुः, (९) श्रवणं,

(१०) चक्षुःशक्तिः, (११) शब्दाभिरुचिः, (१२) चक्षुःशक्तिः, (१३) चक्षुःशक्तिः,

(१४) निष्ठा, (१५) विनयः, (१६) धर्म-परायणता ।

रजोगुणान्वितस्य मनसा गुणाः—(१) क्रोधः, (२) ताडन-मोहता,

(३) चक्षुःशक्तिः, (४) चक्षुःशक्तिः, (५) शब्दाभिरुचिः, (६)

कामुकता, (७) मिथ्या-वादिता, (८) चक्षुःशक्तिः, (९) चक्षुःशक्तिः,

(१०) चक्षुःशक्तिः, (११) चक्षुःशक्तिः, (१२) चक्षुःशक्तिः,

(१३) चक्षुःशक्तिः, (१४) चक्षुःशक्तिः, (१५) चक्षुःशक्तिः,

(१६) चक्षुःशक्तिः, (१७) चक्षुःशक्तिः, (१८) चक्षुःशक्तिः,

(१९) चक्षुःशक्तिः, (२०) चक्षुःशक्तिः, (२१) चक्षुःशक्तिः,

(२२) चक्षुःशक्तिः, (२३) चक्षुःशक्तिः, (२४) चक्षुःशक्तिः,

(२५) चक्षुःशक्तिः, (२६) चक्षुःशक्तिः, (२७) चक्षुःशक्तिः,

(२८) चक्षुःशक्तिः, (२९) चक्षुःशक्तिः, (३०) चक्षुःशक्तिः ।

पूयाङ्कः—चष्टमोऽङ्कः ।

इच्छा-भक्ति प्रभावेण लब्धं भवेत् साधयेत् ।

इच्छा-भक्ति-प्रभावेण भङ्गात्-साधयेत् त्रीन् ॥१३॥

इच्छादेच्छा इदोऽनुबन्धं भविष्यति वर्धयन् सदा ।

भवेदेत भदाचारं संयमादि-समन्वितम् ॥१४॥

चष्टमोऽङ्कः ।

सर्व-व्यभिचिन्मर्जो निषेध-विधि र्जितः ।

भविष्यति त्रिगुणार्तोत्तमं संनिवृत्तामि मामहम् ॥१॥

संनिवृत्तामि—निवृत्ताधीनं करोमि । Restrain

नित्यं नियमं साध्याय तपस्यैव गमयिष्यामि ।

नित्यं नियमं साध्याय भ्रमस्यैव कलानिधिः ॥२॥

नित्यं नियमं साध्याय वृत्तेति भव-वक्तव्यम् ।

नित्यं नियमं साध्याय जीवन्मं ज्ञानयाम्यहम् ॥३॥

साध्याय—सवन्मस्य । गमयिष्यामि—शृणुः ।

कलानिधिः—चन्द्रः ।

वृत्तवृत्तः प्रपञ्चात्मा वृत्तव्याप्तिकुलितेन्द्रियः ।

स्व-दुर्बुद्धिं समानम्या दम्भ-दर्पोदि-योगतः ॥४॥

समता-पाश-सम्बद्धः सर्वदा भोग-सोत्तुषः ।

मरणात्म्यं याति दुःखाद् दुःखं सुदुःखम् ॥५॥

पूर्वाङ्गः—षट्मोक्षावः ।

स्वदोष-त्यागतो विघ्नं सेवितुश्च न कः क्षमः ।

किञ्चिदस्य धनं दातुं हरिद्रोऽपि भुवं क्षमः ॥२१॥

कोऽर्थो वित्तेन सर्वेषु कोऽर्थस्य जीवितेन वा ।

यदि नो तोषते ब्रह्म सर्वाङ्गा विघ्न-सेवया ॥२२॥

इन्द्रिय-सेवनं हृत्स्यं कुङ्कुटस्त्राणि वर्तते ।

जीविष्यामि परार्थाय सर्वदा दान-तत्पट ॥२३॥

स्वार्थ-बुद्धिं हनिष्यामि मनो दाने निवेद्यम् ।

दुःखस्यान्त गमिष्यामि ग्रहरं परिचिन्तयन् ॥२४॥

सर्वदा पीडयिष्यामि राग-द्वेषादि-राक्षसान् ।

पादरेण वरिष्यामि गुणान् सर्वान् सदाऽमलान् ॥२५॥

सत्त्वेन राजसं दोषं संपीड्य रजसा तमम् ।

सदाऽऽत्मानं पविष्यामि त्वज्जा वैषयिकं सुखम् ॥२६॥

पविष्यामि—पवित्रं करिष्यामि ।

ज्ञानतोऽज्ञानतो वाऽपि नरै यन् पातकं क्षतम् ।

परायमेव भोक्तव्यं फलं तस्य सुदाहयम् ॥२७॥

पतएव सदैवाहं गुरुपदिष्ट-मार्गतः ।

वरिष्यामि सदाचारं भक्ति-वैराग्य-हं हितम् ॥२८॥

हं हितम्—वर्धितम् । पुष्टम् ।

“ग्रहरणेन सदा कार्यं साधार-परिपालनम् ।” “वस्त्र-दान-

पूर्याङ्कः—पट्टमोऽङ्कः ।

दोनि धार्य-कृत्यानि समाचरेत् । ततो मीजनादधाने परमिग्रां
 ध्यायन् शय्यां गच्छेत् । पुनश्चपुनश्च-काले जाग्रयाच्च । अङ्ग-
 चनि एव कुर्यात् । धर्मोत्सवान्, पुण्यजनक-प्रतानि तथा सर्वाणि
 निवृत्ति-मैमित्तिक-कृत्यानि यथा-यास्तं समाचरेत् । तीर्थ-यात्रां
 गच्छेत् । सज्जनं तथा सच्छास्त्रं गृहया चरेत् । पोष्यवर्गे
 प्रतिपालयेत् । मन्त्रान् तथा पात्रितार्मकं विद्याभ्यासयेत्
 गौडाचार्यं च शिष्ययेत् । दानेन, विग्रह-देवया च धार्य-शुद्धिं
 कुर्यात् । सर्वत्र शिवं पश्येत् । शिवे निर्भरतां कृत्वा तत्-
 श्रोत्रार्थं सर्वाणि कर्तव्यानि कदाकाले यथायास्तं सुचारु-रूपेण
 समाचरेत् । सर्वदा संयतो भूत्वा कर्म-फलानि ईश्वराय निनि-
 वेद्य आश्रम-धर्मान् पालयेत् ; अपिचारानुसारेण योगाभ्यासश्च
 कुर्यात् । एवं सदाचारं प्रतिपाल्य योगि-जीवनं प्राप्य साधन-
 चतुष्टय-सम्पन्नः सन् सर्व-लक्षणेन शिव-कृपया शिवं परिचाय
 शिवो भवेत् ।

~~~~~

पुन ज्योति ।

त्वमेव कान्तिका श्यामा मण्डमाना विभूषा
गगारुडा गिर खड्ग उग्राभाति कगम्बुजा ॥ ८

त्वमेव गोकुलानन्दो गोपालो नन्दवानक
रामाधिराष्ट्र-देवय गोविन्द श्याम मन्त्रा ॥ ९

त्वमेव श्रीमहादेव पञ्चानन त्रिनेत्र
व्योमकंग उमा-कान्तो भूत नार्थो वृषध्वज ॥ १०

त्वमेव श्रीमहाविष्णु मङ्गलो कान्तो जनादन
मह-चक्र-मदा-धारी पीताम्बरो मनोरम ॥ ११

त्वमेव कुण्डर्लो माता शब्द-शक्त स्वरूपिणी
योगेश्वरो महादेवी निर्वाण-पद-दायिनी ॥ १२

त्वमेव यन्त्र-रूपय मर्माभीष्ट-प्रदायक ॥

सर्व-विद्या-मयो मन्त्रो मूलाविद्या-निवर्तक ॥ १३

त्वमेव स्यर्जनो व्योम वरुणय हुतात्मन ।

त्वमेव दानवी देव सन्द्रमा नील-नीचनः ॥ १४

त्वमेव सागरा जैनाः पशु-पक्षि-नरादयः ।

त्वमेव जागरा निद्रा क्षुत् पिपासा चमा धृतिः ॥ १५

वह्नी त्वं दाक्षिका शक्तिः शोभा-शक्तिश्च चन्द्रिः ।

पारिकाङ्क्षिणि योगस्त्वं मोहः सांसारिकस्य च ॥ १६

त्वमेव देश-कान्तो च पुण्यापुण्यं शिवशिवम् ।

त्वमेव सर्व-कर्ता हि त्वमेव सर्व-कारणम् ॥ १७

सध्याह्न—प्रथमोवाच ।

वरधि—वरधति । गच्छति । शान्तेन समार पारम् । यः सः
आप्तकटाचार्यः । अयं वचा । “वरधयो मन्त्र-दृष्टारः ।”

ततो ध्यायेद्—“एह तथोति रचनोऽह मनात्मन ।
एहमात्मना निराकारो निश्च-सृष्ट स्वभाववान् ॥ ३७ ॥
नाह देहो न मे शरीरं न मे दृश्य कदाचन ।
सच्चिदानन्द एषोऽह कल्पस्य सुनिर्मलः ॥” ३८ ॥

विभार्थेन सम शान्तो विगीकस्य भवे वरः ।
प्रमाश्रित मनो वाप्तेत् सर्वेषां महत्तमं परम् ॥ ३९ ॥

एतन्मन्त्रं समुत्थाय प्रहृष्टेभान्तरात्मना ।
उदीरयेत् सर्वशब्दं पुण्यं नाम पुनः पुनः ॥ ४० ॥

योग्यं स्थानं तत्र कुर्याद् विष्णु-कथ्य विमर्जनम् ।
मन्मात्रे ब्रह्म-रात्रे च विमोक्षमार्गः सुमहत्तमः ॥ ४१ ॥

ब्रह्म-रात्र—ब्रह्म-मुहूर्तः । सूर्योदयात् प्राग् धर्मप्रहरं हो
मुहूर्तः । तवाहो ब्रह्मः निर्माणी रौद्रः ॥ [मुहूर्तः—रात्र-
क्षण-परिमित-कालः । दण्ड-इयम् ।]

विग—मूढ-विष्टादि-निर्गम-प्रवृत्तिः । “आयुष्यं सुवर्णि प्रीत्यं
मन्मादीनां विमर्जनम् । नदम्भ-कृजनाधानीदर-गौरव-वारणम् ॥”
[“स्वभावतः प्रवृत्तानां मन्मादीनां जिज्ञीविषुः । न विगान्,
धारयेद् धीरः, कामादीनाञ्च धारयेत् ॥”]

अध्याह्न—प्रथमोक्त्याः ।

नन्तरं पुनः पुनः गणदूषं कुर्वन्ति । गणदूषं—कफ-क्षया-मन-
हरं, मुखानाः-शुद्धि-कारकञ्च ॥ दुर्बलं, चर्जरु-भुक्ता, विद्या-
भूषा-मदाम्बितः, दन्त-जिह्वा-बीजा दन्त-काष्ठं वर्जयन् ॥ [दन्ता-
मूर्ध्नि-मध्यं दृष्ट्वा प्रातः मिथं च नीचने । नीच-पूर्ण-सुखं स्तनं
दृष्ट्वाय प्रसीदति ॥]

अरुचीदय—[अरुणायार्थं च तत् किञ्चिदधीदयो यत् ।]
अधीदयात् पूर्वं मुञ्चतेदय-काल । 'अधीदयात् प्राक् चतस्रस्तु
नादिका (—दण्ड) अरुचीदय । अत्र ध्यानं प्रयत्नं ध्यात् तद्धि
पुष्ट्यतमं कृतम् ॥' इति स्कन्द पुराणम् ॥

ध्यानं हि ध्यातुं नृणां ध्यानं हि ध्यातुं महत् ।
मन-प्रचालनेनैव ध्यानं पुनरिति मानवान् ॥ ४४ ॥

ध्यानं मनो-मन-स्थानं स्तं विना ना न श्रूयति ।
मनसः शब्दं देहं जले पुच्छे विगीधयित् ॥ ४५ ॥

■ विना—मनोमन-स्थानं विना ॥ ना—मानवः ।

बहु-चिदात्मिनी देहः स्रज्जाल-मंजान् सदा ।
तिष्ठतेऽपि दिवा-रात्रं बाह्य-मनैव दूषितः ॥ ४६ ॥

शरीरं गात्र-मार्जय्या मार्जयित्वा पुनः पुनः ।

शुद्धाशु-मज्जन-स्थानात् कुर्याद् देह-विगीधनम् ॥ ४७ ॥

गात्रमार्जनी—शरीर-मार्जनार्थं वक्ष्यम् ।

भाषा—प्रथमोदाह ।

वाग्जया वा मयधिक वाग्जया वाग्जया ।

भाषा वाग्जया देवो वाग्जया वाग्जया ॥ ६३ ॥

भाषा— “महं लोक मयिकान् भाषा वाग्जया ॥”

भाषा— भाषा ४ ५ (भाषा—भाषा ४ ५ देव)

भाषा वाग्जया वाग्जया वाग्जया वाग्जया ।

भाषा वाग्जया वाग्जया वाग्जया वाग्जया ॥ ६३ ॥

भाषा वाग्जया वाग्जया वाग्जया वाग्जया ।

भाषा वाग्जया वाग्जया वाग्जया वाग्जया ॥ ६३ ॥

भाषा वाग्जया वाग्जया वाग्जया वाग्जया ।

भाषा वाग्जया वाग्जया वाग्जया वाग्जया ।

भाषा वाग्जया वाग्जया वाग्जया वाग्जया ।

भाषा वाग्जया वाग्जया वाग्जया वाग्जया ।

भाषा वाग्जया वाग्जया वाग्जया वाग्जया ।

भाषा वाग्जया वाग्जया वाग्जया वाग्जया ।

भाषा वाग्जया वाग्जया वाग्जया वाग्जया ।

भाषा वाग्जया वाग्जया वाग्जया वाग्जया ।

भाषा वाग्जया वाग्जया वाग्जया वाग्जया ।

भाषा वाग्जया वाग्जया वाग्जया वाग्जया ।

भाषा वाग्जया वाग्जया वाग्जया वाग्जया ।

भाषा वाग्जया वाग्जया वाग्जया वाग्जया ।

पुण-उच्योति ।

विशेषात् शोधनम् ॥ पुण उच्योति — २५ १० — २५ धोका
दृष्टव्या ।]

अरुण भावने मन्त्रा चतुष्टयं मा पुनः क्षता

शिव बोधा-सका मन्त्रा पुनः सा ममाधिका २२

प्रातः मन्त्रा समाध्याय कृत्वा सा नन्दक शम्भु

यतः पर ममावस्थ जुष्टा ज्ञात इदमन २३

तिलकम् = चन्दनादिना मन्त्राद्याङ्गं पुनः विष्णु-शिव

"गङ्गाभृत् तुलसा मूल-मृत्तिका मूलशोधनं साधो धारण

संमन रजो शुद्ध गोष्ठपदम् च तस्य यमलमद गोष्ठा

चन्दन तीर्थ मृत्तिका । कुङ्कुम तुलसा च १ गङ्गाधर

मृत्तिका ॥ गोरोचना च कस्तुरि च २ द्वादशक मन्त्रम्

मृत्तिका गन्ध पद्मक हरि चन्दनम् गन्ध तात्र मन्त्रानिभ्यो

यमुना तीर्थ मृत्तिका । गुग्गुलु रजो शोधनं सा ३ । रजो

जम् ॥ कृत्वा प्रतिदिन ध्यान मेने गन्ध मन्त्रादिभिः चारु

यत् तिलकं यावत् तत्पश्चात् वैष्णवं धारयत् ४ ततः

भान-तुलसी-भक्त-काश्याना ये द्वादशाङ्गं हरि नाम कृत्वा ५

पुष्ट्या । ये लङ्ग-भक्ति-सुहृदा एव गङ्गा-धका कृतं ६ ततः

भुवनमाग पुनः पुनः ॥ ७ पुनः पुनः शुद्ध कृत्वा त्रिपण्ड

मन्त्रना ८ चन्दनेन यद्विद्वत्

मृत्तिका-वि ९ च भुवनमा १०

पाणानाना नाना दन्ताना जडा मन्त्रा
 स्वस्व नाना परस्व न दद्यात् मय कृत्स्नम् ॥१३॥
 महान् जगत् ।

तिष्ठन्ति हि स्वयं नाना न युष्मन्ति न वाभ्यागते
 विन्तु गच्छ मय' पञ्चा कृत्स्नम् जगत् ॥१३॥

मदा मयुग मालानां सुदृशां सुदृ चेतसाम्
 जनानां मनुदागणा नास्ति हन्त दया वलम् ॥१४॥
 सुदृ—कृपण अधम । क्रूर । घन्य ।

विश्वस्य क्रन्दनं तेषां क्रूरं कणं शृणोति नो ।
 विश्वस्य रोदनं तेषां चक्षुः नैव न पश्यति ॥१५॥
 कक्षः—वधिरः ॥ रोदनम्—घन्य ।

मनुयच-विहोना स्ते मयुगे बह-दशना
 सुखं शान्तिं मन-स्वर्थं लभन्ते न कदाचन ॥१६॥

कार्पण्येन शिव-द्वारं मावहन्त्याद् विमूढ धी ।

उन्मत्ता विभवास्तादां त्यक्तोत्तिष्ठेत मुक्तये ॥१७॥

उन्मत्तः—[उन्माद-युक्तः । वायुक्त-चित्तविभ्रम विगिष्ट

उन्माद—शक्तिक-रोग-विशेषः । चित्त-विभ्रमः । मति-भ्रम
 “विहङ्ग-दृष्टां चि-भोजनानि प्रघर्षणं देव-गुरु-दिजानाम् । उन्माद

मध्याह्नः—द्वितीयोन्नासः ।

त्याग एव परो यत्र स्त्याग एव परं तपः ।

त्याग एव परा शान्ति स्त्यागेऽभयं प्रतिष्ठितम् ॥११॥

त्याग—“त्यागो हि महतां पुण्यः सद्यो मोक्षमयो यतः ।”
इति श्रुतिः ॥

अभयम्—[अभयम्—“राग विषयस्य विनाशकं ममुपस्थिते
तच्चिशरणामाप्त्यर्थात्मनो मन्यमानस्य दैव्यात्मक विल-वृत्ति-
विशेषो भयम् ।” इति गीतायां द्वितीयाध्याये मधुसूदन सरस्वती ॥
“परतः स्वानिष्ट-सम्भावना भयम् ।”]

त्यजंदात्म-सुखाकाङ्क्षाम् दृष्ट्वैतु मोक्ष्यं परम्य तु ।

पर-दुःख-विनाशाय स्व-सुखानि त्यजेद् बुधः ॥१२॥

दर्शयेत् पुनः दत्तं जीवितं देव-भयया ।

स्व-मांसं शिविना दत्तं कपीन-रक्षसेभ्यः ॥१३॥

दर्शय—दर्शयि मुनिः ।

शायय-मिहो ददौ प्राणान् परादौ नव-कातरः ।

प्राप्त एव ददौ प्राणा राज्ञ भक्ति-परायणा ॥१४॥

प्रादानत्र—ज्ञेयः ।

प्राणा -मिवाग-धियति-उदयति इत्य धार्वा ।

प्रा-मीतृमतः पराशर्य मोक्ष मार्गः समाप्तः ।

मिवैव सकल विग्रह प्राचे-कण्ठ-गतैरपि ॥१५॥

उच्यते न उच्यते मया शिवम् ।
 मया उच्यते न उच्यते मया शिवम् ॥३६॥
 उच्यते न उच्यते मया शिवम् । उच्यते न उच्यते ॥

गुणार्थो मया शिवम् मया शिवम् मया शिवम् ।
 गुणार्थो मया शिवम् मया शिवम् मया शिवम् ॥३७॥
 अतो भाग्य मतो भाग्यं—नरोऽपि ज्ञान-द्वन्द्वम् ।
 अतो भाग्य मतो भाग्यं—नरोऽपि ज्ञान-द्वन्द्वम् ॥३८॥

मया शिवम् मया शिवम् मया शिवम् मया शिवम् ।
 मया शिवम् मया शिवम् मया शिवम् मया शिवम् ॥३९॥

देवो गीर्षो धनं कर्म पक्षं शिवं यगो ज्ञानम् ।
 देवो गीर्षो धनं कर्म पक्षं शिवं यगो ज्ञानम् ॥४०॥
 प्रोक्तं तस्य देवस्य सदा समस्य मायितः ।

“म- कर्मात् कार्माणिमायताः सन्तुष्टी ज्ञान-विषय ॥४१॥

परमभ्येति निराकार सृष्ट्या-क्रोध-विवर्जित ।
 सन्तोष-यजि निराकारस्यो जितेन्द्रियः ॥४२॥
 अष्टावस्त्राम् इति दंतः सुखे दुःखे मदा सम ।
 यः स सन्तुष्ट इति प्रेमान्वितः प्रपूजयेत् ॥४३॥

मस्तोषं यः पश्यति विभावयन् ।
 यामते जीयते दुःखं विभावयन् ॥४४॥

अध्याह्नः—द्वितीयोक्तमः ।

सर्वेव प्रणमिद् भक्ता नारायण मनामयम् ।
कुर्यादैवयं प्रयत्नेन सर्वदा सर्वकेशयोः ॥ ४४ ॥

भाव-कर्म-गुण-दृष्ट्यै दृष्टा विष्टुं जले स्थले ।
विष्णुरेवाम-रूपाणि चिदि चित्तं नियोजयेत् ॥ ४५ ॥

भगवच्छासनान्वसी भव-भङ्ग-कर्तृ हरे ।
पाप्मानं नीमयेचित्यं गङ्गे परमिष्वरे ॥ ४६ ॥

एवं कर्म-परो भूत्वा नित्ये ब्रह्मणि निष्ठितः ।
सर्वोपाधि-विनिर्मुक्तो लभेत्त ब्रह्मणः पदम् ॥ ४७ ॥

“इति शस्य जगत् सर्वं, सर्वमेव करोति सः ।
तावत् कर्ता न मे किञ्चित्, तस्मै सर्वं समर्पितम् ॥ ४८ ॥

दाता दानं यहीता च दत्तं दान-फलश्च यत् ।
सर्वोपयैव धां ब्रह्म—सर्वदैव विचिन्तयेत् ॥ ४९ ॥

इदं ब्रह्मार्पणं पृथक् इदं ब्रह्मार्पणं परम् ।
इदं ब्रह्मार्पणं कृत्वा मुच्यते कर्म-बन्धनात् ॥ ५० ॥

पणं ज्योति ।

एकमेव पर ब्रह्म सत्र रूपे मदा स्थितम् ।
 मत्रया मत्रया नित्यं पञ्चयेत् तदनन्तरम् ॥३६॥
 अनन्तरम्—दोष शून्यम् । निरन्तरम् । पर ब्रह्म ।

गुणानामो मन्त्रविष्णु मनो वाचा मणोहरः ।
 पञ्चो ब्रह्मणि मत्रया त्रिवरूपेण सर्वदा ॥३७॥

पञ्चो भाग्य मनो भाग्य —नरोऽपि ज्ञान दुर्बलाः ।
 धीनत् गच्छन्ते । मन्त्रं च पञ्चमे परम् ॥३८॥

मन्त्रिन्मन्त्र ब्रह्म मान प्रेम्णा चोत्कृष्ट मानसः ।
 मन्त्र ब्रह्मणि मान ब्रह्मैव परिभाषयेत् ॥३९॥

इह गच्छेत् न कस्य पुत्रं मनं योगी वनम् ।
 मन्त्रमन्त्रं ब्रह्मानीयात् पुण्यस्य परमात्मनः ॥४०॥

पुण्यस्य नश्येत् इहस्य मदा मन्त्रस्य मायितः ।
 दुर्योतं जमानानामक मन्त्रुष्टो ज्ञान-विषयः ॥४१॥

निमग्नो निरञ्जनाः कृष्णा-क्रौञ्च-विश्रितः ।
 सत्रं हिमा विशालस्य निराजस्यो जितेन्द्रिय ॥४२॥

मृग्य निम्ना कर्तुनि दृष्टः मृगे दृष्टे मदा मन्त्रः ।
 सत्रं भूत स्थित विष्णु प्रेमात्मनः प्रपूजयेत् ॥४३॥

ब्रह्मदि ह्येव एवमेव गिरं गार्ग्यं विभाषयेत् ।
 देव ज्ञानं परित्यज्य भर्जन्तं सर्वं ज्ञानम् ॥४४॥

सध्याह्नः—द्वितीयोऽध्यायः ।

सर्वत्र प्रणमेद् भक्त्या नारायणं मनामयम् ।

कुर्यादैश्वर्यं प्रयत्नेन सर्वदा सर्वत्रैश्वर्यो ॥ ४३ ॥

भार-कर्म-गुण-दृष्टे दृष्टा विष्णुं जने स्थले ।

विष्णुरेवाम-रूपाणि चिदि चित्तं नियोजयेत् ॥ ४४ ॥

भगवच्छासनात्मनो भव-भङ्ग-कारं हरे ।

चाग्मानं मौनयेचित्यं शङ्करं परमेश्वरं ॥ ४५ ॥

एवं कर्म-परो भूया नित्यं ब्रह्मणि निहितः ।

सर्वोपाधि-विनिर्मुक्तो लभेत् ब्रह्मणः पदम् ॥ ४६ ॥

“इश्वरस्य जगत् सर्वं, सर्वमेव करोति सः ।

नाहं कर्ता न मे किञ्चित्, तस्मै सर्वं समर्पितम् ॥ ४७ ॥

दाना दानं चहीता च दत्तं दान-फलं च यत् ।

सर्वायैव पात्रं ब्रह्म—सर्वदैवं विचिन्तयेत् ॥ ४८ ॥

इदं ब्रह्मार्पणं पुण्यम् इदं ब्रह्मार्पणं परम् ।

इदं ब्रह्मार्पणं कृत्वा मुच्यते कर्म-बन्धनात् ॥ ४९ ॥

मध्याह्नः—एतौयोक्तामः ।

मतेन पितरौ नित्यं नैत्र-गोवर-देवता ।
मानसेन शरीरेण दृष्टिर्न मुदा मिरा ॥ ४ ॥

अभ्यासयेत् शुभां विद्यां मन्तान् मायितार्भकम् ।
उदनयंदु यथा-कानं यथा-शान्तं मपत्यकम् ॥ ५ ॥
"माता वैता पिता शत्रु, बालो येन न पाठितः ।"
अर्भक—शिशु ।

अपत्यम्—न पतन्ति पितरौर्नैन । पुत्र-दुहित्र-अप-
सन्तानम् ।

शिक्षयेत् मदाचारं नीति-धर्म-समन्वितम् ।
पर्यवेक्षेत यत्नेन मिरन्तरं मपत्यकम् ॥ ६ ॥
मार्ति—morality, पर्यवेक्षेत—inspect.

आभनो मङ्गलार्थाय मन्तानोद्यति-हेतवे ।
ब्रह्मनिष्ठो भवेत् पुन संयमी विप्रितेन्द्रिय ॥ ७ ॥

संयमी हि परो धर्म संयमी हि परं तपः ।
पुण्यानामपि पुण्यं संयमी हि महाबल ॥ ८ ॥

संयमी धान्ता ध्यानं संयमी हि समावयः ।
संयम एव यो यस्य मुक्ति स्तस्य करे स्थिता ॥ ९ ॥

धारणा—धैर्य-वस्तुनि अन्तरिन्द्रिय-धारणम् ।
धानम्—धारणा-विषये एक-पत्यय-मन्तान्ति ।

अध्याह्नः—द्वितीयोक्तासः ।

भूत्वा पूजनीयं जनमभिनन्देत् । पूजनीयान् जनान् श्रद्धया
 अभिवादेत् । पूज्येषु दण्डायमानेषु न उपविशेत् । श्मश्रुं न
 भक्षयेत् । नम्रो भूत्वा न स्त्रियात्, न वा स्त्रियात् । कर्ष्यं, तिर्यग्,
 दूरं वा निरीक्षमाक्षी न पश्येत् । मित्र-वपनी न भवेत् ।
 अवहृत-मुखी न जूम्भेत् । रश्म्यानि रोमाणि तथा इन्द्रियाणि
 न स्पृशेत् । दन्तैर्नख-स्रोमानि न छिद्येत् । जितेन्द्रियो
 भवेत् । प्रसाव-कानि मुक्त-कण्ठकी भवेत् । प्रसाशन्ने जलेन
 शौचं कुर्यात् । दुष्ट-यानादिकं न पारोहेत् । देवतां, मज्जनम्,
 पाषाणं, तथा चन्दान् पृषयान् जनान् श्रद्धया सेवेत् । यथाकाशं
 सन्धादिकानि समुदयानि कर्तव्यानि कुर्यात् । पात्रावाधौ
 सर्वयैव वर्जयेत् । सर्वदा पात्रायाधीनो भवेत् । १० ॥

मेषां यः कुरुतेऽद्यान्तं सर्वेषां श्रद्धयाश्रितः ।

पान्थ-सौख्य-परित्यागी स एव संयतः पुमान् ॥११॥

अथात्मम्—यम-रहितम् । अनवरतम् ।

यथाहारं मितं भुङ्क्ते मास्त्रिकं स्वास्थ्य-रक्षकम् ।

अनुद्यः शिव-सम्प्रीतौ स एव संयतः पुमान् ॥१२॥

मितम्—परिमितम् ।

भृते सर्वे-हितं सर्वं भावते मधुरं मितम् ।

विष्णु-सङ्कीर्तने सम्यः स एव संयतः पुमान् ॥१३॥

सध्याङ्ग—चतुर्थीधामः ।

एवं मंदम सात्ताय वार्यं बुद्ध्या विनष्टम् ।

एता शीघ्रं हरि शीघ्रं दत्तम् परिदामन् ॥२०॥

चतुर्थीधामः ।

सध्याङ्गं चरितं मुक्ती वसिष्ठा मुह्यतामसः ।

सध्याङ्गं हृत्वा एता-वानं दुःखं दिष्टं देवताम् ॥ १० ॥

सध्याङ्गः—विष्ठा विमल दिनसध्यधामः । स च दमदण्डाद्
या दमदण्ड-रथः । इति शुभ्राङ्गः चमरीरथः ॥

चरितः—जन-धामः ॥ वसिष्ठा—परिधाय ।

सध्याङ्ग सध्या—[सध्याङ्ग सध्याया चरित-मुद्गलं कानमात्र
वृत्तिः ॥ “पूर्वोपरि तदा सध्यां मनस्येव प्रकाशितम् । सम-
स्तैर्वि सध्याङ्गे मुद्गलं मनसोपरि ॥” इति साध्यायन-ग्रन्थम् ॥]
पूर्वोपरि उत्तराश्वी वा पूर्वा बुद्ध्या यथाविधिः” इति हज्जर्म
पुराणम् ॥

दुःखो हि सर्व-शोकानाम् चरितोऽपि महिम्नः ।

विदामन्-स्यदयो यो नित्यं पूर्णः परात्परः ॥ २० ॥

चमरं परमं सुखम् चरितं मनस्यम् ।

मये ध्याम्यन्ति मुदा स्तं स्वर-स्यञ्जन-वर्जितम् ॥२१॥

चरितं—न निर्देशं ज्ञानि-गुण-क्रिया-संज्ञाभि निर्दिष्टम्

मध्याह्नः—चतुर्थोक्त्यामः ।

प्राप्त्यामाः—कृताचमनः । [चाचमनम्—वेध-कर्मरिश्वात्
पूर्वं पारद्वय-जनपानानन्तरं यथाकमादाह-व्यस्येकप-मुद्दिजनक-
क्रिया ।]

प्राप्त्यामः—पुष्क-कुम्भक-रचक-रुप-योगाह-विगीयः । स
दिविधः पातर्भो निर्गर्भश्च । “मगर्भा मग्न-जापेन निर्गर्भो माद्वया
भवेत् ।” “प्राप्त्यामो मग्नश्च ।” “प्राप्त्याम-निरोधं नु प्राप्ता-
याम उदाहृतः ।”

“सुधानै भूतपुद्गल च प्राप्त्यामादिभि स्तथा । यदुदाह-
रितमन्तर्भा रासमुद्दिष्टदीप्तिता ॥”

महीर-स्ति-भूतानां यद् योगेन विरोधनम् ।

भूत-शुद्धिं क्लृप्तेषु कृताह् चान-दीप-प्रदीपनी ॥१०॥

प्रदीपनी—उर्दीपिका । प्रकाशिका । purker

हृत्पद्म-निमयं जीवं चैतन्य-व्योतिरम्ययम् ।

ध्यायिदादौ प्रयत्नेन प्रदीप-कनिका-निभम् ॥ १८ ॥

ध्यायित् कुण्डलिनौ देवां भूमाधार-निशामिनौम् ।

कीटि-मौढामिनी-भासां सर्व-सोभाग्य-दायिनीम् ॥१८॥

कुण्डल्या मय जीवश्च ब्रह्म-मार्गेण योगयित् ।

गिरम्ये पुष्कर-व्याने परमात्मनि योगयित् ॥ २० ॥

ततो विभावयित् तत्र मनसा मान्य-गामिना ।

चतुर्विंशति-तन्त्राणि विमोचानि परात्मनि ॥ २१ ॥

साध्याहः—सगुर्देहिनाम् ।

सत्त्वा न्यायादि-कर्मोपि साधये दिट्-देवनाम् ।

अनोदोग सदाशिव परमाह्लाट् पुर्वकम् ॥ १८ ॥

न्यायः—पुत्रा-अपाटेः प्राप्त् विप्रनाममन्त्र मिह्याद्यर्थे देवनाम्-
र्चयिर्वादि विन्यासः । “सागमोक्तेन विधिना निज्यं न्यायं करोति
यः । देवनाभाश्च भावोति मन्त्र-मिहि प्रजापते ॥ यो न्याय-
कथयन्माहो मन्त्रं जयति तं प्रियः । विद्या ददा पन्थायस्ते
मित्रं ददा यथा मन्त्रा ॥” “अहत्वा न्यायं ज्ञानं यो मृदुत्वात्
प्रजपेन्ननुम् । सर्वं विद्वैः स चाह न्याद न्यायै र्जगत्पि पंथा ॥
“माणायाम् अहत्वा तु भूतगुहि मयापि वा । अहत्वा विधिर-
चाराधान् नार्थाया मधिकारवान् ॥” इति तत्त्वमाह ॥

आत्मनं साधनं गतिं योजयिद् देवनाम्भना ।

पौरुषेण प्रयत्नेन पुत्रादि-फल-हेतवे ॥ १९ ॥

साधनम्—साध-पञ्चम् ॥ गतिम्—कृष्णविनी-यतिम् ।

भाव-पार्श्वी भवेज्जानो, भावेन तं भजित् सदा ।

भावेन गृह्णती याति क्रियापि विधि-वर्जिता ॥ २० ॥

भावः—“चित्त-वृत्ति-विशेषो भावः” । हेतुगानुगागदपचित्त-
वृत्तिः । “गृह-साध विमेषाया प्रेम-सुखीश-नाम्यभाक् । रुचि-
भिधितमाहव्यलक्षदसो भावः प्रच्यते ॥” इति भक्तिरसावृत-
निर्यो ॥

भवेज्जानः—जगदीश्वरः ।

शब्दाः — अनुप्रासः ।

विष्णुनामसहितं एतत्तु अष्टादशः । इति तन्मात्रम् ।
एतन्मात्रम् । इति तन्मात्रम् । इति तन्मात्रम् ।
नया । अष्टादश इति तन्मात्रम् । इति तन्मात्रम् ।

एतन्मात्रम् इति तन्मात्रम् । इति तन्मात्रम् ।

एतन्मात्रम् इति तन्मात्रम् । इति तन्मात्रम् ।

एतन्मात्रम् — इति तन्मात्रम् ।

एतन्मात्रम् इति तन्मात्रम् । इति तन्मात्रम् ।

एतन्मात्रम् इति तन्मात्रम् । इति तन्मात्रम् ।

एतन्मात्रम् इति तन्मात्रम् । इति तन्मात्रम् ।

एतन्मात्रम् इति तन्मात्रम् । इति तन्मात्रम् ।

एतन्मात्रम् इति तन्मात्रम् । इति तन्मात्रम् ।

एतन्मात्रम् इति तन्मात्रम् । इति तन्मात्रम् ।

एतन्मात्रम् — इति तन्मात्रम् ।

एतन्मात्रम् — इति तन्मात्रम् ।

एतन्मात्रम् — इति तन्मात्रम् ।

मधुपर्कम् — [मधु + पृथ् + कम्] “दधि मधुर्लघुं चोद्वं
धनेनाभिस्तु पचति । प्रोच्यते मधुपर्कम् । सर्व-देवोष-तुष्टये ।
जलम् सर्वं स्वयं मितादधिष्टनं समम् । सर्वेषामधिकं चोद्वं
मधुपर्कं प्रयोजयन् ।”

मधु — मधु-पृथ्-कम् विष्णोः पृथ्-कम्-पृथ्-कम् ।

संख्या—४५८६५५

दोष-निर्णय-विषयम्—(१८११) ॥ जीवो दृष्टः । कदाचित्-
कदाचित्-रहितः । तत्र सुखस्य युक्तं सर्वेष्वसंभवं । समीपि
अवस्थितः ॥ आत्मा—पुनः ।

अहंताभावमेव पादो दद्यात् पदाभ्युक्तं ।

एवं हि विषयैः पुरुषैः शरीर-मात्रैः समाहितम् ॥ ६३ ॥

एवं एतन्नाम कर्माणां च कष्टाणां च परित्यागः ।

एकैकं महाद्वयं तन्मयभवेन चिन्तयन् ॥ ३३ ॥

॥ ध्यायेत् नमो कृदाशमि कवेह-द्वैत मनोहरम् ॥

१५५० हि विष्णुमं विष्णोः पावनं शिवसं पाम् ॥ ३३ ॥

यार्हटिन्द्रिय-शास्त्रण्यं समस्ता कर्मिण्युक्तं च ।

જાગ્યે જાગ્યાં દિવસ ચિન્તન ધ્યાન કર્યું ૬ ૪૧ ૩

પૈથાનકલ-સંસ્કાર્ય પૈથ પ્રમદ્ય-સન્નતિ ।

सत्यदात्म-निर्माणा भा ध्यानमिति धर्यते ॥ ४६ ॥

प्रायः-प्रत्यय सम्पत्ति—प्रायःशाराशक्ति-यत्नानिन्द्रियहानि-

TABLE 1

अथैष विमर्शनेनैव द्यानि निधमन्ता इत्यतः ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ४९ ॥

पादतो मण्डपान्तरं भर्गववि पद्या-कम्पम् ।

चिन्तयितुं सामानाः ज्ञानोऽप्यादिस्तानि पृथक् पृथक् ॥४८॥

गदेकाद १-१ निम न- १८३ नदा मयन

पद्म १-११ १-१२ १-१३ १-१४ १-१५ १-१६ १-१७ १-१८ १-१९ १-२० १-२१ १-२२ १-२३ १-२४ १-२५ १-२६ १-२७ १-२८ १-२९ १-३० १-३१ १-३२ १-३३ १-३४ १-३५ १-३६ १-३७ १-३८ १-३९ १-४० १-४१ १-४२ १-४३ १-४४ १-४५ १-४६ १-४७ १-४८ १-४९ १-५० १-५१ १-५२ १-५३ १-५४ १-५५ १-५६ १-५७ १-५८ १-५९ १-६० १-६१ १-६२ १-६३ १-६४ १-६५ १-६६ १-६७ १-६८ १-६९ १-७० १-७१ १-७२ १-७३ १-७४ १-७५ १-७६ १-७७ १-७८ १-७९ १-८० १-८१ १-८२ १-८३ १-८४ १-८५ १-८६ १-८७ १-८८ १-८९ १-९० १-९१ १-९२ १-९३ १-९४ १-९५ १-९६ १-९७ १-९८ १-९९ १-१००

गुभ चिह्न समायुक्त मोक्षमार्ग ८ १३

पश्येत् न गभट गृह गान नवणाभक्त १ १३ १

गुभचिह्न समायुक्तं प्रवर्तमानं कुलं गृहं चिह्नानि मया
दृष्टानि तत् पदे । दक्षिण दग चिह्नानि गृहं च नव नारदः ।
ध्वजानपञ्च कमल वज्रार्यमङ्गो गृहं ध्वजक दीर्घार्ध
घाट कोण चक्रमव च ॥ नवान्यानि प्रवर्तमानं मान्यपन प्रवर्त
तम । चिह्नानि वामचरणे गोविन्दस्याङ्गानि च । इन्द्रचाप
त्रिकोणश्च कलमध्याधचन्द्रकम् । गङ्गा, नद्यः मनस्य चङ्ग गोष्ठद
शाम्भवं स्मृतम् ॥”

सर्व-लक्षण-सम्पूर्ण-दिध्य-गन्धानुलेपनम् ।

पश्येत् सुकोमलं गात्रं सर्वानङ्गार भूषणम् ॥ ५१ ॥

सर्व-लक्षण-सम्पूर्णम्—“त्रि-विस्तीर्णं त्रि-गर्भारं त्रि-खर्वं
सुमनीहरम् । पञ्च-दीर्घं पञ्च-सूक्ष्मं पद्-सुह्रं सप्त रत्तिमा ।
विषहं लक्षणं श्रेयं वासुदेवस्य पार्वति ॥” त्रि-विस्तीर्णम्—

(१) नाभिः, (२) कपोली, (३) यवःस्थलम् ॥ त्रि-गर्भारम्—

(१) नाभिः, (२) हस्त-तले, (३) नेत्रे ॥ त्रि-खर्वम्—(१)

मथानि, (२) केशः, (३) यवः ॥ पञ्च-दीर्घम्—(१) नेत्रे, (२)

अध्याह्नः—चतुर्थोऽध्यायः ।

शक्ततरः—अधिकतर समर्थः साधकः ।

जीवन्मुक्तिः—जीवन्तो दश निवृत्तिः । जीवन्तः पुरुषस्य कर्तव्य-
भोक्तृत्वनिवन्धन-मुक्तदुःखविमोक्ष इति यदि कदाचन चित्त-निवृत्तिः ।

एवं योगी महाध्यानं नदा चित्तं नियोजयेत् ।

ज्ञान-वैराग्य सङ्घस्य श्रद्धधानो यतोन्मुखः ॥ ६३ ॥

तिष्ठन् गच्छन् पितृसदृन् पद्मन् शृङ्खन् वदत्यपि ।

शुचि बोध्यद्युचिर्वापि नदा ध्यायेत्सर्वभारम् ॥ ६४ ॥

ध्यान-काले तदन्तो वा जपेन्मन्त्रं समाहितः ।

जपेन्नैव परो शान्तिं समिद्धिं लभते नरः ॥ ६५ ॥

मन्त्रः—उपामनानुक्तं वाक्यम् ।

जप—विधानेन मन्त्रीवाक्यम् । “न चक्षुषम् न विहसन्
न पात्रं न वस्त्रोक्तम् । जीवायितो न जल्पेन न माहृतमिरा
स्तथा ॥ न पदा पादमाक्रम्य न वै शक्तिं करोति श्रुती । नैव
विधं जपं कुर्यात् न च संशययेत्स्वयम् ॥” इति याज्ञवल्करः ।
जपकाले न भावेत् ... ॥ “क्षीरं मीरं क्षुतं निद्रां निष्ठौषणं
विशुद्धितम् । दर्शनं वनितानाञ्च वर्जयेत्स्वय-कर्मणि ॥ नाभे
रधश्च संशयं कर्मकाले विवर्जयेत् ॥” “मनः संशयं विषया-
भिव्यर्थ-गत-मानसः । न क्षुतं न विमन्त्रश्च जपेन्नोक्तिः,
पङ्क्तिवत् ॥”

पूर्ण-ज्योतिः ।

योगुरो वेदनाश्रयो बीज-रूपो मनातनः ।

मननात् त्रायते मन्त्रं संमारात् पाप नाशनः ॥ ६१ ॥

संस्तुत्य वाक्य-लक्ष्यार्थो मन्त्र-संलक्ष-मानसः ।

मन्त्रेदेव जपेनान्न परमानन्द-दायिनम् ॥ ६२ ॥

[“वाक्योऽर्थोऽभिधया बोध्यो लक्ष्यो लक्षणया मतः ।”]

[विशु-शब्दस्य वाक्यार्थः = शङ्ख-चक्र-गदा प्रहाराः प्रोताष्ट
पुरुष-मूर्तिः । तस्य लक्षणार्थः = सर्वभूतानां सर्वदा सर्वत्र
वर्ती परमात्मा ।]

उच्चैर्जपा दुर्पांगुलं श्रेयानित्यैव निश्चितम् ।

उपांगो मानसः श्रेयान् कर्तव्यो गुरु-सकलः ॥ ६८ ॥

“जिह्वीहो ध्यातयेत् किञ्चिद् देवता-मत-मानसः । निश्-
श्रवण-योग्यः स्वादुपांगः स जप-कृतः ॥” “धिया यद्वच-श्रेणी
कर्ण-स्वर-पदानिकां । उच्चैर्दयंमुद्दिष्य मानसः स जप-कृतः ।
इति तन्त्रसारः ॥

शुचि र्वाप्यशुचि र्वापि सर्व-देशे च सर्वदा ।

मन्त्रैक-शरणी योगी मन्त्रमेव समभ्यसेत् ॥ ६९ ॥

मन्त्रः शब्दमयः स्थूलो विपद्गो बाह्य उच्यते ।

स्थूलो ज्योतिर्मयो दादे पितामहः परो मतः ॥ ७० ॥

विष्णुना वरिणो मन्त्रः परमः परिचोतिनः ।

एवं ध्यात्वा मन्त्रमन्त्रं प्राप्नोति परमां शक्तिम् ॥ ७१ ॥

वाटः—इदं मन्त्रः ॥ मन्त्रः—परमो मन्त्रः—परमो मन्त्रः ।

अथाष्टाक्षरं सुगुर्दोहाय प्रादुर्भवं भाव संयुतम् ।

प्रादुर्भवं इत्यनेनैव वचनं दाह मयाकृतम् ॥ ७२ ॥

अथाष्टाक्षरम्—अष्टाक्षरम् । अष्टाक्षरमिनाश्रयम् ।

सौम्यानां वरुणं कुरुते मन्त्रे न प्रजायति ।

निवातु दाहये विष्णुम्, चान्दम्युं दद्या निधिम् ॥ ७३ ॥

कुरुते—वीर्यम् ।

प्रादुर्भवं प्रभावितं मन्त्रमन्त्रेव मन्त्रम् ।

नार्त्तनाय दुर्लभं किञ्चिद् यदनेन न साध्यते ॥ ७४ ॥

यद् यदाशक्तिं लोके प्रादुर्भवेत् महेश्वरम् ।

तद्वत् कीदृशि नो दाता, तमेकं सर्वदाऽऽश्रयेत् ॥ ७५ ॥

न प्रापे प्राप्तिं यावत् तावहि पुर्यर्षं वरेत् ।

अदा मातु-मन्त्रं मन्त्रान्-भावमाश्रितः ॥ ७६ ॥

सर्वेषां जन्म-दाता न पालनाय पिता मयान् ।

अथर्वं नित दानार्थं यद् यदिदमिदं नृणाम् ॥ ७७ ॥

धर्म्यं चैव्यं शुभं पुण्यं प्रदातेन परात्परम् ।

योग-कर्म न दातेन विष्णु-राज विमृद-धीः ॥ ७८ ॥

सध्याह्न—चतुर्थोक्त्या ।

विनामोर्णानि रंजाय निर्गुणाय गुणायनम् ।
 नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमो नम ॥ ८७ ॥
 कष्ट-रंजने निराधारे दायारंजने विदामस्तुम् ।
 दायारं गुणं कथं जानं स्वामहं परमेश्वरम् ॥ ८८ ॥
 विदामस्तुम् कथं जानं विदामस्तुम् कथं जानं ।
 नमस्तुभ्यं युक्तो रंजने दायारं कथं जानं ॥ ८९ ॥
 कथं भोजनं माधोय कथिन् ददा गुणायनम् ।
 विदामि नमः कथं कथं कथं कथं भजे ॥ ९० ॥
 दायारं दायारं कथं कथं कथं कथं कथं ।
 भव-विहो विमृशोऽहं कथं दामि स्वयं प्रभो ॥ ९१ ॥
 दायारं कथं कथं कथं कथं कथं कथं ।
 प्रमद कथं कथं, न कथं कथं कथं विना ॥ ९२ ॥
 दायारं कथं ददा नमस्तुभ्यं कथं कथं ।
 कथं कथं मन्त्राविष्णोः स्व निराधारे भव ॥ ९३ ॥
 रजकर्ममयो निग्यं ददा मान-मदाश्विनः ।
 निमेष कथं कथं कथं कथं कथं कथं विना ॥ ९४ ॥
 विदं कथं कथं कथं कथं कथं कथं ।
 नत्-नमस्तुभ्यं कथं कथं कथं कथं कथं ॥ ९५ ॥
 गुणान् गुणं कथं नत् कथं बुद्धि रंजयति मे कथा ।
 कर्मगुणारिणां कथं, कथं विना, विदामस्तुम् ॥ ९६ ॥

पुनं ज्योतिः ।

कुल त्वं परमः गन्धः स्वे मधिमि शिराजिनः ।
 कुल वा शुद्ध जीवोऽयं मोह पद्म-जलहितः ॥ ८१ ॥
 कण त्याग्य गमिष्यामि निर्धनं कृत्यं लघो रिता ।
 अहेतुकं लघा भिन्नो पाणि मां पाणि मां प्रभो ॥ ८२ ॥
 काल-पाशेन संवध गहिमं शोकं कथितम् ।
 माम्भयं जगन्नाथ तन्मया परिधीकृतम् ॥ ८३ ॥
 तमिहात्मा पिता माता मन्त्राः पत्न्यं पतिः प्रभुः ।
 तमेव कुलिशं गन्धो गुणं स्वप्नं ज्ञानं दातारं ॥ ८४ ॥
 ज्ञानरक्तं यथा निद्रा मदैकस्मिन् पयोधरे ।
 तया मे भगवाञ्जिता लब्धैकस्मिन् नृपाले ॥ ८५ ॥
 वस्त्रिणां च मनः प्राण विग्रहं कृतिं चरणा मे ।
 चाकर्णं मां जगन्नाथ तथैव योगदानिक ॥ ८६ ॥
 किञ्चिन्नाथि न म, म् ८७ रिता लघा, ध्वन्याभवा ।
 अचला दक्षि म भक्तिं लीति निल प्रिये प्रभो ॥ ८८ ॥
 रितां ल ८९ मां मदी कि मा जगन्नाथं धर्मं विष्णुर्जित ।
 नाथ ताव नम मां दक्षि भक्तिं भगवत ॥ ८९ ॥
 दृष्टं देव्यं मदी दक्ष विद्यायुगे रिता ९० ।
 दक्ष विद्यायुगे न वाप्यर्थाय दक्ष भक्तिं जगद्वत ॥ ९१ ॥
 वाप्ययं दक्षयुगे जगन्नाथ जगत् कृतं कृतं ९२ ।
 कृतं जगत् ९३ कृतं दक्ष भक्तिं भगवत ॥ ९४ ॥
 कृतं जगत् ९५ कृतं जगत् कृतं कृतं ९६ ।
 कृतं जगत् ९७ कृतं जगत् कृतं कृतं ९८ ॥

न शान्तामि शुचं धीमं दीप्तामपि दुःखम्
 मृत्वा हि हृदि भक्तिं तव देवताभ्युत्थम् ॥ १०८ ॥
 हनन् वनं प्रजापत्यं हनन् तव च भावम् ।
 देहि मे निमग्नो भक्तिं त्वयि प्रेमास्पदे हरे ॥ १०९ ॥
 प्रमोद मे मन्त्रागच्छी प्रमोद जिह्व भावकः ।
 मर्माभिलाषिता शून्या भक्तिं देहि त्वयि प्रभो ॥ ११० ॥
 करोताम्ये चक्षो नित्यं तत्रैव नाम कौर्मनम् ।
 करोताम्ये चक्षो नित्यं तत्रैव पाद-भवनम् ॥ १११ ॥
 पिबताम्ये शब्दो नित्यं तत्रैव कौर्मनाशनम् ।
 खाताम्ये मनो नित्यं त्वामिव शान्तिं दायकम् ॥ ११२ ॥
 वसनम्ये कदाकाशे विदुगं कोटि गम-प्रभ ।
 तिष्ठताम्ये सदा मन्त्रा मन्त्रिदानन्द-विषह ॥ ११३ ॥
 मानसं मे सदा भ्रामन् त्वद्-विश्रुतं भविष्यति ।
 सपथा हं हृदा-मित्रो त्वयोत्तरं तदानय ॥ ११४ ॥
 ध्यायानि त्वामहं नित्यं यशसानि सर्वदा प्रभो ।
 नमामि त्वां सदा-कालम्—यत्रं कुरु महेश्वर ॥ ११५ ॥
 नमामि त्वां जगद्-बन्धो नमस्तो परमात्मने ।
 नमो विश्वघ्नो तुभ्यं नमः पापहर्त-कर्मणे ॥ ११६ ॥
 नमो देवादि-देवाय परिपूर्ण-स्वरूपिणि ।
 नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमो नमः ॥ ११७ ॥
 विलतम्—विस्तृतम् ।

पूर्ण-ज्योतिः ।

भव-पिष्टः—संमारेण दन्तितः, मर्दितः, चूर्णीकृतः ।

गहनम्—दुर्गमम् । दुष्प्रेषम् ।

१०२मं श्लोकः—“दुहन्त्योऽभिययुः काचिदोहं दित्वा समु-
सृकाः । पयोऽधिययुः संयाव मनुदास्या परा ययुः । पवि-
शयन्त्य स्तुतिस्त्वा पाययन्त्यः यिशून् पयः । सुयूयस्यः पत्नौ
काचिदग्रन्त्योऽपास्य भोजनम् ॥ लिम्पस्यः प्रमृजन्तोऽन्या चक्षुर-
काद्य लोचने । व्ययस्तु (विपर्यस्त) वस्त्राभरणाः काचि-
क्षणास्तिकं ययुः ॥ ता वार्यमाणाः पतिभिः पिष्टभिर्भा-
वभ्युभिः । गोविन्दापहृतात्मानो न न्यवर्तन्त मोहिताः ॥”

नित्य-प्रियः—“निरुपाधि-प्रेमान्पदत्वम्—चात्मत्वम् ॥”

जनार्दनः—जनै रर्धं ते याच्यते पुरुषार्थ-लाभाय । जनं
जननं मर्दति हिमस्ति ताडयति वा ।

स्वङ्-ल्ये—[स्वङ्—आमिङ्गने, to embrace.]

रतिः—रागः । अनुरागः । प्रीतिः । क्रीडा ।

कौशल्यमपि दुर्लभम्—“माप्नोत्य साष्टिं मामौघ्य सादृश्यं-
कल्पमपुनः । दीयमानं न गृह्णन्ति विना मत् सित्तं जनाः ॥”
इति भागवतम् ॥

भाष्य—[भू (स्थितौ) + निष्.] keep

एवं श्रुत्वा ततो दत्त्वा पुण्याश्रमिं विधानतः ।

एव नाराजनं कुर्याद् भक्ति-भावेन मोदितः ॥ ११८ ॥

नौराजनम्—दीपादिना प्रतिमादे गारात्रिकम् । निर्मञ्जनम् ॥
 “रादौ चतुष्पाद-तनैकदेगे, दौ भाभि-देगे, मुख-मण्डले मौन् ।
 सर्वेषु मायेषु च समवारानारात्रिकं तन्मनयो वदन्ति ॥” पञ्च-
 नौराजनम्—पञ्च-प्रकारात्रिकम् ॥ “पञ्च-नौराजनं कुर्यात्
 प्रथमं दीप-मानया । द्वितीयं सीदकाञ्जिन तृतीयं धौन-वाससा ॥
 चूताम्बरादि-पत्रैश्च चतुर्थं परिकीर्तितम् । पञ्चमं मण्डिपालेन
 साष्टाङ्गेन यथाविधि ॥” इति काशीसर-तन्त्रम् ॥ “मन्त्र-होमं
 क्रिया-होमं यत् क्षातं पूजनं इदं । सर्वे सम्पूर्णता मिति क्षते
 नौराजने शिवे ॥” इति स्कान्दे शिवीमा-संवादे ॥ “क्षत्वा
 नौराजनं विष्टो दीपावज्ज्वा सुदृग्मया । तमो-विकारं जयति
 जिति तस्मिंश्च को भवः ॥” इति हरि-भक्ति-सुधोदये ॥
 [कर्पूर-यक्षधूप-चामर-ध्वजन-प्रभृतिभिरपि नौराजनं क्रियते ।]
 गङ्ग-घण्टादि वाद्यकैः सह भक्ति-भावेन नौराजनं कुर्यात् ।

तनय प्रवृत्तिं कुर्यात् पतिव्या दण्डवत् चित्तो ।

नमुत्वेन समायुक्तः प्रेम-वाक्य-परिभ्रुतः ॥ ११८ ॥

प्रवृत्तिः—भक्ति-ग्रहातिशययुक्त-नमस्कारः । स चतुर्विधः ।

- (१) अभिवादनम् (नामोच्चारण-पूर्वक-नमस्कारः ; ‘अभिवादये भी
 चमुक्त-गमोहम्’—इत्येवं द्रव्यः । तनु पाद-स्पर्श-पूर्वक-नमस्कारः ;
 पाद-पद्मम् ।) । (२) चहाह्नः (पद्मां कवाम्यां जानुभ्याम् उरसा
 मिरसा इत्या । पद्मसा भगसा चैव पद्मामोऽष्टाह्न इतिः ॥) । (३)

ଦର୍ଶନୀୟତା ।

ପଦ୍ମାବତୀ (ସାହାଧ୍ୟାୟିକ ଜାତୀୟା ମିତ୍ରମା ପଦ୍ମମା ହୁଏ । ପଦ୍ମାବତୀ
ପଦ୍ମମା ହୁଏ । ପଦ୍ମାବତୀ ପଦ୍ମମାବତୀ ।) । (୧୫) କଟ ମିତ୍ର ମିତ୍ରମା ।

ନାମାବତୀ ପଦ୍ମମା ମିତ୍ରମା ପଦ୍ମମା ।

ନାମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ମିତ୍ରମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା । (୧୬)

ନାମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ।

ନାମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା । (୧୭)

ନାମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ।

ନାମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା । (୧୮)

ନାମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ।

ନାମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା । (୧୯)

ନାମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ।

ନାମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା । (୨୦)

ନାମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ।

ନାମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା । (୨୧)

ନାମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ।

ନାମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା । (୨୨)

ନାମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ।

ନାମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା ପଦ୍ମମା । (୨୩)

पादौ क्रियायोगसारे ॥ “शङ्ख-हस्तेन सर्वत्र दक्षिणं परि-
कीर्तितम् ।” इति विष्णुसंहिता ॥

नैवेद्यं चरणोदकम्—(चरणोदकम् = पादोदकम् । चरण-
धौत-कलम् । चरणाशुतम् ।) “हृदि रूपं मुखे नाम नैवेदा मुदरे
हृदि । पादोदकञ्च निर्माथं मस्तके यस्य सोऽप्युतः ॥
नैवेद्यमथं तुनष्टौ-विमियं विमेषतः पाद-जलं पिबेत् । योऽग्राति
नित्यं प्रयतो मुरारि प्राप्नोति सुमेध युतां न भक्तिम् ॥ यद्यमेव
परो धर्म इदमेव परं तपः । इदमेव परं तीर्थं त्रिषु-पादाम्बु-
यत् पिबेत् ॥” “पादोदकञ्च निर्माथं नैवेदाञ्च विमेषतः ।
महाप्रसाद इत्युक्ता वाच्यं विष्णोः प्रयत्नः ॥” इत्येकादमीनस्व-
हृतं मतस्य-सूत्र-वचनम् ॥

चर्मनाथ जपाद् ध्यानात् कीर्तनात् खरणादिभिः ।

तत्-शङ्खाद्यवनात् पुण्याद् वन्दनाद्विषय-क्षेत्रात् ॥१२४॥

तत्-पादोदक-पानाच्च तत्रिवेदित-भोजनात् ।

मन्त्र-कर्मापेक्षात् तर्पणं शिशिराभ-निवेदनात् ॥१२५॥

भक्तानां पुण्य-संभर्गान् पुण्य-तीर्थ-निषेवणान् ।

भक्तिं मञ्जयति नृणां भारात्माग्नं परात्परा ॥१२६॥

कीर्तनात्—“ॐ न कीर्तमानं शीघ्रमेशकिर्तयति यमुभा-
वयति भक्तान् ।” भा. सु. ॥

तत्रिवेदित-भोजनात्—“ये विद्यां हव्यं दात्वा नित्यं भक्ष्यं
भुञ्जते । उच्छिष्टं भोजनात् तेषां हर्षं दोषं न भवेत् ॥”

सध्याहुः—चतुर्थोनाम ।

वैराग्येण हरि-ध्यानं यदा-भक्ति-समन्वितम् ।

विधुनोति ममान् सर्वान् दुःख-ताप-प्रदायकान् ॥११६॥

सदुपावरको यस्तु मोक्षविवेकं स्तमोमनः ।

या जडेषु ममाहन्ता भ्रान्तो मोह-मयो-मनः ॥११७॥

नाना-विषय-भोगेच्छा महामोह-मयो-मनः ।

यस्मात् क्रोधय सृष्ट्युच कर्म-पाशो भयावहः ॥११८॥

विषयेषु सदा पश्येद् दोषं पापं भयानकम् ।

जगन्नाथे सदा पायेत् सुखं शान्तिं शिवं शुभम् ॥११९॥

सर्वं विद्मं महाविघ्नो मायया कल्पितं सृष्टा ।

त्यक्त्वा विद्मं भर्त्रेचित्तं सत्यमेकं निरञ्जनम् ॥१२०॥

विज्ञाय नाम-रूपाणि रतिं कुर्याच्चर्द्धयरे ।

पसारे सन्तु संसारे सारं मागाधनं हरे ॥१२१॥

स्वप्नेऽपि जागरे चैव कृतिं शब्धो रघोषनुत् ।

शम्भु-रश्मि-प्रभावेन तन्निर्मायां सुदुस्तराम् ॥१२२॥

पघोषनुत्—पाप-समूह विनाशिका ।

जगन्ता यत्र-सर्वेषु विषया रक्षाया च किम् ।

यदि नो संपत्तिं विष्णुम् आद्यन्पुरुषं मन्थयम् ॥१२३॥

संज्ञाः—चतुर्थोऽक्षरः ।

अतएव अगदू वीजं स्वेट्ट-दयं प्रभयित् ।

प्रतिमासु शिवायुद्धिं परित्यज्य विचारत ॥१८६॥

प्रतिमासु शिवाबुद्धिः—वैष्णव-शास्त्रोक्त ६४ प्रकारादपराधान्-
नतापराध विधेयः । [(१) इष्टदेवे देव-विशेष-बुद्धिः । (२) शास्त्रे
प्रोक्तस्य-बुद्धिः, साधारण-सम्य-बुद्धिर्वा । (३) वैष्णवे आति-बुद्धिः ।
(४) सैगुरो साधारण-मानुष-बुद्धिः । (५) प्रतिमायां द्वाह शिवा-
सदादि-बुद्धिः । (६) प्रमादे स्वाद्य-बुद्धिः । (७) चरणीदके जल-
बुद्धिः । (८) तुल्यतां साधारण-हृष-बुद्धिः । (९) गवि साधारण-
पशु-बुद्धिः । (१०) भगवन्नोन्मासु सामन्य-लत-बुद्धिः । (११) वाम-
मौलायां वाम-चेष्टा-बुद्धिः । (१२) मञ्जीतूमवि स्वर्गाम्यर्ग-बुद्धिः ।
(१३) नास्तिक्यम् । (१४) अज्ञय-पूर्वकं धर्माचरणम् । (१५)
अज्ञेय-पूर्वकं धर्माचरणम् । (१६) आलस्य-पूर्वकं धर्मा-
चरणम् । (१७) मजापुरुषाणां बाह्य-चरित-दुर्गम-पूर्वकः सुष-
टोप-विचारः । (१८) अभिमानः । (१९) शास्त्र-देवतादि-निन्दनम् ।
(२०) मान्य-दण्ड-पादके भगवद्-युक्ति गमनम् । (२१) देव प्रहो-
हावोपवेशनम् । (२२) एगुरिर्भुत्वा मन्दिर-प्रवेशः । (२३) नास्त्वून-
मिशनम् । (२४) कदा-क्रीडादि-चेष्टा । (२५) दण्ड-हास्यम् । (२६)
कुचेष्टा । (२७) उच्चवाचनम् । (२८) अश्लीलवाक्यम् । (२९)
मिथ्या वाक्यम् । (३०) सादकर्मजनम् । (३१) पण्डितेना । (३२)
कुमङ्ग । (३३) पाप-स्मृतिः । (३४) इष्टदेवतातिरिक्तेषु निर्भरता ।
(३५) पोष्यभरणं लटि । (३६) पापाचरणम् । (३७) अनिवेदित-दण्ड-

पञ्चमोऽङ्काः ।

पूजां परिसमाप्याय नित्य-आहं समाचरेत् ।

भोजयेदतिथौ न भिक्षुं चभ्यागतान् समादरात् ॥ १ ॥

आहम्—शास्त्रोक्त-विधानेन-पितृ-कर्म । “संस्कृतं व्यञ्जनाद्याहं
पयोदधिघृतान्वितम् । अदया दीयते यज्यात् आहं तेन निग-
द्यते ।” इति पुनस्त-वचनात् अदया चमादे दीनं आहम् ।
अपि च । सम्बोधन-पदीयनीतान् पित्रादीन् चतुर्थ्यन्त-पदेनो-
द्दिष्टं इति स्तागः आहम् ।

नित्य आहम्—“अहम्यहनि यच्छाहं तन्नित्यं मभिधीयते ॥”
“नित्ययाहन्तु कुर्याद्दे यस्तन् प्रतिदिनं कृतम् । ददादहरहः
आहं समादिनीदकेन च । पयो मूत्रं कनै वापि पितृभ्यः प्रीति
भावश्च ॥” इति बृहद्ब्रह्म पुराणे ॥

अदया यो ददात्यर्थं मम्यञ्जनं शुभुचये ।

तेन तन् कर्मणा मम्यम् आगन्तीवः सदाऽर्च्यते ॥ २ ॥

अधम्—[अद् भोजने + त] भोज्य-द्वयम् ॥ व्यञ्जनम्—
अर्चोपकरणम् । तत् शाक-सूपादि ।

भूमिभ्यो दीयतामसं सह चो देन सादरम् ।

सर्वपापमप्यनामि तु पापं गोभ्यो निवेदयेत् ॥ ३ ॥

मध्याह्नः—पञ्चमोक्तासः ।

जाठराग्नि-विचारतः—“मन्दानन्नो नरो द्रव्यं मावागुरु विव-
र्जयेत् । स्वभावतश्च गुरु यत् तथा संस्कारतो गुरु ॥ मावा गुरुस्तु
सुदादि मायादिः प्रकृते गुरुः ॥ संस्कारगुरु पिटाव' प्रोक्त-
मित्युपलक्ष्यम् ॥” इति भाव-प्रकाशे ॥

उपपादः—रोगः । उताजः । चण्डमम् ।

भक्षयेद् देह-रक्षायं विष्टु-प्रोति-निमित्तकम् ।

शोभाशो भोजनं कुर्या शोभः परम-हानिदः ॥ १४ ॥

शोभो यत्र सदा तत्र रिपवः पदं सुनिश्चितम् ।

शोभेन च प्रसादेन साधको नश्यति भ्रूयम् ॥ १५ ॥

शोभः पापस्य बीजश्च नरकं द्वारं मुच्यते ।

नस्मा शोभं त्रया-बीजं समूहं परिवर्जयेत् ॥ १६ ॥

घन-पातादिभिः कुक्षे भागमयं प्रपूरयेत् ।

वायु-सञ्चारणार्थाय चतुर्थं भयमपयेत् ॥ १७ ॥

कुक्षिः—उदरम् ।

भुञ्जीतानति-दत्तं हि युक्ति-युक्तञ्च सात्त्विकम् ।

सुसंस्कृतं हितं पिण्धं भुञ्जीताव' यथोचितम् ॥ १८ ॥

संस्कृतम्—पक्वम् । शोधितम् । विगृह्यम् । मन्त्र-पूतम् ।

अध्याह्न—पञ्चमीकाल ।

अष्टाद्विचरन् भुक् न ध्याद् भोक्तुं पुनः शक्यम् ॥ उद्याद्यदि-
रत्नाहो केरीतूमर्गो यदोच्यते । ननुता सुतु दिनामा च दद्या-
त्तान्-सुभोजने ॥

राजसं तामसं सत्तम् अथ पानं यदा त्वर्जम् ।

एति दूत न भुञ्जान मेव चानि विमन्त्रितम् ॥ २० ॥

अध्यादिकं समश्रया यो ददृभि सुपुल्लिगम् ।

लाभा-प्राप्ते भवेद् धन परिपाक-महायज्ञः ॥ २१ ॥

आहारं यद् विध कृत्य धेय मेघ तथैव च । भोज्यं

भक्षं तदा अर्थं गृह विद्याद् यदोक्तम् ॥ (१) कृत्यम्—इष्ट-
दाहिमादि । (२) धेय—पानक शर्करादिकादि । (३) मेघ—
रमासा-कवितादि । (४) भोज्य—भक्ष-रूपादि । (५) भक्ष—
सख्युक्त-भोदकादि । (६) अर्थ—विधित-व्यवसायि ।

लाभा—[लभ् (इष्टायाम्) + जि + चत्] सुखभय-जनम् ।
परिपाक—अत्यन्त-पानात्, विषम-भोजनात्, मन-मृचादीनां
ग-धातूनाम्, दिवा-व्यग्रान्—ननु भोजनमपि पात्रं न भजते ॥
पां-भय-क्रोधादि-समन्वितस्य, सुधस्य, व्याधि-देह-चोदितस्य,
य-युक्तस्य भुक्तायं सम्यक् न परिपाक मिति ॥ “पानरागी
यै तु साममानेन दुष्यति ॥”

पक्ता पात्रे प्रगल्भे च प्राश्यात् गृह-भाषने ।
मीर्ता भूत्वा प्रसन्नैः मनसाग्नेन जिव-प्रदम् ॥ २२ ॥

मध्याह्नः—पञ्चमोऽंशः ।

उपविश्यासने शुद्धे स्नेह-देवं विचिन्तयेत् ।

पार्थ्यं तं मनसा भक्त्या तस्मै चान्नं निवेदयेत् ॥ २३ ॥

तस्योच्छिष्टं सदा-पूतं सर्व-पावन-पावनम् ।

प्राश्नीयात् संयतः शुद्धः परम-मेम-कारणम् ॥ २४ ॥

उच्छिष्टम्—भुक्तावशिष्टम् । “नारायणोच्छिष्टं मिष्टं मन्त्रि-
वेदासभक्तकम् ।” इति ब्रह्मवैवर्ते ॥

अथवा शुद्ध्यादन्नं वृद्धि-स्थितेऽन्तरासनि ।

पयोद् वा परमं ब्रह्म भोक्तव्यं न च भोजने ॥ २५ ॥

भोजने—भोजन-क्रियायाम् ।

भोजनात्ते जलेनैव समाधामेद् यथोचितम् ।

निर्द्धंस्य दन्त-सम्मानि रुच-यक्ष्ण-पूर्वकम् ॥ २६ ॥

रुचः—दन्त-सम-निष्काश-प्रणासा । Tooth-pick.

ततः पाद-गतं गच्छेत् स्नानं विष्णु मन्त्रधरम् ।

प्रणीतं वाम-पार्श्वेन किञ्चित् कालं मतःपरम् ॥ २७ ॥

“भुक्ता यतपदं गच्छेत् शनै स्नानं तु जायते । चान्न-हंघ्रात-
गैयिष्यं घौषा जातु-कटौ-मुषम् (धनम्) ॥” भोजनात्ते (१)

उपविशतः—तुल्यं वर्धते, (२) प्रयानरय—पुष्टिं वर्धते, (३) यद-
गतं शनै गच्छतः—परमायु वर्धते, (४) धावतः—यद्यात् शत्रु-
गैवति ॥

भाषाः—यद्यमीकानः ।

जीवनम् । अन्ताराधितं गोविन्द-चरणस्य कथं भवेत् ॥”]

दुष्ट-भाषाणि—Cf. “यद्यिन् मासे पुराणे वा हरिभक्ति
ने हस्यते । न योग्यं न सत्तमं यदि ब्रह्मा मयं भवेत् ॥”

आत्मज्ञम्—उत्तरायण उग्रोत्तरायणम् । आभाषणम् ।

तत्रागच्छन्ति सर्वाणि भाव्यानि पावनानि च ।

यत्र विशु-कदाऽन्नापः चक्षुः प्रेमिणः नृप ॥१०॥

संसार-दुर्गमार्थं हिंस-जन्तु-ममाकुले ।

ममत्वं हि जगन्नाम-महर्षि विप्र-महर्षम् ॥११॥

क्षण कदा-सुधा-पाने यो मत्तः प्रेम-विह्वलः ।

विष्णु-ध्वज मशीनि—देवं शिवं प्रियाप्रियम् ॥१२॥

चिदानन्द-रसि मम आस्थित मदाभयम् ।

विश्वं सुधामयं तस्य सुधा जगत्पयी भुवम् ॥१३॥

“तव-काशाभूतं तव जीवनं, कविभिरोडितं काष्ठापापम् ।

अथवा महान् योगदानं, भुवि गृह्यन्ति ये भूरिदा जनाः ॥” इति

आगवणम् ॥

अनिष्टं जीवनं प्राप्ता वाचमन्या परित्यजेत् ।

योग्यः कीर्तितम्यस्य सर्वदा दीन-वाच्यः ॥१४॥

किं कुर्वते पिता माता किं कुर्वते च बाधकाः ।

सर्वे करोति विष्णुमा पूज्यो वन्द्यः ॥१५॥

॥१५॥

पुनः कथोति ।

मया कृता भया गतः गङ्गो लोके गङ्गा ।

मिरागेन भया मया गतः मिरागेन विदीयते ॥३६॥

मया गतः यत्नः विद्यः मङ्गलायेति निश्चयम् ।

मिरागे निभरता कृत्वा निश्चिन्तः स्तः स्मरत् पुमान् ॥३७॥

विना मारायणः स्वस्था चित्तं गृहि नं जायते ।

भक्त्या प्रकीर्तिते कृष्णे मये पापं यत्नयति ॥३८॥

कृत्वा श्रुत्वा मदा तस्य नामैकं मङ्गलं शुभम् ।

रूपं लीलां स्वरूपं ध्यात्वा तस्य प्रसन्नताम् ॥३९॥

इदा चाभ्यस्यदीपं तं मयेन मये कर्मसु ।

याति ब्रह्मपदं सत्यं यन्मात्री विनिवर्तनम् ॥४०॥

कर्मणि च्चे रतो नित्यं शरीरं विष्णु मधोचक्रम् ।

तत्-कृपा निश्चितं पुंसां कर्म-निर्मुक्त-कारिका ॥४१॥

पद्योक्तासः ।

पपराह्णे च कर्मानि यानि कर्माणि तानि च ।
कुर्यात् सर्वाणि भोक्तृमाहं स्मरन् कर्णं जमादेनम् ॥१॥

पपराह्णः—दिन-शेष-भाग । विज्ञान इति श्रूयान् । इत्य-
मरः । विधा-विभाज-दिनस्य उत्तरीय-भाग ।

सायं-काले कृतं ध्यानः सायं-मन्त्र्या समाचरेत् ।
होमं कुर्याद् यथा शास्त्रं ज्वनिते इम्य-वाहने ॥२॥

असम्यग्मनं दिवा-कृत्यम् अतः परं समाचरेत् ।
कु-कृतं यद् दिवा-भागे तत् कार्यमपि शोधयेत् ॥३॥

भुञ्जीताय यथा-कामम् अन्नं पोष-गर्भैः सह ।
मध्वाहारं सामन्विद्यां सर्वथैव पशस्यते ॥४॥

तमस्त्रिभो—रात्रिः ।

भोजनान्ते सुखासीनी विद्याम्येष मुहूर्तकम् ।
तदन्ते पूजयेद् भगवा मनसा शिवं सध्ययम् ॥५॥

प्रसन्न मानसो भूया शुद्धमत्वे व्यग्र-स्वित ।
निष्पुपञ्चं निरालम्बं शिवं शान्तं विभावयेत् ॥६॥

तं देवं परमात्मानं शुद्ध-भाव समन्वितः ।
एवं शुद्धं निराकारं स्तुवादेवं परात्परम् ॥७॥—

[illegible]

मध्याह्नः—पक्षीशाम ।

चमंष्टीयानि विद्यानि ज्ञानारूपानि सर्वदा ।
बहुधा त्वयि पूर्णं ते निर्मिते निर्विकारके ॥१८॥
चमंष्टीय विद्यानां चक्षुषानां मनागतम् ।
रात्रमे त्वं मदानामा ममः शक्तो निरन्तरः ॥२०॥
कदमेवं—न जानन्ति शास्त्राण्यपि कदाचन ।
महामायाविनं देवं त्वामेव व्रणमाभ्युदम् ॥२१॥
प्रति-विश्वं सुविस्तारं ज्ञान-कानन-संयुतम् ।
ब्रह्मादिभिः समायुक्तं चन्द्रार्कादि-विमलितम् ॥२२॥
प्रति-विश्वं परायणं स्वयंकाय-प्रकाशकम् ।
चर्षितं त्वयि तद् धीन तस्मै तुभ्यं नमो नमः ॥२३॥
यदा पूर्णं मिदं पूर्णं पूर्णान् पूर्णं मुदस्यते ।
पूर्णं च पूर्णं सादाय पूर्णं मे शश्वजिष्यते ॥२४॥
पूर्णाय पूर्णं-रूपाय दिग्गविष्युन-रुचिषि ।
सामरस्याय नित्याय तुभ्यं नित्यं नमो नमः ॥२५॥
यस्मिन् निष्कारणे विष्णो माक्षिष्येव चिरन्तने ।
द्यौतप्रोत मिदं सर्वं तस्मै तुभ्यं नमो नमः ॥२६॥
तवेदश्च त्वयीदश्च त्वमेवेदं सुनिश्चितम् ।
त्वमेव शस्मिन् महादेव त्वा शिवं प्रणमाम्यहम् ॥२७॥
त्वमेव कारणं कार्यं क्रिया त्वं करणं तथा ।
अध्यात्मश्च तथा ध्याता त्वमेकं सर्व-रूपभाक् ॥२८॥
मृष्यन्ति सर्व-विद्यानि मीलाधरि त्वयि स्थिरः ।
भूया भूया विनीयन्ते जगद्वानि सनातने ॥२९॥

पूर्णं करोति ।

स हि नार्थोऽयं नित्यं सोमा होन विदग्धः ।
विद्वानो म्यति-जानेऽपि प्रनये च मदा ममः ॥१०॥
यावत् प्राप्यसे तत्र मायज्ञायस्य बन्धनम् ।
तावत् मह्यस्मि संसारं स्तावत् तावत् वयं ध्रुवम् ॥११॥
यदा तत्रं बन्धने पुमा तदा मह्यं विमोचनम् ।
तदा वै परमानन्दो निर्वाणश्च निर्गम्यम् ॥१२॥
प्राप्यामि त्वा मनिर्दोषं कथं नात्र पगारुतम् ।
सङ्गहो न निराकृत्यं निर्गुणं निरुपाधिजम् ॥१३॥
प्रकाशं स्वं न नेत्रेण त्वया नेत्रं प्रकाशितम् ।
पश्यामि त्वां कथं शब्धो निराकारं मर्तान्द्रियम् ॥१४॥
प्रकाशं स्वं न चित्तेन त्वया चित्तं प्रकाशितम् ।
जानामि त्वां कथं देवम् चपतक्यं मन्त्रक्षणम् ॥१५॥
भाव-गम्यः मदा त्वं हि भक्ता नम्यं स्वतन्त्रया ।
निर्दोषेण मनुष्येण श्रद्धावितेन धीमता ॥१६॥
भक्ता विज्ञायते तत्त्वं सत्यं साक्षात्-कृतं भवेत् ।
भवेत् शान्तिं मुक्तिः स्वरूपावस्थितिः परा ॥१७॥
नेत्रं भक्तातिरिक्तं कचिद् वाग्म्यामि किञ्चन ।
भक्तिरैकं वनं नृणां, सम्पदः पदं मापदाम् ॥१८॥
त्वमेको हि मया सेव्यः शुद्धो बुद्धिर्दामकः ।
यदा भक्तिं मयं याचे दयस्व मे दयानिधे ॥१९॥
दम्भ-मोह-मयं जीवं कृत्वा मां मुक्त-बन्धनम् ।
एकीकुरु जगदाय त्वयि ब्रह्म-महान् वै ॥२०॥

१८६६० विराजस्य विजयस्य जगत् पते ।

स्वर्गशैलः प्रसोदस्य पर्वः साहाय्य मिह च ॥४१॥

विषयं भवमानं सर्वं, जडम् मायायु बुद्धिभिः ।

यस्य चरन्तु सर्वोऽपि पाशानि त्वा निष्कृतम् ॥३॥

परमार्थो नृणां भवेत्परमं त्वं मनोहर ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १० ॥

आयुर्वा यस्या गङ्गा मदिमानं तव पुत्री ।

यद्वन्तु न सु मन्दैः जगत् दृष्टा. समीपि ॥४४॥

जीनिमना प्रवासे व नरोत्तमस्य भावः ।

चिन्ताशामं मङ्गाशामं सुखया प्राश्य यमो ॥४१॥

एषाणा भयानं त्वी हि मायान् किञ्चिन् कदाचन ।

मृणोमात् श्रवणं तथै हि नाश्रुत् किञ्चित् कदाचन ॥४५॥

पक्षो देव सदा तिष्ठ स्थिरः शान्तो निरञ्जनः ।

एकी देवः सदा तिष्ठ संसार-ध्वान्त-मायिन ॥४३॥

निर्मलनाथ प्रकाशनाय विषयाय मिशाय च ।

नमस्तुभ्य नमस्तुभ्य नमस्तुभ्य नमो नमो ॥ इति ॥

गन्धः । वायु-वैद्यता-भेद-शून्यः । अपरिच्छ-ज्ञान-रूपः ।

सम-सामान्य ॥

बसाय—[भा (दाँसो to shine, to appear) + मिद]

आत्मगामः—आत्मा आराममिश्र रतिम्याने रतिमाधने वा
य ॥

मज्झिम निकाय (Majjhima Nikaya)

माता-५ म मदिमा मन्त्रम् । प्रमिदि । मन्त्रमौ
कोमि ॥

योगयोगम् — यन्त्रयोगम् ॥ यन्त्रयोगम् — यन्त्रयोगम्
नद्विषयः यन्त्रः । इन्द्रिययोगः यन्त्रः । इन्द्रिययोगः यन्त्रः ॥

अनन्ता—अन्तै सङ्ग सम्पन्नं रक्षिता । अभिन्ता । भिद-
विरक्षिता ॥ आपत्—प्रियत् । प्रियन्ति ।

निरन्तरम्—निर्गतमन्तर यस्मात् । अच्छिदम् । अनन्तरम् ।
काशम् । सततम् ॥ अयम्—[स्मिन्] । स्मिन् कृत् ।

स्यन्दस्ताम्—[स्यन्द (सुगौ, क्षणे—t. ii. 1. 17]

एव मृति समाप्याय अक्ष-भाव' विचिन्तयन् ।

पवित्रा मुत्तमां शय्यां गच्छेत्तरः समाहितः ॥४८॥

शय्या—“त्रि-दोष-शमनी खट्वा सूतो वात-क्षयाय ।
भूशय्या हं हृषी (उपचयकारिका) हृष्या (शक्रकारिका) काष्ठ-
पर्णी तु वातना ॥” “भूशय्या वातस्तातीव ।” “सुशय्या-प्रयत्नं
हृद्यं पुष्टि निदा-धृति-प्रदम् । शमानिज-हरं हृष्यं विपरीत-
मतीत्यथा ॥”

शान्तः प्राची-शिरः स्वप्याद् अथवा दक्षिण-शिरः ।

यामि वा दक्षिणे पार्श्वे स्वध्यान्नरो जितेन्द्रियः ॥१०॥

सल्लनं ब्रह्म-चर्यस्य नियतं मरणोपसमम् ।

सामा ग्न स्कन्दयेत् शुक्रं, शुक्रं हि जीवनं ध्रुवम् ॥११॥

मध्याह्नः—पठोज्ञानः ।

शुक्रम्—[शुक् (शुचौ)+रङ्] मञ्ज-ज्ञात-धातुः । [तत्-पर्यायः—पुंस्त्वम् । शौर्यम् । शौर्यम् । तैजः । इन्द्रियम् । वनम् । मञ्जारसः । ...] इति राज-निर्घण्टः ॥] “रसाद् रक्तं ततो मांशो मांशान्मोदः पूजायते । भिदमोऽस्थि ततो मज्जा मज्जात् शुक्रस्य सम्भवः ॥ शुक्रं शोध्यं मितं क्षिप्तं वस-पुष्टि-करं मृतम् । गर्भबीजं वपुःसारो जीवस्यायय उत्तमः ॥ जीवो वसति सर्वस्मिन् देहे तत्र विमेषतः । शौर्यं रक्ते मले यस्मिन् शौचे याति चयं चयात् ॥ यया पयसि सर्पिस्तु गूढश्चेक्षी रमो यया । एवं हि सकले काये शुक्रं तिष्ठति देहिनाम् ॥” [शुक्रं कायेन प्रवर्तते ।]

धृते शुक्रे धृताः प्राणा धृत मायु धृतं मनः ।

धृता मज्जि धृतो योगो जीवनं सकलं भवेत् ॥ ५२ ॥

मायुः—जीवित-कालः । परमायुः ।

संनिद्यन्धेन्द्रिययामं मज्जा-स्थापित-मानसः ।

.क्षय्या क्षिप्तं यदा-कामं, यदा-कामश्च काययात् ॥ ५२ ॥

रात्रि-जागरणं रुचं कफदीपविपार्तित्रिच । यदाकाश-मिविता निद्रा—धातु-मायुनू, यतः, पुष्टि-वर्ष-वयोत्पादं, मज्जि-दीप्तिश्च करोति ॥

एवं कर्माणि सर्वाणि दैनिकानि समाचरेत् ।

मज्जा-स्थं यदा दृष्टं मार्गयित्वा यतः-यतिम् ॥ ५३ ॥

सध्याहुः—समसोक्तायः ।

जातानां जात-कर्मादि-संस्काराण्य समाचरेत् ।

संस्कारेषु विना नृणां शुद्धता न प्रजायते ॥ २ ॥

संस्कारः—[सं + कृ + घञ्] शुद्धिः । दशविध-संस्काराणां यथा । (१) विवाहः । (२) गर्भोधानम् । (३) पुंभवनम् । (४) घौमसौम्ययनम् । (५) जातकर्म । (६) नाम-करणम् । (७) घञ्-प्राशनम् । (८) वृद्धा-करणम् । (९) उपनयनम् । (१०) समावर्तनम् ॥

पितृ-श्राद्धादिकं कुर्याद् दद्यात् पिण्डान् यथोचितम् ।

अथयथा कृतं श्राद्धं भवेद् दृष्टं सुनिश्चिनम् ॥ ३ ॥

श्राद्धं कृत्वा दूतं, कनकं, दिवानिद्रा, पुनर्भोजनम्, चण्ड-गमनं, मैथुनं प्रतिषेधश्च वर्जयेत् ॥

पिण्डः—श्राद्धेष्वपद्व्य-निर्मित-वित्स्वफलाश्राद्धं पितृदेयमयम् ॥

“देवी यदि पिता जातः शुभकर्मानुयोगतः । तदथ ममृतं भूत्वा देवत्वेऽप्यनुगच्छति । तैर्यत्ने मद्य-मांसादि पशुत्वे च हर्षं भवेत् । मनुष्यत्वेऽपि पानादि-जानाभोग-रसं भवेत् ॥” इति मत्स्य-पुराणम् ॥

विदाग्नभासतो नष्टो नष्टो धर्मश्च दधातः ।

ज्ञानं किं दृश्यते नष्टं नष्टं तपश्च कीपतः ॥ ४ ॥

योगस्य प्यथा चिन्ता नष्टो यथा तथैव हि ।

नष्टं सर्वे शुभे कर्म यदेवाप्तव्या कृतम् ॥ ५ ॥

एवमस्तीति ।

यदेव हि ह्यज्ञानं ज्ञानं तपो जपः ।

यस्या नमने मयि यो यच्छुद्धि म एव मः ॥ ६ ॥

यदा यम् + धा + अ, भावे, [चित्त-प्रसवता]

यस्या १) धाम्नि विग्रहः । २) यौवन—प्रौढता, अनुग्रहः ।
३) प्रौढत्व—निर्भरता । ४) शुद्धत्वं—ज्ञानम् । ५) यदा (१) दुर-
वेदान्त शक्त्यादिषु विग्रहः । इति वेदान्त मार्गः ॥ २) प्रलयो
धर्मकार्येषु मा यदेत्यभिधीयते । इति कृतिः ॥ ३) सत्कृति
ज्ञानमुया च मदा यदेति कीर्तिता । इति देवता संहिता ॥ ४)
यत्पूर्वकं सर्व-पुरुषार्थ-साधन-प्रयोगः, चित्त-प्रसादः, साक्षिज्ञा-
नुक्तिः । इति मुण्डके शाङ्कर-भाष्यम् ॥ “यदावान् नमते ज्ञानम् ।”
इति गीतायाम् ॥

य दान्वितो यथा-शक्ति यथा-न्यायं यथाऽर्हणम् ।

दरिद्रान् मज्जनान् भक्तान् मासान्ते भोजयिष्यः ॥ ७ ॥

यथाऽर्हणम्—According to propriety. “भोजयि-
दक्षिणां दत्त्वा प्रणामं कारयेत् ततः ॥”

धर्मोत्सवान् महापुण्यान् कुर्यादाज्ञाद-पूर्वकम् ।

यथा-कालं यथा-योगं शास्त्र-निर्दिष्ट-वर्त्मना ॥ ८ ॥

सत्सवः—नियताज्ञाद-जनक-व्यापारः ।

यथा-योगम्—यथा-युक्तम् । Fitly, suitably, according
to circumstances,

मध्याह्नः—सप्तमीश्राव ।

हस्त-अष्टमौ पुण्या दैराम-नवमी श्राव ।

कुपदेकादशी भद्रा मित्र-शुक्लं सुपावनीम् ॥८॥

हस्त-अष्टमौ—भाद्र-हस्ताष्टमी । सा च दैरामस्य जन्म-
तिथिः ॥ “तत्र हस्ताष्टमी पुण्या सर्वपाप-प्रणाशिनी ।”
हस्ताष्टमी-व्रतं चेष्टं सर्वकाम-फलप्रदम् ।” इति मीर-
पुराणम् ॥

दैराम-नवमी—चैत्र-युक्त-नवमी । सा च दैरामस्य जन्म-
तिथिः ॥ “चैत्रे मासि मिते पक्षे नवम्यां गोमते दिने । अतिपुण्ये
सुसंनमने जातो रामः स्वयं इति ॥ पुनर्वसुष्व-संयुक्ता सा तिथिः
सर्वकामदा । दैराम-नवमी प्रोक्ता कोटिघृतं-पञ्चाधिका ॥
अस्मिन् दिने महापुण्ये रामसुहृद्व्य भक्तिः । यत्किञ्चित् क्रियते
कर्म तदस्यकरं शुभम् ॥ अयोध्यां जागरणं पितृसुहृद्व्य
तर्पणम् । तस्मिन् दिने तु कर्तव्यं ब्रह्मघ्राति मभीप्सुभिः ॥
तस्मिन् दिने महापुण्ये रामसुहृद्व्य भक्तिः । अपिदेकान्त चासीनी
यावत् स्यादशमी-दिनम् । तेनैव स्यात् पुरश्चर्या दयस्यां
भोजयेद् विज्ञान् । भव्यभोजैः संदृष्ट्वै भद्रा दद्यात् दक्षिणाम् ॥
ज्ञानहास्यो भवेत् तेन तदशो रामः प्रसोदति ॥” इति दैराम-
भक्तिरश्मिणी ।

एकादशी—[एकादशन् + हस्त, ईप्] तिथि-विशेषः ॥ सा
तु युक्त-पक्षे सूर्यमण्डलान् चन्द्र-मण्डलस्य निर्गमदपेक्षादय-कथा-
क्रिया-रूपा । हस्त-पक्षे सूर्य-मण्डले चन्द्र-मण्डलस्य प्रवेगदपे-

पुणं ज्योति ।

कादशकला क्रिया-रूपा ॥ हरि शमरम् । हरि-दिनम् । कांषं
माम मसुरश्च छोड नानृत-भाषणम् । पुन भोजन मायामं दयसी
परिवर्जयेत् ॥ पाण-दिनोक्त-निषिद्ध-द्रव्याणि च दपि निषिद्धानि ॥
एकादश्या मुभो पक्षो निराहारः समाहित । खाद्या सम्भ्रम्
विधानेन धोतशमा जितेन्द्रियः । संपूज्य विधिबद्ध विष्णुं यथा
निममाहित । पुष्पै गन्धै स्तथा धूपै दीपै नैवेद्यकैः परैः ॥ उप-
हारै वंदुविधे जप-होम-प्रदक्षिणैः । स्तोत्रै नानाविधै कृत्य-
गान शब्दै मर्नोगमैः ॥ एवं सम्पूज्य विधिबद्ध रात्रौ कुप्यात्
प्रजागरम् ॥ चौद्वं मांसं सुरां तैलं व्यायामं क्रोध मैयुने ।
पराश्र कान्यताम्बुली लोभं निर्मात्य-लङ्घनम् ॥ द्वादशं
द्वादशैतानि वैश्वं परिवर्जयेत् ॥ अपि च । वितथ-भाषणं,
प्रवामं, दिश स्वप्न, चञ्जनं, मसूरं, दूतं, हिंसा, चणकम्-
इत्यादीन्यपि वर्जनीयानि ॥

शिवरात्रि — शिवचतुर्दशी । “माघ-मासस्य शिवे या प्रथमे
फाल्गुनस्य च । कृष्णा चतुर्दशी सा तु शिव-रात्रिः प्रकीर्तिता ॥”
तस्यामुपवास प्रधानम् । “न स्नानेन न वस्त्रेण न धूपेन न
चार्चया । तुष्यामि न तथा पुष्पै र्यथा तत्रोपवासतः ॥” इति
गङ्गरोक्तेः ॥ “ततो रात्रौ प्रकर्तव्यं शिव-प्रीणन-तत्परैः ।
महरे महरे स्नानं पूजाश्चैव विशेषतः ॥” “दुग्धेन प्रथमं स्नानं
दध्ना चैव द्वितीयके । तृतीये च तथाऽऽज्येन चतुर्थे मधुना
तथा ॥” “उपवास-प्रभावेण यन्नादपि च जागरात् । शिव-रात्रे

कादशरुना क्रिया कृया ॥ हरि जमरम् । हरि-दिनम् ॥ कांक्ष
 माम ममरत्त नाड चान्न भाषणम् पुन भोजन मायासं दय्या
 परिवर्जयत् ॥ पारण दिनात् नित्यं दय्याणि यदापि निषिद्धानि ॥
 एकादश्या मूत्रा यज्ञा निराहार ममाहित । स्नात्वा सम्पू
 विधानेन श्रोतवसा जनेन्द्रिय । सपत्न्य विधिवद् विशु शय्या
 तिममाहित । पश्ये मन्त्र स्तथा धूपं दीपं नैवेद्यकं परं । उप-
 चारं उच्यते जप शोभ प्रदक्षिणं । स्तोत्रं मंत्राविधौ नृस्य-
 गोत राटो मनीरमं ॥ एक सम्पूज्य विधिवद् रात्री कुर्यात्
 प्रजागरम् ॥ सोढ मासं सुरां तैल व्यायामं क्रोध मैथुनं ।
 परात्र काम्यताम्बले लोभ निर्मास्य-लङ्घनम् ॥ इदं
 द्वादशैतानि वैष्णव परिवर्जयत् ॥ अपि च । वित्त-भाषणं,
 प्रवास द्विज स्वप्न चञ्चल, मसूरं, दूतं, हिंसा, चण्डम-
 दय्यादीन् अपि व्रजनायानि ॥

। गवर्गात्रि — शिवचतुर्दशी । “माघ-मासस्य शिवे या प्रथमे
 फाल्गुनस्य च । कृष्णा चतुर्दशी सा तु शिव-रात्रिः प्रकीर्तिता ॥”
 तस्यामुपवास प्रधानम् । “न स्नानेन न वस्त्रेण न धूपेन न
 चाचया । तुष्ट्यामि न तथा पुष्टये र्यया तन्नीपवासतः ॥” इति
 गङ्गोक्तेः ॥ “ततो रात्री प्रकृतं श्यं शिव-प्रीणन-तत्परे ।
 महरं महरं स्नान पुजाश्चैव विधीयतः ॥” “दुग्धेन प्रथमं स्नानं
 दध्ना चैव द्वितीयके । तृतीये च तस्याऽऽर्चयेन चतुर्थे मधुना
 तथा ॥” “उपवास प्रभावेण वनादपि च जागरात् । शिव-रात्रे

अध्याह्नः—सप्तमीनामः ।

होवा तस्या लिङ्गस्यापि प्रपूजया । चक्षयान् लभते लोकान्
शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥” इति स्कान्दे ॥

उपवासी दिनेष्वेव पवित्रेषु विधीयते ।

विष्णु-सचिकटे वास उपवास इति श्रुतः ॥१०॥

तत्-सहायो निगहारः संयमादि-पुरःसरः ।

सौष्ट्व्युक्त उपवासस्य पाननीयो विधानतः ॥११॥

उपवासः—[उप + वस् + घञ्] अक्षीराद्य-भोजनाभाजः । उप-
वास-दिने वर्जनीयानि—अन्नम् । गन्धः । मांसम् । पानहारः ।
शाखाभ्यङ्गः । शिरोऽभ्यङ्गः । ताम्बूलम् । यक्षाम्यत् बल-राग-
हृत् । दिवा-स्वापः । चक्ष-क्रीडा । चटार-सैद्यम् ॥ तत् पूजा-
पर-दिने वर्जनीयानि—कांस्य-पात्रे भोजनम् । मांस-भोजनम् ।
सुरा पानम् । मधु-पानम् । नीमः । वितथ-भाषणम् । व्यायामः ।
व्यायः । दिवा-स्वापः । अन्नम् । मद्य-भक्षणम् । पुनर्भोज-
नम् । चक्ष-गमनम् । यात्रम् । व्यायामः । दृढ क्रीडा । अभ्यासः ।
परायम् । तैलम् । चक्षकम् । शाकम् । अधिक-पूतम् । पशु-
पानम् ॥ इति एकादशोत्तरम् ॥ “न भोक्ष्यं न भोक्ष्यं न
भोक्ष्यं नारद । अहिभिर्गोघोरैश्च संघाते हरि-वापरे ॥
जम्भाटमीदिने वाम-नयनी-दिवसे हरेः । शिव-राशौ च दो
भुङ्क्ते सोऽपि दिगुणपातकी ॥” “उपवासाममदंवेत् फल-
मूल-जन्म विवेत् । महे शरीरे स भवेदन्धदा चाभ-घातकः ॥

माध्याह्नः—महामोक्षसः ।

विजोयतः । एताः प्रथमा द्वितीयो भानुवार मयैव च । यत्र
स्नानं जपो होमो देवतानाञ्च पूजनम् । उपवास मया दान
भक्षिकं पात्रं चतुर्म् ॥ इति नियन्त्रितं संवत्-वचनम् ॥ }

तीर्थ-यात्री नरो गच्छेत् संयतो भक्ति-मन्त्र-धोः ।

तीर्थं कस्यानि भर्षाणि कुर्यात् प्रसादा यथा-विधि ॥११॥

तीर्थम्—पुण्य-स्थानादि ।

तीर्थं यात्रा—तीर्थ-गमनम् । यथा मरीरस्थीदेयाः केचित्-
मिष्यन्मा भूताः । तथा वृषिधामदेयाः केचित् पुण्यतमाः
भूताः । प्रभावादहुताद् भूमिं मन्त्रिनस्य च तेजसा । परिमाद्वान्
गुर्नानाञ्च तीर्थानां पुण्यता ममा ॥ "तिष्ठः कोशोऽर्थकोटी च
तीर्थानां वायुरवबीत् ॥" कल्पियानि तीर्थानि यथा । (१)
पुष्करं—ब्रह्मणः स्थानं, तीर्थं राजेति भाष्या पठ्यातम् । (२) गङ्गा
("कनो गङ्गा समाययिन् ।") । (३) नर्मदा नदी । (४) दक्षिण-
मिथुः । (५) प्रभासः । (६) हाराशतो । (७) समुद्र-मिथु-
मङ्गलः । (८) कुमारिका । (९) केदारम् । (१०) बदरिका ।
(११) नैमिषारण्यम् । (१२) कुरुक्षेत्रम् । (१३) गङ्गा-हारम् ।
(१४) सम-गङ्गम् । (१५) प्रयागः । (१६) कनकनदः । (१७)
गङ्गोद्गदः । (१८) सरस्वती । (१९) ज्योतिषम् । (२०) कर-
तोया । (२१) गङ्गा-मागर-मङ्गलः । (२२) हस्तावनम् । (२३)
मथुरा । (२४) काशी । (२५) काशी । (२६) सुषोतम-

मध्याह्नः—मममोक्षासः ।

विशेषतः । एताः प्रथमा भित्तयो भानुवार स्तथैव च ॥ अथ
छान्दो जपो होमो देवतानाञ्च पूजनम् । उपशास स्तथा दान
मेकैकं पावनं स्तम् ॥ इति तिथि-तत्त्वे संवत्-वचनम् ॥]

तीर्थ-यात्रां करो मर्चेत् संवत्तो भक्ति-नम्-धोः ।

तीर्थ-कृत्यानि सर्वाणि कुर्यात् यथा यथा-विधि ॥१३॥

तीर्थम्—पुण्य-स्थानादि ।

तीर्थ-यात्रा—तीर्थ-गमनम् । यथा गरीरस्थीदेयाः केचिन्-
जीव्यतमाः शृताः । तथा वृद्धिष्ठांमुद्देयाः केचित् पुण्यतमाः
शृताः ॥ प्रभाषादहुताद् भूमिः सन्निवस्य च तेजसा । परिघाहान्
मुनीनाञ्च तीर्थीनां पुण्यता मता ॥ “तिष्ठः कोश्वीर्धन्वी च
तीर्थीनां वायुरब्रवीत् ॥” कतिपयानि तीर्थानि यथा । (१)
पुष्करं—ब्रह्मणः स्थानं, तीर्थं राज्ञेति नास्ति कथातम् । (२) गङ्गा
“कसौ गङ्गां समाश्रयेत् ।” । (३) नर्मदा नदी । (४) दक्षिण-
मिथुः । (५) प्रभाषः । (६) इरावती । (७) समुद्र-मिथु-
सङ्गमः । (८) कुमारिका । (९) केदारम् । (१०) बदरिकम् ।
(११) नैमिषारण्यम् । (१२) कुरुक्षेत्रम् । (१३) गङ्गा-हारम् ।
(१४) सप्त-गङ्गम् । (१५) प्रयागः । (१६) कनकनदः । (१७)
गङ्गोद्बेदः । (१८) सरस्वती । (१९) ज्योतिष्यम् । (२०) कर-
तोया । (२१) गङ्गा-मागर-सङ्गमः । (२२) हन्दावनम् । (२३)
मयूरा । (२४) काशी । (२५) काशी । (२६) पुष्पोत्तम-

पूर्ण-ज्योति ।

क्षेत्रम् । (२७) अयोध्या । (२८) गोदावरी । (२९) दण्डका-
रण्यम् । (३०) चित्रकुट-पर्वत ।

पुण्याय गम्यते यत्र तदेव तीर्थं मुख्यम् ।

तीर्थं यं कुर्वते पापं न तीर्थ-फलं मश्नुते ॥१४॥

[“अथ ह धानं पापात्मा नास्ति कोऽच्छिन्न-संशयः । इति-
निहय पञ्चैते न तीर्थं फल-भागिनः ॥” (अच्छिन्न-संशयः—कनो-
पायेति कर्तव्यता सुनिश्चयशून्यः ।) इति प्रायश्चित्त-तत्त्वम् ॥]

यत्र जौव कृपा-विहो महायोगेन निवृत्तः ।

महाभक्ता शिवो भूत्वा शिवेन सह मोदते ॥१५॥

तदेव च परं तीर्थं दिशुर्द्वन्द्वद्वयम्बरम् ।

सत्त्व-पूर्णं प्रभा-जुष्टम् आध्यात्मिकं सुपावनम् ॥१६॥

यत्र प्रेम्णा महाशक्तिः शिवाभिन्ना स्वभावतः ।

विस्तृतात्मा महानृत्त्ये ताल-मान-रसायिते ॥१७॥

तदेव परमं तीर्थं महाशून्यं क्षिदम्बरम् ।

रसाधारं महानन्दं नित्य-पूर्णं शिवात्मकम् ॥१८॥

मानम्—यत्र तानं विरमति तत् । तच्चतुर्विधं यथा । (१)
समम्, (२) विषमम्, (३) अतीतम्, (४) अनागतम् । इति
छद्मीत-शास्त्रम् ॥

चिन्मये परमं तीर्थं सुनिश्चये नित्य-निर्मले ।

एतदुपावस्थिति-स्थाने नित्य-धातु परात्परं ॥१९॥

पूर्ण-ज्योतिः ।

यथा वै यमुना पुण्या जाड्वी मुपतिष्ठते ।

मुक्ति-काम स्तथा विद्वान् वैश्वानुपतिष्ठते ॥२८॥

उपतिष्ठते—[उप + स्था (मिलने, मैत्रीकरणे, दे
पूजायाम् ।)]

दगंनं स्पयंनं भक्त्या तेषां मुच्छिष्ट-भोजनम् ।

प्रणामः सेवनश्चैव नागयन्ति महाभयम् ॥ २८॥

उच्छिष्टम्—भुक्ताश्शिष्टम् । “तद् भुज्यते यद् विजृम्भ-
येपम् ।”

शिरसा प्रणमिद् भक्त्या चोपहारं निवेदयेत् ।

रिक्त-हस्तो न पश्येत् तु गुरुं भक्तश्च देवताम् ॥२९॥

भवेत् यद्यथा भक्त्या दत्तं वर्ज्यं पुर्वकम् ।

भक्तानां भवन्निनैव तीर्थदं भक्त वत्सलम् ॥३०॥

दिनेन घेन पुर्वेन मरमेन प्रयत्नः ।

भक्त नित्यं मुपासीत मोक्षद्वारं मपात्रुतम् ॥३१॥

उपासीत—भवेत् ।

भक्त रात्रि मुपासीत तत् प्रोच्यते भक्तुनिधनः ।

निष्कामोऽनन्यथा च आभावाभौ विचारयत् ॥३२॥

विचारणं विना कर्म जानिद् पापदं भवेत् ।

न च कर्मसु कर्तव्या निमग्ना सुविचारणा ॥ ३३॥

मध्याह्नः—सममोज्ञासः ।

कर्तव्यानि सदा कुर्यात् प्रणिधानेन यत्नतः ।
न सुदमपि हिंसेत सर्वं कुर्यात्प्रनोरमम् ॥१४॥
हिंसेत—अवहेलेत ।

वासनं वसनञ्चैव शयनं पादुका मया ।
अन्यस्य व्यवहाराय दद्यान्नेव कदाचन ॥१५॥

गृह-भूमिं गृहारामं गृहावपहणीं गृहम् ।
तदा द्रव्याणि सर्वाणि रक्षेदित्यं सुनिर्मलम् ॥१६॥
गृह-भूमिः—वास्तु-भूमिः ।

गृहारामं—गृह-समीपस्थ-रक्षिम-वनम् । (उपवनम्) ।
गृहावपहणी—[गृहम् अथगृह्यते अनया] देवती ।
गृहम्—गृह्यते धर्मावरणाय । गृहकायुक्तिकादिरक्षितः
नीह ।

द्रव्याणि सत्ततं रक्षेद् यथा-स्थानं विचारतः ।
नियमेन यथा-कारणं कुर्यात् कर्माप्यतन्द्रितः ॥१७॥

उत्पृच्छन्ती भवेन्नैव निरदुष्टोऽनियन्त्रितः ।
सदा संयम माश्रित्य कुर्यात् कर्म विधानतः ॥१८॥

यादृशी रोष्यते तच्च स्तादृशं प्राप्यते फलम् ।
यथा कर्म फलावाप्तिं शायं वेति सुनियतम् ॥१९॥

पूर्ण-ज्योतिः ।

जायन्ते च म्रियन्ते च भीतका जड बुद्धयः ।

उद्यमेनैव सिध्यन्ति धर्म-कामार्थ-मोक्षकाः ॥४१॥

भीतकाः—चलमः । दीर्घ-सूयो ।

षट्मोक्षमः ।

ष्ट-जप दुर्लभं प्राप्य नावर्जितस्य मानस ।

कदापि सावज्जामौहि दान मितत् परात्मान ॥४॥

आवर्जितस्य—आवर्जितस्य । Disregard, neglect, slight

आवज्जामौहि—आवज्जा कुद । Despise, treat with contempt, neglect

मोक्षाय प्रतिजामौया मोक्षाय तु यत्नस्य च ।

जोर्वमि श्रियम वा तु करणाय सिद्धयथा ॥४॥

प्रतिजामौया—प्रतिष्ठा कुद । Promote, to take with only

मोक्षाय च जोर्वमेनैव यदि शान्ति नं कथ्यते ।

मोक्षाय च सिद्धया शान्ति यदि मोक्षो न काङ्क्षते ॥४॥

माध्याह्नः—षट्मोक्षाक्षः ।

क्षत्रिये कोटि-कृत्व स्व' कोटि-कृत्वश्च ममिय ।
कोटि-कृत्वो भगवत्स्व' भेमियैव सुखं विना ॥४४॥
क्षत्रिये—जातवान् ।

यावन्म विन्दसे मोक्ष' भूयो भूयो जनिष्यसे ।
भूयो भूयो जरा-ध्याधि-दुःखाद्यैश्च विधक्ष्यसे ॥४५॥
विधक्ष्यसे—दग्धो भविष्यसि ।

दुःख-दग्धान् नरान् दृष्ट्वा पीडयमानान् स्व-कर्मभिः ।
सत्तिष्ठस्व महामुक्तो विनम्यस्व चण' न हि ॥४६॥
सत्तिष्ठस्व—यतस्तु ।

संसार-दाय-दाहेन दह्यमानो दिवा-नियम् ।
काय' विलम्बसे मुक्तो विलम्बं तु भय' महत् ॥४७॥
भीम-वक्त' करानाम्य' दृष्ट्वा कर्म वधीयतम् ।
काय' नो यतसे सद्यो विमोक्षाय सुखाय च ॥४८॥
वधीयत—(वध + कथतः) पर-वधायोद्युक्तः ।

अधुनैव शुभ' योगम् चारभस्व त्वराञ्चितः ।
शीघ्र' सन्तार योगिन संसारं शोक-मह, लम् ॥४९॥
पाय-वहः पथ लोकिः पाय-सुखः सदाशिवः ।
योगिन बन्धन' हित्वा गूर्धमेव शिवो भव ॥५०॥
पायः—संसार-बन्धनम् । [“दृष्ट्वा सञ्जा भयं शोको सुगुणा

पूर्ण-न्योतिः ।

तामसस्य यदा धत्ते विषयस्याहतिं मनः ।

तदैव वर्धते चित्ते निश्चयेन तमो-गुणः ॥१२॥

राजसस्य यदा धत्ते विषयस्याहतिं मनः ।

तदैव वर्धते चित्ते निश्चयेन रजो-गुणः ॥१३॥

सात्त्विकस्य यदा धत्ते विषयस्याहतिं मनः ।

तदैव सात्त्विको भावो वर्धते मानसे ध्रुवम् ॥१४॥

रज-स्तमोमयी हंस्तीः परित्यज्य प्रयत्नतः ।

साधकः सात्त्विकीं हंस्तीं वर्धयत्यवधानतः ॥१५॥

पाचार-पाननेनैव, तीव्रेच्छायाः प्रभावतः ।

मर्ज-सङ्ग-परित्यागाद्, दोष-त्यागाद्, विचारतः ॥१६॥

प्राणापामाद्, विरागाच्च, संकल्प कल्पना क्षयात् ।

भक्तगङ्गिका, ज्ञपाद्, ध्यानाद्, धिक्त्वैः सङ्गनापनान् ॥१७॥

ज्ञानाभ्यासान्, समर्पणं, सर्वत्र ब्रह्म-दर्शनात् ।

रजस्तमो मयं यात सत्त्वं चित्ते नितिष्ठति ॥१८॥

नितिष्ठति—प्रतिष्ठितं भवति । 14-18ab + 19d

यद्य सत्त्व मयो योगो गुणार्तोतो भवेत् ततः ।

तस्य मृत्युं ज्ञानात् सर्वोपाधि-विराजित ॥१९॥

यद्य सत्त्व मयः - १९ - "यिगुह सत्त्वस्य गुणा प्रमाद भावा

वाध्याह्निक—नवमीकाण्ड ।

सुभूतिः परमा घटानि । यस्मिं घटस्य परमात्म निष्ठा, यत्
कदाचनत्वं तत्त्वं समुत्पत्तिः ॥ इति विवेक पुटामणिः ॥

यतो हि त्रिगुणार्तो भवितुं बुद्धिमान् पमान् ।

वाच्यं तामसं हिता वाच्यं संभवन्निगमम् ॥२०॥

इतिगमम्—सत्तमम् ।

सर्वं सद्गुण संपूर्णं गृह सत्त्वमयं यमम् ।

इह-देवं प्रभा गृह ध्यायन्निव य सत्तमम् ॥२१॥

Of "holiest of Holy He, Think of Him, and
holy to") as a Protection गृहम्—निवितम् ।

देवता चित्तानेनैव देवदत्त भवेन्नमः ।

चित्ताध्यासेन तद्दत्तं गृहं भवति गिरम् ॥२२॥

मदा चित्तं भवेत् गृह यथा देवः सुचिन्तितः ।

गृहे चित्तमि जायन्ते ज्ञान भक्ति समाधयः ॥२३॥

सत्तं दानं तपो यज्ञ विदंश्च गृहि-कारणम् ।

कुर्वन्ति मानवा निम्य धर्मं शास्त्र परायणाः ॥२४॥

मनो वै सर्वं ज्ञानात् जड चेतस्य-मिचितम् ।

तमाधिवर्ध जडाधिपत्य सत्त्वाधिवर्ध जडास्पृष्टता ॥२५॥

मनसो जड भागादि मोहमयो जगद्-भ्रमः ।

मनसो जड-भागादि विषयाणां परिषदः ॥२६॥

पूर्ण-ज्योतिः ।

चिन्तं पवित्रतां याति जडम्बेऽपगते सति ।

चिन्तं निर्विषयं गुह्यं काम-विह मगुह्यकम् ॥२७॥

वृत्तिं हीनं निरालम्बं शास्तं निर्विषयं स्थिरम् ।

मनो रजस्तमो-हीनं गुह्यं मित्यभिधीयते ॥२८॥

अपवित्र-मना जीवी आपदादि-दशा-त्रयं ।

स्थूलादि-त्रि-शरीरेषु कर्तृतां भोग्यतां गत ॥२९॥

देग-काम-परिच्छिन्नः स्वल्प-ज्ञान-समन्वितः ।

कामार्तः स्वल्प-शक्तिश्च वर्तते दुःखितोऽस्मिरः ॥३०॥

दशा—अवस्था । आपत्, स्वप्न, सुषुप्तिः ॥

शुद्धतां मनसि प्राप्ते जीवे सूर्य-स्थितो भवेत् ।

महामायानुभावेन प्राप्य भागवतीं तनुम् ॥३१॥

भागवतीं तनुम्—अष्टादश-महादोष-विरहितां सर्व-सुखचर-
युक्तां चिदानन्दमयीं तनुम् ।

तदा तत्र समाधिस्थो विज्ञानं लभते शुभम् ।

हेतादेत-स्वरूपस्य स्वेष्टदं पाप-जानिदम् ॥३२॥—

“गिरीऽर्चं, खल्विदं सर्वं बोधमयं मर्ममयम् ।

अथ चेदं मर्यादं हि मर्मदश्च सुनिश्चितम् ॥” ॥३३॥

‘एदं’-भावं तत्तत्त्वानुर ‘गिरीऽर्चं’ ज्ञान तत्त्वरः ।

निष्कल्पक्षो भवेद् योगां मध्य योग परायणः ॥३४॥

मध्याह्नः—नवमीहान ।

ततो योग प्रभावेण लब्धा युक्तं मनः ।

परमानन्द मयस्य श्रुत्यां गतो भवेद्वरम् ॥११॥

‘एहमर्थो’ति भावे न गच्छेद्देहे चिदात्मके ।

एवमित्यतो भवत्येव प्रमत्तार्थो वनाकुलः ॥१२॥

ततोऽपि निर्मलो भूत्वा निर्मलादपि निर्मलः ।

सुप्रज्ञातो महामोक्षो चित्-स्वरूप दादा भवेत् ॥१३॥

ततः स त्रिवरी योगो योगान्तर्गो निरामयः ।

। सुख-रूपः सदा-पूर्वो राजने परम-शिवः ॥१८॥

त्रिवर—जिता ।

धर्मो धर्म सदा धर्मो जीवन्मुक्तो मुनीश्वरः ।

धर्मो धर्मो महामायाः स्वरूपावस्थितः परः ॥१९॥

जीवन्मुक्तः—जीवन्नेव मुक्तः । जीवन्निशान-ज्ञानेन बन्ध-

रहितः । “जीवन्मुक्तो नाम स्व-स्वरूपाद्यण-ब्रह्म-ज्ञानेन तद-
ज्ञानबाध-हारा स्व-स्वरूपाद्यण-ब्रह्मणि साक्षात्कृते प्रधान-तत्-
कार्य-सञ्चितकर्म-संग्रह-विपर्ययादीनामपि बाधितत्वाद् अखिल-
बन्ध-रहितो ब्रह्म निवः ॥”

सदा तस्य शुद्ध धर्मो धर्मो तस्य कुलं सदा ।

धर्मो वसुधाय देवी तत्-पादाब्ज-परिविता ॥२०॥

मध्याह्नः—दशमोक्तम् ।

नाना वरीष वेगेन नाना भावेन भवंदा ।
जीवन्मुक्तो मर्दान्ता विपरित्यज्य भूतमे ॥८॥

आयमाद्या यथा भित्तु ज्योतिषां भाष्करो यथा ।
तथा श्रेष्ठो मनुष्याणां जीवन्मुक्तो नरोत्तमः ॥९॥

कदापि स जडो भूया सुनिश्चयो विराजते ।
कदाचिद् वा चरदिव नाना-कर्म-परायणः ॥१०॥

भवन्ति तस्य कर्माणि लोका-कल्याण-हेतवे ।
किञ्चनपि स योगी नो कुरुते स्वार्थ-काङ्क्षया ॥११॥

यथा स्वार्थ-मर्षिं स्वष्टा लोको भवति काश्चनम् ।
निर्दोषः स भवत्येव प्राप्य निर्दोषं मौन्यम् ॥१२॥

दोष-हीने सदा-शान्ते निष्कामे ब्रह्म-रूपके ।
स्वार्थ-हीने समे मुक्ते सुकर्म नैव सम्भवेत् ॥१३॥

दिशि यस्या मुदेत्यर्जः सा पूर्वांगा, न भंगयः ।
सन्-कर्म तत्र सन्देहो जीवन्मुक्तेन यत् क्षतम् ॥१४॥
पूर्वांगा—पूर्व-दिक् ।

मवं-बन्धन-पारे स स्व-स्वरूपे सदा-स्थितः ।
ज्ञान-निम्न-युतो नित्यं सदैव प्रकृतिः परः ॥१५॥

मध्याह्नः—एकादशोऽक्षः ।

दुःखेन कथ्यते दुःखं दुःखात् सोऽस्यं मजायते ।

दुःखं ददाति शान्तिश्च निर्वाण-परमां शुभाम् ॥८॥

स्वरूपं परिमितं दुःखं योगाद्ये भोग्यमेव यत् ।

चाद्रियस्त सदा तच्च भूमानन्द-प्रदायकम् ॥९॥

नामा-रूपं महदुःखं नामा-वेशं सुपावनम् ।

पाशादय मित्रापत्न्यं यदाश्रितः मित्राश्रितम् ॥१०॥

पाशादय—पादय ॥ मित्रापत्न्यम्—मित्रस्य पत्न्यम् । मित्रा-
श्रितम् (दुःखम्) ।

‘कृतार्थोऽमुष्मन्नीतोऽस्थि’ चेति सुस्वागतं वद ।

सन्तोषेण पवित्रेण पापं तथै प्रकल्पय ॥११॥

वाङ्मयी-भावासने शुद्धे सर्वदेवीपवेशय ।

यस्य पुण्ये क्षितिस्तार्थे नैतन्दिषं प्रदूजय ॥१२॥

सर्वेषु ग्रहरं ज्ञात्वा कारुण्य द्वय-चेतसम् ।

पश्य दुःखेऽपि क्षणस्य प्रसन्नं मुख-पट्टजम् ॥१३॥

क्षिप्तमानः सदाकालं विग्रहमूर्तिं मनोमयम् ।

चामानस्येऽपि पश्य त्वं चिन्मयागन्द कपिचन्द्र ॥१४॥

चामानस्यम्—दुःखम् । वीडा ।

माध्याह्नः—एकादशोक्तः ।

सर्वोच्चं यानि दुःखानि प्रदातुं वसुधा क्षमा ।

दृष्ट्वा तानि मन्यन्ते ह्यमृतं बहू दग्धनं ॥२१॥

शिरोपनेत्र-योगेन द्रव्यमि त्वं जगद् यदा ।

दुःखं दुःखाकृतिं हित्वा गिर-रूपं भविष्यति ॥२२॥

यदि देहादिकं भवं निवेदयामि विष्णवे ।

सम्प्राप्तेऽपि महादुःखे शीघ्रं स्वयं न शोभते ॥२३॥

त्वयाऽपन्नपितं विघ्नं त्वया देहं मुपेक्षितम् ।

दुःखात् पुनः कथं भीरो शीघ्रमे न मज्जते ॥२४॥

अपन्नपितम्—अस्वीकृतम् । Denied

असह्योऽसि निराकारो निर्विकारो निरञ्जनः ।

गुणातीतः कथं नु त्वं दुःख-स्पृहो भविष्यसि ॥२५॥

दुःख-वासं परित्यज्य सौख्यं-धैर्यं-ममन्वितः ।

सीद्धा सर्व-विधं दुःखं नित्यं योगं समाचरे ॥२६॥

हादगोलासः ।

योग-योग्यत्व-सिद्ध्यर्थं सर्वदो मोक्ष-कामिणा ।

स-यमा नियमा नित्यम् उपसेव्याः प्रयत्नः ॥१॥

“यद्विंसा-सत्यास्तेय-ब्रह्मचर्यापरिषदा यमाः ।” इति
सत्तोष-तपः-स्वाध्यायेभ्यः-प्रणिधानानि नियमाः ॥” इति ८
अले ॥ उपसेव्याः—[उप + सेव् (to practise)]

रजस्तमोमयाहारं धातु-साम्य-विनाशनम् ।

शौक-चय-करं स्वार्थं जह्यात् सर्वं मयेतः ॥२॥

धातुः—[धा + तुन्] शरीर-धारक-वस्तु । तद् यथा ! (१)
कफः । (२) वातः । (३) पित्तम् ॥ “शरीरं दूषणाद् रोग-
मभिनीकरणाश्रयाः । धारणाद् धातव स्ते स्यु र्वात-पित्त-क-
क्षयः ॥”

धातु साम्य-विनाशनम्—“कषाय-कटुतिक्तान् कषायात्
भोजनात् । पिक्ता प्यशय-श्यायाम-भय-शौकं प्रजागता ॥
भक्ष्यातिभावाच्च कर्मयोगातिरुच्येनात् । वायुं कुर्यात् सर्वं
जानांसे दिनं संसर्गं ॥ उष्णान् श्लेष्मणं सारं कृत्वा शरीरं शौक-
नात् शौचान्नपात्रि सत्ताप मदा-क्रोधं निषेवनात् ।
कामं भुक्ष्य मध्याह्ने जलदागमे । शौचकामे, यः शौचं कुर्यात्
कुर्यात् दक्षिणं हादगोलासः ॥”

मध्याह्नः—द्वादशोऽंशः ।

नवाच-पिच्छलानूयमायामिष्यन्दि-सेवनात् ॥ चम्यशायो दिग-
स्त्रप-शय्यासन-सुखादिभिः । कफः पदोये भुजे च वसस्ते च
प्रकुप्यति ॥ दीपधातुमन्वाधारे देहिनां देह उच्यते । तेषां
ममत्वमारोग्यं चयहर्षो विषयः ॥ इत्यादि गारुडे ॥

बीज-चय-करम्—शुक्र-चय-करम् । शुक्र-चय-कर-द्रव्यावि-
यथा । (१) सायंप-तैलम् । (२) पटोत्त-वाल्मीक-काकमाची-पुन-
र्मेवा-शाक-भिन्न सर्वशाकम् । (३) तापदस्त्र-द्रव्यम् । (४) शुष्क-
मरिचम् । (५) पिप्पली-शुण्ठी-भिन्न-कटुरसः । (६) चम्यम्बु ।
(७) मधु-तिक्तकम् । (८) वादाम्बु । इत्यादीनि ॥ ताम्बायः-
स्वर्ष-सीसामां पाचस्यं तोयं शुक्र-वृद्धि करम् ॥ शुक्र-वर्धक-
द्रव्यावि । यथा । (१) घाम्बीयम् । (२) विमेषतः जैमनिकं जलम् ।
(३) चन्दनादि-द्रव्यानुलेपनम् । (४) रक्त-शानि-धानम् । (५)
जैमनिक-पट्टिक-धानम् । (६) गोधूमः । (७) मायः । (८)
कलम्बीशाकम् । (९) काकमाची-शाकम् । (१०) पार्ताकुः ।
(११) पकान्नुम् । (१२) दुग्धाम्बुम् । (१३) पक्व-ताणम् । (१४)
पक्व-कदलम् । (१५) चम्यक-कदलम् । (१६) टाचा । (१७)
शर्करम् । (१८) धात्री । (१९) कुषाण्ड-मञ्जा । (२०) मत्स्यः
(विमेषतः शीहित-मत्स्यः, मदगुर-मत्स्यः, चिड्ड-मत्स्यः, हृद-
मत्स्यः) । (२१) मंसम् । (२२) जंम-धौजम् । (२३) समस्त-
चीरम् । (२४) गो-दुग्धम् । (२५) माद्विष-दधि । (२६) दधि-
मदः । (२७) जम्बीरम् । (२८) तापद पुनम् । (२९) शुष्क-

मध्याह्नः—दादशोत्तमः ।

प्राशायामं कथं होमं स्नानं दानञ्च पूजनम् ।

कीर्तनञ्च सदा कुर्यात् समुद्दिभ्य नारायणम् ॥१०॥

नारायणः—नरा पयनमस्य ।

“नरायणमयनं” यस्मात् तेन

“नारायणः श्रुतः ॥” नारायणः ॥

नारायणं समाहित्य मोक्ष-मार्गं-परायणः ।

चापत्यानि सदा न्यज्ञा योगं कुर्या दज्ञातरः ॥११॥

प्रयोजनानुसारं च पद-कर्माणि समाचरेत् ।

धौत्यादीनि मनुष्याणां देह-गृहिं प्रकुर्वते ॥१२॥

पद-कर्म—“धौति वंस्ति स्तया निति नौस्तिक्वी मादकस्तया ।

कपालभातिथैतानि पदकर्माणि समाचरेत् ॥” धैर्य-वञ्चिता ॥

पासनानि विधानेन नियमेन समभ्यसेत् ।

पासनं चरति रोगं, कुर्वत सुहृदां तनुम् ॥१३॥

पासनम्—(स्थितौ) आस्यतेनेन—देह-स्यैर्य-साधकः कर-

वरणादिबन्ध-भेदरूपो योगाङ्ग-भेदः । पद-स्वस्तिकादि ॥

एकासन-वृद्धाभ्यासाद् देह-स्यैर्यं प्रजायते ।

देह-स्यैर्यं विना पुंसां मनः-स्यैर्यं न सम्भवेत् ॥१४॥

मुद्रां समभ्यसे चित्तं स्यैर्यं च विनियतः ।

नाडीनां शोधनं कुर्याद् योग-तत्पर-मानसः ॥१५॥

मुद्रा—[मुद्र (चर्च) + रक्] “महामुद्रा नभोमुद्रा छन्दोयानं

भाष्याः—दादगोदासः ।

अधितोदितो—अधिराजनेनय । काठ वंशादि निर्मितम्
उद-व्यामाशोकस्य साधनं शोषान-हन्तम् ॥

दासायामो रजं हनि हनि काद्यादित तमम् ।

सर्वेन्द्रिय सत्ताम् दोषान् विनिहन्ति सुनिश्चितम् ॥१०॥

प्रददानि मनः स्येयं ध्यानस्य देह-नाशकम् ।

पारमेष्ठि वसन्तो वा शरत्-काले यथा-ययम् ॥११॥

चतुर्दशैः शुभैः रथैः कौस्तुभैः परिवर्जितैः ।

भवेत् वेदिकां कुर्वन् विप्रां हृत्तं योगोभनाम् ॥१२॥

विष्णोः वेदिकां पुण्या यात्रतो परिमायत ।

तदर्थं तु प्रकृतं ह्यम् उद्यतायां प्रयत्नतः ॥१३॥

तदेव वेदिकां कृत्वा नात्युष्णं नाति नोषिषाम् ।

मीमसादि प्रलिप्ता नां कुर्याद् विग्रहि-कृतवे ॥१४॥

कर्मव्याप्यासने तत्र शोषविषयं सुकीमने ।

यद्यं वा स्वनिष्कं किंवा सिद्धासने समाचरेत् ॥१५॥

मन-काय-मिरी-धीको भूत्वा प्रसन्न-मानसः ।

प्रासादाय ततः कुर्यात् प्राङ्मुखो ध्याप्युदङ्मुखः ॥१६॥

वाम-नासिकया वायुं पूरयेत् मनैः मनैः ।

प्रथमस्य चतुर्वार-लापिन सह साधकः ॥१७॥

अध्याय - द्वादशोऽङ्कः ।

एतथा सर्वदा ध्यायेत् परं विन्दुं शिवायाम् ।
विंशतिर्गोपयं ब्रह्म धेनूदं सर्वं भाजनम् ॥११॥

आमोपादा कर्मवर्धया.. सर्वदा विदि काटिन्वा ।
कर्मणं शङ्कनो ध्यामं दद्या देगुर भाषितम् ॥१२॥

अहनि ध्यामनो योगी जिन-योगी जिनमय ।
ध्याना कर्त्तव्यं पादनि प्रजापते नमोऽर्चय ॥१३॥

ध्यामं दद्यानि विद्यामं कर्म अहनिं शुभा मतिम् ।
कदा र्वायं अहममदं अहनिं विदिं कतिं धुनिम् ॥१४॥

ध्यामनं अहनिं पुनः शृणुयान् शुद्ध मर्मादिभ्यम् ।
ध्यामनं अहनिं सत्यं देवतां पुनः दयंनम् ॥१५॥

देव ध्याना कर्त्तव्योऽङ्कः देवताय प्रकल्पते ।
ब्रह्म ध्यामनं योगीन्द्रो गच्छति ब्रह्मकः पदम् ॥१६॥

यद् यद् ध्यायति योगेन तौत्रेण कीदृषि मानर ।
ननु तदेव भवेत् शुभं न शुभं ध्याम-योगतः ॥१७॥

विषयान् मानसं ध्यायन् याति ना यम-मादनम् ।
विश्वेभ्यं मानवी ध्यायन् लभते गति मुक्तताम् ॥१८॥

एतत्पुनः समाह्वय मर्मादिभ्यामि सर्वतः ।
अथाप्येह यत्रान् ध्यानि ध्याये विष्णो पुनः पुनः ॥१९॥

पूष-व्योतिः ।

सिद्धिं काचन संपाप्य तां प्रदर्शयितुं सदा ।

चेष्टते यो ध्रुवं तस्य योग-सिद्धिं भवे च हि ॥५८॥

चन्विष्यति सुखं भोगं सिद्धिं शक्तिं ययः सदा ।

तस्य मेम-विहीनस्य योग सिद्धिं भवे च हि ॥५९॥

चन्विष्यति—Speaks after

नाम्यत्र सर्वं मन्वाणाद् योगः केनापि लभ्यते ।

कु मङ्गं पञ्च धे दार्दी सर्वं त्याग सुमिदये ॥६०॥

मित्रता नैव कर्तव्या मृतेन पापिना सह ।

त्यज मङ्गो न कर्तव्यो दृष्ट्य दूरत स्मरतेन ॥६१॥

["मनस्यैकं वक्षस्यैकं कर्मण्यैकं साक्षात्तनाम् । मनस्यन्यद्

वक्षस्यन्यद् कर्मण्यन्यद् दुरात्तनाम् ।" इति पाप्मे त्रिगायोगभा ।]

‘दृष्टिश्च क्षीयते पुमा मोक्षे सह समानमान् । इति शास्त्रियनि ।

धम वैतमिक्तो यस्तु पापिनार्जति मध्यदम् ।

शास्त्रेन मुच्यते पापं न दृष्ट दूरत स्मरतेन ॥६२॥

धमं वैतमिक्त—[मम वक्ष्यादिबन्धनोपायो वातम । तेन चरन्तेति वैतमिक्तः ।] पापकमला धनमाभादा चात्तनो धर्मि
कल्प आत्तनाय दातुं कर्ता ।

प्रकृत्य च कुर्वते पापं धर्मं कर्म निर्जितम् ।

ईदृक्कामल दहती न पापिने तं सदा प्रवर्तिन् ॥६३॥

सध्याह्नः—दादमोक्षम् ।

धर्मं, धर्मं, धर्मं—कृत्यं च पौड्यात्वा मदेव यः ।

सचिनोति धर्मं मोक्षान् तं कटये मदा स्यजेत् ॥४४॥

कटये किम्यत्तं सुदं निदंयं धर्म-कान्तम् ।

सुदं चित्तं स्यजेत्तं व्याप्यं मानव मुक्त्वा ॥४५॥

किम्यत्तं—कृपय ॥ सुदं—कृपय । अधम, कृ ५ । [अन्तः ।]
मानव—मूर्खः । मदे-रतः । धर्मः । कृपयः ।

धर्मस्यागासिनं धर्मं कामुकं सौ परायणम् ।

सौ त्रिभुवनेषु कृत्वा नराभासं मदा स्यजेत् ॥४६॥

धर्मस्या—धर्मपुत्राणां मार्गः । “स्य सौ मया च सर्वेषा-
मिति वेद निरूपिता । धर्मस्या च तदस्या या इति वेद विदो
विदुः ॥” इति ब्रह्मवेत्तः ॥

पठित्वा बहु-शास्त्राणि भक्त्यर्थं कु-तार्किकः ।

धर्मं न कुरुते किन्तु “गिरीशं” भाषते भृशम् ॥४७॥

वचकः कुरुते नित्यं स्वार्थाय पर-प्रीडनम् ।

देहासक्तं धनमासक्तं तं दुष्टं दूरात् स्यजेत् ॥४८॥

कु-तार्किक—ॐ वादो नावमन्वयः ॥ ॐ बाहुभ्यामशाय-
वृत्तादनिवृत्तत्वात् ॥ नाः सुः ॥

कु-कार्ये निरतं पूर्णं चिन्तकं ब्रह्म धार्मिकम् ।

निन्दकं पाप-हृत्तिष्ठम् असत्-प्रतिपत्ते रतम् ॥४९॥

पूर्ण-ज्योतिः ।

नास्तिकं दुर्जनं मुग्धं रघो-यद्यादि-सेविनम् ।

छतप्रं कीपनं निर्व्यं न्यजेन्मिथ्या-परायणम् ॥२०॥

वक्र-धार्मिकः—“पापण्डितो विकर्मस्थान् वैजान-प्रतिशान्
शठान् । हेतुकान् वक्र-वृत्तीय वाङ्-माधेनापि मार्चयेत् ॥” इति
विष्णुपुराणे ॥ “अधोदृष्टिर्नैततिकः (= शठः, नीचः) स्वार्थ-
साधन-तत्परः । शठो मिथ्या-विनीतस्य वक्र-व्रत-धरो द्विजः ॥”
इति दान-सागरं मतुः ॥

असत्-प्रतिषद्—असतः निमित्तस्य द्रव्यस्य (तिनादेः)
असन्नो वा नीचजनेभ्यः प्रतिषद् । निविह द्रव्य-प्रतिषद् ।
नीचजनेभ्यः प्रतिषदय ॥

नास्तिकः—नास्ति परमोक्तस्तत् साधनमदृष्टं तत् साधोपायो
वा इति मतिरस्य ॥ यद्यादि-सेविनम्—“यद्यानां यक्षिणीनाञ्च
दैशाधीनाञ्च साधनम् । भूत-वेतान-गात्र्यर्चं माग्नोपादानानि च ।
अधीगमनमर्तवा साधने तद्विज्ञं द्विजम् ॥” इति वाराहो तन्त्रम् ।

बहु वार्ता उवा वार्ता उवा रता दूरोदरः ।

वृत्तोपज्ञाविनये च वृत्त विक्रयिण स्तथा ॥२१॥

पराय भोलुपा निर्व्यं सदा सन्दिग्ध-मानसा ।

सर्वथे च परिद्याययाः संभारामन्त्र-मानसा ॥२२॥

दूरोदर—दूरतस्तम् ॥ वृत्त विक्रयिणः—सन्तान-विक्रयिणः ।

समाप्तं गच्छेन् चौरं चिन्धं व्रज-समाप्तम् ।

पाप्मानं सप्तमं वक्ष्ये पापिणः पापं धर्मिनः ॥२३॥

मध्याह्नः—वयोदशोक्तमः ।

इति दीपं सहाय्यं यदा दृष्टं चराचरम् ।

तदा विनश्यत् सर्वं भाषामयं विभासते ॥२॥

विषयावाह्यं च सर्वं पलायते समस्ततः ।

तदेव जायते चित्तं विचारोऽयं सुपावनः ॥३॥—

“कर्म बन्धेन बद्धोऽहं कृतो बन्धः समागतः ।

किंनोपायं न मुच्येऽहं स मार-कर्म-बन्धनात् ॥८॥

किं कार्यं किमकार्यं वा, तत्त्वं को मे वदित्यति ।

संसार-सागरं छोरे ज्ञाना को मे भविष्यति ॥” १०॥

तदीमृज्जल-मत्ता निम्नं निःसृज्यो रहसि स्थितः ।

एवं चिन्तयति प्राप्नो धर्म-शास्त्रार्थ-कोविदः ॥११॥—

“अद्वितीयो महेशानो विमलरूपो विराजते ।

विष्णोर्मा विष्णु-कर्ता स भदेवात्मनि भोदने ॥१२॥

नयनानि समस्तानि कृत्वा तैश्च स पश्यति ।

शरणाणि समस्तानि कृत्वा तैश्च स गच्छति ॥१३॥

मानसानि समस्तानि कृत्वा तैश्च स मन्यते ।

शरीराणि समस्तानि कृत्वा तैश्च स दीप्यति ॥१४॥

दीप्यति—(दिप्—दुग्धो, क्रीडायां) shine, and play.

एवं सति कथं कर्ता कथं भोक्ता भवाम्यहम् ।

कथं गर्वो महा-बन्धो मामेव संवदित्यति ॥१५॥

पूर्ण-ज्योतिः ।

कारके जीविते शम्भौ किं कर्तव्यं मयाऽधुना ।

सर्वदैव परेशस्य स्मरणं कीर्तनं विना ॥१६॥

दधाति शासनं यस्य सन्ततं भुवन-त्रयम् ।

कथं सिंहासने तस्य स्वापयिष्येऽभिमानकम् ॥१७॥

वर्जयित्वा नदी-कात्तं नान्यं गच्छति जाड्यौ ।

वर्जयित्वा सदात्मानं कुत्र जीवो गमिष्यति ॥१८॥

नदी-कात्तम्—समुद्रम् ॥ जाड्यौ—गङ्गा । [“जातु-दारा
पुरा दत्ता जङ्गुः संपोय कोपतः । तस्य कन्या स्वरूपा च जाड्यौ
तेन कीर्तिता ॥” इति ब्रह्मवैवर्ते ॥]

शिव-कृतिः शिवं वाति विषयो वाति बन्धनम् ।

कथं शिवं परित्यज्य संसेवे विषयानहम् ॥१९॥

सङ्गं-रथागं विना ब्रह्म लभ्यते न कदाचन ।

विषयामङ्गितां कुर्वन् गमिष्यामि कथं शिवम् ॥२०॥

एकमिव परानुच मनुष्यामि यदा सुदा ।

नसं ध्यासाननं भूया घमते मी विमार्गगम् ॥२१॥

मन्तोपो विषयं यावत् तावत् ब्रह्म-दर्शनम् ।

भूमागन्धं परित्यज्य स्वप्नानन्दं कथं रमि ॥२२॥

संसार-भागरि यस्य लपाऽप्यन्यनं मम ।

लपाऽमृतं शुभं यस्य मया दीनं पुनः पुनः ॥२३॥

मध्याह्नः—तयोदयोऽज्ञातः ।

विना यस्य कर्षा नैव जीवानां मोक्ष-सम्भवः ।

कथं तं शङ्करं त्यक्त्वा भजेऽहं विषयं विषम् ॥२४॥

मायेकस्य क्रियाः-चित्ते विद्यं रक्षयतोऽखिलम् ।

परमार्थं परित्यज्य कथं स्वायं भजाम्यहम् ॥२५॥

चिन्ता या रतु-कालीना भविष्यं रक्ष्यते तथा ।

अस्थिरं जीवनं प्राप्य विधरामि कथं मियम् ॥२६॥

चिदानन्द-स्वरूपोऽहं, नाहं देहः कदाचन ।

कथं देहं महं मत्वा यास्यामि काल-मन्दिरम् ॥२७॥

अज्ञोऽहं निराकारो निर्बिकारो निरञ्जनः ।

न एव नम सम्बन्धो मायीय-जगता सह ॥२८॥

ब्रह्म सत्यं जगन्विद्या ब्रह्मैवाहं, न संशयः ।

सत्यं नित्यं परित्यज्य कथं मिथ्यामयं भजे ॥२९॥

भवाम्यहं यमाचित्य महीयान् वीर्यवान् सदा ।

यत्त्यक्त्वाऽहं भविष्यामि दुर्बलादपि दुर्बलः ॥३०॥

भगवान् यो महाशक्तुर्महलोक-निवेतनः ।

कथं तं शङ्करं त्यक्त्वा मोक्षार्थं दुःखदं भजे ॥३१॥

यनैव संनियम्यन्ते मनो-बुद्धीन्द्रियाणि च ।

यस्यैषाया जगत् सर्वं चूर्णमानं महर्निशम् ॥३२॥

भाष्याङ्कः—तयोदयोत्तमः

यच्चि चात्मावृत्तिः पूर्णं यथार्थमेव पौरुषम् ।
 विकृति र्यस्य देवस्य भवत्येवाक-घातनम् ॥४२॥
 चित्तमानः शिवो यो मां नयत्येव सुधा-नदम् ।
 निर्दोष कां महानन्दं त्यक्त्वा दुष्टं कथं भजे ॥४३॥

यच्चिन्मये भवेन्नरुप मिदं सर्वं मभीक्षितम् ।
 यच्चिन्मामे भवेत् मामम् चमरत्वं मनामयम् ॥४४॥
 यस्मिन् घाते भवेत् घातं विम्वं स्वावर-जडमम् ।
 दमि-रुपच तं हित्वा कथं दुःखमय भजे ॥४५॥

यस्मि चक्ष्म्यमाने तु भव-बन्धो न क्षयते ।
 यस्मि च नम्यमाने तु काम-चञ्चि न भिद्यते ॥४६॥
 यच्चि चक्ष्म्यमाने च दुःखात्तो नैव मम्यते ।
 चक्षुतं तं परित्यज्य कथं द्युमय भजे ॥४७॥

चैनीक्य-नमिता गङ्गा सर्वस्याकाङ्क्षिता एवा ।
 निजदम्भा महीदारा सुनभां पुण्य-जीवना ॥४८॥—
 तां तथापि त्यजत्येव सारङ्गी मैघ-जीवनः ।

पयोधरामृताभावे मृत्यु-घमोऽपि वृण्वया ॥४९॥
 एवं गते कथं हित्वा जगज्जीवन-कारणम् ।
 याचे दुःखाशितं चद्रं भद्रं पार्थिवं सुखम् ॥५०॥

एवं गते कथं नाहं भूत्वा ब्रह्मणि निहितः ।
 वर्जयामि महीदम्भाः सर्व-सर्वं मुदुरतः ॥५१॥

चतुर्दशाध्यायः ।

यत् न तुल्यविदुष्यर्थं भवन्नेवाद्यर्थं जगत् ।
यत् न भवत्तु यत् किञ्चिद् वाच्यं कार्यं विचार्यम् ॥१॥

दुष्टं निशं न वाप्यामि काङ्क्षिहं परमं सुखम् ।
स्वप्नप्राप्तमिति याचे मोक्षं कामी भवान्यहम् ॥२॥

कामस्यैव जीवन् विस्तं विद्यां बुद्धिं तपो व्रतम् ।
सर्वं निदोषविद्यामि केवलं जल्प-साधनम् ॥३॥

यत्तु कर्म समस्तं चर्चाप्यामति-साधनम् ।
प्रतिपत्तान् समस्तान् पादेन दमयाम्यहम् ॥४॥

प्रतिपत्तः—शब्दः ।

विपक्षं केवलं कार्यो न सन्निर्वैरिषा मम ।
विपरामि सदा मार्गं सर्वधर्मैवानुमोदितम् ॥५॥

पार्श्वोद्यो न भवेत् कोऽपि नैव कोऽप्यपकारकः ।
यदि नो स भवेद् योगि स्मिन् पुच्छे सहायकः ॥६॥

C.L. "गुरुं न स स्यात् स्वर्गमो न स स्यात्, पिता न स स्यात्-
नो न सां स्यात् । देवं न तत् स्यात् अ पतिव स स्यात् अ मोक्षयिह
अमुपेत-मृत्युम् ॥" श्रीभागवतम् ।

पूर्ण-उद्योतिः ।

सर्वं श्रीमहादेव विष्व-राजं परेखरम् ।

निकृष्यामि कु वेगेन, नञ्जितोऽहं धिगस्तु माम् ॥३॥

मून समस्त पापानां ममारं वज्रं याम्यहम् ।

अधुनैव भविष्यामि निमन्नादपि निमन्तः ॥४॥

भोगानां शमना त्यक्त्वा त्यक्त्वा च भेद-भावनम् ।

अधुनैव भविष्यामि योगेन मुक्त मानसः ॥ ५॥

भोग - सुखम् । स्वादि भूतिः । इत्यस्यादि कर्मकारण
भूति ॥ कृतां च देही भोक्ता च चात्मा भोजयिता कदा ।

भोगो विभव भेदश्च निष्कलानि मुक्तिश्च च ॥

एवञ्च चिन्तन कृत्वा मुक्तिभिश्च पुनः पुनः ।

साधक स विवेकन वैराग्य लभते इदम् ॥३॥

तत उवाचिगता तेन तितित्वा लोका दुर्लभा ।

आकाङ्क्षति परं योगं निर्वाण येन गम्यते ॥३॥

अध्याह्न — चतुर्थोऽध्यायः ।

सर्वं विधा विदो भुक्ता भक्ष्यानि पलायं विवम् ।
निरवयानि को धीम कोक दानं निरवयम् ॥१॥

पलायन्त्यहं एव कदापि नानासाधनोपनिषत् ।
पलायन्त्यहं एव हि कदा कञ्चित् भोजनम् ॥२॥
पलायन्त्यहं एव शब्दं भक्ष्यान्वयनिम्न भाषणम् ।
पलायन्त्यहं भगवत्पदं च न वीमाह कश्चन ॥३॥
पलायन्त्यहं महादेवं भगवन्मोक्ष कारकम् ।
पलायन्त्यहं महाविष्णु सर्वमर्थं समन्वितम् ॥४॥
पलायन्त्यहं एव ब्रह्म जगत् सृष्टुं जगत् इवम् ।
पलायन्त्यहं एव पुनं परिनिर्वाण-दण्डम् ॥५॥
कश्चन — ईह ।

ईहोऽहमिति भावे तु परिनिर्वाणे अर्थं गते ।
ब्रह्माह मिति भाषणं शब्दे चित्ते प्रजायते ॥२॥

चिन्तायनं जगत् सर्वं मोक्ष-दुष्ण निवेद्यम् ।
चित्ते निर्वाणमनं कथा परमेशो भगवन्त्यहम् ॥१॥
निवेद्यम् — वाक्यः ।

न विद्यते सुखं दुःखं विषयेषु कदाचन ।
प्रत्यक्षं मोक्षं भुक्ता पुनः क्षोभाय जायते ॥२॥

संस्कृत-संग्रहीतम्

संस्कृत-संग्रहीतम् ॥ १ ॥
 संस्कृत-संग्रहीतम् ॥ २ ॥

संस्कृत-संग्रहीतम् ॥ ३ ॥
 संस्कृत-संग्रहीतम् ॥ ४ ॥

संस्कृत-संग्रहीतम् ॥ ५ ॥
 संस्कृत-संग्रहीतम् ॥ ६ ॥

संस्कृत-संग्रहीतम् ॥ ७ ॥
 संस्कृत-संग्रहीतम् ॥ ८ ॥

संस्कृत-संग्रहीतम् ॥ ९ ॥
 संस्कृत-संग्रहीतम् ॥ १० ॥

संस्कृत-संग्रहीतम् ॥ ११ ॥
 संस्कृत-संग्रहीतम् ॥ १२ ॥

संस्कृत-संग्रहीतम् ॥ १३ ॥
 संस्कृत-संग्रहीतम् ॥ १४ ॥

संस्कृत-संग्रहीतम् ॥ १५ ॥
 संस्कृत-संग्रहीतम् ॥ १६ ॥

संस्कृत-संग्रहीतम् ॥ १७ ॥
 संस्कृत-संग्रहीतम् ॥ १८ ॥

अपरारुहः ।

प्रदयोद्धातः ।

कविकारी शब्दं कर्तुं नितिकारं सादागत्य ।

दीप्ताभ्याम कर्मिणो ज्ञायन्तं परिचरंयन् ३१३

दीपन कावच्य आभास निर्दोषश्च इति शब्दः ।

न सादादी प्रशङ्गे न दीपान् कर्तुं परिचरंयन् ३१४

यत् इतिषु सा किञ्चा ० नित्यं कृतं परिचरयन् ।

परिचरिणश्च विभवा सा वा विंशत्ता तां कदा स्वमेव ३१५

कति शोध विद्वान्तां कदा तां नियमं भवेत् ।

यथाविधं कर्मिणो वाच्यं कृतं परिचरयन् ३१६

परिचरयन्—परिचरंयन् ।

यथाविधं वा परिचरं वा परिचरयन्ति वा नरः ।

वर्तककर्म वाच्यं यथाविधं निरसी भवेत् ३१७

यदा भक्तिं ददां दानं भविष्यति वाच्यमात्रः ।

यद्य-यथा विद्वन् विवा न्यु कर्मयन्तु नान-आत्मनः ३१८

अथवा — द्वितीयोऽङ्गः ।

तुल्यार्थे । द्विज शिवायं वरं वृत्तिं वारं वारम् ।

द्विजोऽङ्गः वृत्तिः वारं वारं वारम् ॥१॥

वृत्तिः वारं वारं वारम् । वारं वारं वारम् ।

द्वितीयोऽङ्गः ।

अथ अङ्गः वरं वारं वारं वारम् ।

वृत्तिः वारं वारं वारं वारम् ॥१॥

वृत्तिः वारं वारं वारं वारम् ।

अथ अङ्गः वारं वारं वारं वारम् ॥१॥

विशेषम्—अथ वरं वारं वारं वारम् । वारं वारं वारं वारम् ।
 वरं । वरं वारं —(१) वारं । (२) वरं । (३) वारं ।
 (४) वारं वारं । (५) वारं । (६) वारं । वरं—वारं वारं वारं
 वरं वरं । वरं वारं —(१) वारं । (२) वारं । (३) वारं ।
 (४) वारं । (५) वरं । वरं—वारं वारं वारं वरं । वरं
 वारं—(१) वारं । (२) वारं । (३) वरं । (४) वारं । (५)
 वारं । (६) वारं । (७) वारं । (८) वारं वारं । (९) वरं ।
 (१०) वरं ।

अथवाह—विनीयोद्भासः ।

अथ चेत्तन्मन्त्रोपायानामपि प्रवृत्तिम् ।

मन्त्रं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं ॥१२॥

वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं ॥१३॥

वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं ॥१४॥

वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं ॥१५॥

वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं ॥१६॥

वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं ॥१७॥

वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं ॥१८॥

वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं ॥१९॥

वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं ॥२०॥

वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं ॥२१॥

वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं ॥२२॥

अथवाह—समुद्रः । वाच्यं—तरङ्गः । वाच्यं—तरङ्गः ।

यावत्तन्मन्त्रं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं ॥

वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं ॥२३॥

वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं ॥२४॥

वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं ॥२५॥

वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं ॥२६॥

वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं वाच्यं ॥२७॥

संस्कृत-संज्ञासूचिका

१. संस्कृत विभाग
 २. संस्कृत विभाग
 ३. संस्कृत विभाग
 ४. संस्कृत विभाग
 ५. संस्कृत विभाग
 ६. संस्कृत विभाग
 ७. संस्कृत विभाग
 ८. संस्कृत विभाग
 ९. संस्कृत विभाग
 १०. संस्कृत विभाग

[illegible][illegible]

શાસ્ત્રોના આ જ્ઞાન-કર્મ દેવે દેવે અપર્યાયતા :
 ભારિય વુજીઓ દેવો બીજાંદુ સીધા-સીધામ ૦૦૨
 શાંતિભારિય સીધામ ભાંતિ

१. वाचस्पत्यु दीप्य-दीपन ॥११॥
 वाचस्पत्यु दीपनं वाचस्पत्यु दीपनं ॥
 दीप्य दीपनं वाचस्पत्यु दीपनं ॥१२॥
 वाचस्पत्यु—वाचस्पत्यु दीपनं वाचस्पत्यु दीपनं ॥

साधनम्—साधने कः निष्पाद्यते वर्ज्येति साधनम् ॥

इतो योषामः ।

यथा नृप-सम्राट् ज्ञानमैव परावश्यकम् ।
 तथैव नमः साधुभिर्नि शिष्यैः सर्वदा श्रितम् ॥१॥
 अथैव नमः साधुभिर्नि शिष्यैः सर्वदा श्रितम् ॥१॥

कविद्वयं कविद्वयं कविद्वयं कविद्वयं कविद्वयं ॥१॥
कविद्वयं कविद्वयं कविद्वयं कविद्वयं कविद्वयं ॥२॥
कविद्वयं कविद्वयं कविद्वयं कविद्वयं कविद्वयं ॥३॥

we

पूर्ण-ज्योतिः ।

प्रसक्तं परिवर्तन्ते देह-पिण्ड-पराणवः ।

केचिद् देहाद् बहि र्यान्ति देह मायान्ति केचन ॥१॥

प्रसक्तम्—नित्यम् ॥ आसक्तम् । अनुरक्तम् ॥

अलक्ष्येण गतायाताद् देहैकत्वञ्च मन्यते ।

कदाचिद् वस्तुतः कापि देहैकत्वं न वर्तते ॥४॥

एकदैव न गच्छन्ति बहिः सर्वे पराणवः ।

तस्मादैव हि सिध्यन्ति द्रव्यं कर्म गुणं स्तथा ॥५॥

यथैव सन्निकर्षन्ति मद्यपा मद्यपं सदा ।

सदाचार-रता सोका यथा त्यजन्ति मद्यपम् ॥६॥

तथा साधोः शरीरे च सात्त्विकाः परमाणवः ।

आयान्ति सर्व-दिग्-देशाद् आकृष्टा स्तद्-गुणैः सदा ॥७॥

राजसा क्षामसाः सर्वे तथैव परमाणवः ।

साधो देहं परित्यज्य धावत्यसात्त्विकं प्रति ॥८॥

एवमेव नराणाञ्च चिन्ता-कर्म-प्रभावतः ।

उदयानं पतनं नित्यं भवतो माय संशयः ॥९॥

तोष-चेष्टा-प्रभावेण मभ्यते द्रुत मुचतिः ।

तोषया चिन्तया शोषं कीटोऽपि भ्रमरायते ॥१०॥

समासाश्च सुरा-भाण्डं सात्त्विकी मानवी यथा ।

अनिष्टश्चपि दुर्गन्धं भुङ्क्ते चाग्न-जनेः सह ॥११॥

स्वर्ण-संगीत

ममत्वं न संसारोत्पत्त्यर्थं संशयान् प्रयुज्यते ।

मन्त्राणां चतुर्विंशतिः ॥ २५ ॥

જાન્યુઆરી ૨૦૧૯માં જિલ્લાના અગ્રણી સંસ્થાઓમાંથી મળેલું.

निदुष्ये नु कलत्र-प्राप्तिं कालम् तामसं यदा ॥१॥

अथवा, इति एव अत्रि गृहीत्या च ह्याऽर्थवत् ।

रजसः कर्म बाह्यं दृष्टं चक्षुषाऽनिरासम् ॥१४॥

नामधेयं वाच्यं भवति हि सा-दृश्यादिभिः घृतम् ।

योगेश्वर श्रीधरि विष्णु शर्मा स्वप्न सान्द्रम् १९४३

अभूतद एता भवत मनोबुद्ध्यादि च । तदा काल-युग

विद्याद् दार्ढ्यं तपसि यद् वति । यदा वसंतु वायंसु शान्ति

पंचाक्षि ईदृश्याम् । तदा चेत्ता वक्षोहृदि गतिं आर्णादि शोभय ।

यदा श्रीभू स्वपत्नीयां आसी दधीत्य मनुष्यः । कर्मपादायि

ब्रह्मसूत्रम् ।

चिंतादि-साधनम् । शीघ्र-शीघ्र-भयं दैत्यं न कश्चिद् वा तदा

1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 26

२१६

पूर्ण-ज्योतिः ।

इडायां मोम-रूपेण वहत्येव समीरणः ।

पिङ्गलायां वहत्येव भानु-रूपेण मारुतः ॥३॥

“दक्षिणो दक्षिणे भार्गवः पिङ्गला नाडिका श्रुता । पिष्टगोषि
रिति ख्याता भानुस्तथाधिदैवतम् ॥ दक्षिणेतरगा या च इडा
सा नाडिका श्रुता । देवयोनि रिति ख्याता चन्द्र स्तथाधिदैव
तम् ॥” इति सौर-पुगणम् ॥

शक्ति-रूपी सुधाधारो देहमाध्यायतेऽनिगमः

रौद्र-रूपी महर्षाणु देहं शीलयते भृगुम् ॥

सुधाधारः—चन्द्रः ।

माध्यायते—पीपयति ।

महर्षाणु—सूर्यः ॥ भृगुम्—चत्वारिंशत्

सुधाधारमिमयो दीप्ता पापानां कान्ध रूपिणा

सुधाधाररूपा सा संसेध्या वोत शक्तिणा ।

एवमिदं

उत्तरायणं ५. इडायां सित-रक्ता तु पिङ्गला ।

इडायां योग-गम्या भुवनेश्वरा ।

तौत्र-पेष्टा-प्रभा ।

तौत्रिया चिन्ता

इति काव्ये ।

समासात् सुरा

मुताश्रिते ॥

पनिष्पद्यते

अपराह—अनुप्रासः ।

आधारं दत्तं चक्रं गोविन्दं वन्दे अनुदंभम् ।
निद्राधप तुदोर्ध्वं च पद्मं धितुं व्यवस्थितम् ॥१२॥

मूर्ध्नि निषांश-प्रामेयं कुण्डलाधारकं साया ।
मुखाधार इति प्रीतिं चक्रमेतत्तर्जनीपिभिः ॥१३॥

मूलम्—[मूलं (द्वितीयं, प्रतिष्ठापयाम्) + च] व्यापयति
यत् । पादि-कारणम् । प्रधान-हेतु । उत्पत्ति-स्वानम् । चारु-
स्थानम् ।

निष्ठा द्वितीयकं चक्रं स्वाधिकारं मनोहरम् ।
पद्म-दत्तं पद्मं दीपं सिन्दूर-वर्णं मुकुटनम् ॥१४॥

स्वाधिकारं मितं पद्मं प्राच-स्थानं मनारतम् ।
हंस-स्थानं महाचक्रं विदुर्ज्ञेयैव भाष्यम् ॥१५॥

नाभौ तृतीयकं चक्रं मणिपूरं मणि-प्रभम् ।
पद्मं दत्त-दत्तं लब्धं मितं नीलं समुच्चयनम् ॥१६॥

इत्यर्थं चतुर्थकं चक्रं दादगारं मनारतम् ।
शब्द-प्रदायकं पद्मं वक्षुक्तं-कुसुमोपमम् ॥१७॥

पद्मं मट-दत्तं शुभ्रं चनाहते व्यवस्थितम् ।
सर्व-काम-प्रदं नित्यं जीव-स्थानं मिश्रितम् ॥१८॥

पद्ममनु विद्युदाख्यं चक्रं कण्ठे महाप्रभम् ।
मनो-विशुद्धिदं धूम्रं दत्त-घोड-पद्मम् ॥१९॥

अपराहः—वतुर्गोत्रासः ।

सुपुम्हा-विशेषानि चकालो तानि भावयेत् ।
गुर्वदेषानुमारेच संभेद्यानि यथा-कमम् ॥२६॥

एतदूर्ध्वं मित्रो देवे महाभारं विराजितम् ।
महा-धाम महापथं महारहस्य-मण्डितम् ॥२७॥

उपदादिष्व-संकाशं श्वेत-वर्णं मधोमुखम् ।
महानन्दमयं पथं महामोक्ष-प्रदायकम् ॥२८॥

कचिंकायां तदग्नस्य शीम-वर्जं सु-यावनम् ।
स्निग्ध-ज्योतिर्मयं पथं वीडभारं सुनिर्मलम् ॥२९॥

शीम-वर्जं निरामन्त्रं पुरं गह्वरं मच्छु,नम् ।
पद्मस्तोत्रं योमी निर्वाच-भाव-संस्थितम् ॥३०॥
मच्छु,नम्—सुन्दरम् ।

निरामन्त्र-पुरीर्ध्वं ऽग्नं दम्-दादय-संयुतम् ।
प्रागटं श्वेगुह-स्थानं मणि-वीडदि-मण्डितम् ॥३१॥

तदूर्ध्वं तु महाभारं राजते चन्द्र-मण्डलम् ।
निर्मलं भास्वरं शुभ्रं परमाद्भुत-दर्शनम् ॥३२॥

चन्द्र-मण्डल-मध्यस्था परा शक्ति रमा कला ।
कार्ध-शक्ति-स्वरूपा सा निखोदिता सुनिर्मला ॥३३॥

अपराहः—चतुर्थोक्तासः ।

निर्वाणाय-कला-मध्ये निबोधिकोपरि स्थितः ।
पर-विन्दु रिति उच्यते मितः शक्ति-समन्वितः ॥१७॥

पर-विन्दो तु या शक्ति निर्वाण-शक्ति दृश्यते ।
जीव-भूता जगन्माता महामाया विदात्मिका ॥१८॥

सूर्य-कीटि-ग्रन्था-युक्ता शिवामेद-मयी शिवा ।
प्रेम-धारां चरन्ती सा निर्वाण-दायिनी परा ॥१९॥

विन्दु-मध्ये स्थितं शून्यं ब्रह्मणः पद मध्यमम् ।
यथाहेतु-स्वरूपस्य योगि-गम्यं विदात्मकम् ॥२०॥

निर्विकल्पं निराकल्पं निर्विकारं विनिर्जितम् ।
सुप्ति-रूपं परं-ब्रह्म निष्कल्पं निरन्तरम् ॥२१॥

देव-काल-विहीनस्य मायातीतं निरञ्जनम् ।
सत्य-रूपं सदानन्दं सदा-व्यक्तं सदातनम् ॥२२॥

इदं प्रोक्तं समामेन, ज्ञातव्यानि बहूनि तु ।
अरहम्भ्यानि सर्वानि जानीयाद् गुह-बलतः ॥२३॥

समाप्तः—संक्षेपः ।

अपराह—यद्यमोक्षात् ।

दुरासदम्—दुर्जयम् । Unconquerable.
मूले—मूलाधारे ॥ पञ्चर—शरीरम् ॥

योगाग्निना यदा तदा योगिनोऽस्तिट्-कर्मणः ।
देवी सा भुजगाकारा प्रबोधं याति कुण्डली ॥७॥

प्राप्नोति च महत्त्वां महायोग-प्रभाषत ।
तदा योगी भवेच्छुक्त सर्व-संसार-दीपतः ॥८॥

प्राप्नोति मन्तरात्मानं ज्ञानात्मानं स यज्यति ।
तुर्यात्मानं विजानाति परमात्मानं मण्डयम् ॥९॥

दिप्य-नेत्रः स जानाति तत्त्वानि प्रलयोदयो ।
सर्व-दर्शी भवत्येव सर्वज्ञो भ्रम-वर्जितः ॥१०॥

सर्व-शक्ति-समापन्नः सर्वोपाधि विवर्जितः ।
मह्य-रूपः प्रसन्नात्मा राजते मोदते सदा ॥११॥

प्रात्मा—ज्ञोप्रात्मा ॥ चक्षुरात्मा—मनो-देवता । मनो-
वर्धिव-चेतनम् ॥ ज्ञानात्मा—बुद्धि-देवता । बुद्धि-वर्धिव-
चेतनम् ॥ तुर्यात्मा—तुर्य-दमास्थ-प्रात्मा ।

या शान्तिं मुक्त-चित्तानी यत् सुखं विदितात्मनाम् ।
नैव तस्य परार्थीयं लभन्ते विषयेष्विषः ॥१२॥

संसारपङ्क-चिता ये माया-मोहित-मानसाः ।
अमन्येव मयारण्ये शोक-दुःखेन कपिताः ॥१३॥

पष्ठोक्ताः ।

सर्व-शक्ति-सङ्घपञ्च सर्व-शक्ति-समन्वितम् ।

सर्वं यत्कीयारं ब्रह्म पूर्वमेकं विराजितम् ॥१॥

तस्यैव प्राण-शक्त्या च हृतं विश्वं वराधरम् ।

तस्यैव प्राण-शक्त्या च हृतं जीव कलधरम् ॥२॥

भूते भूते यदा ज्ञानं तारतम्येन सत्पते ।

भूते भूते तदा शक्ति स्तारतम्येन दृश्यते ॥३॥

यथीकरोति यो योगी प्राण शक्तिं मन्त्रावलीम् ।

तस्य वै वर्धते शक्ति रन्तश्च बहिरैव च ॥४॥

इच्छा-शक्तिः क्रिया-शक्ति ज्ञान-शक्ति रजिषतः ।

चिच्छक्तिय विवर्धन्ता चानन्दश्च समन्ततः ॥५॥

शुभ-शक्ति-समावेशाद् चभयं याति सर्वतः ।

विगत्यैव परं ब्रह्म चिदानन्द-निकेतनम् ॥६॥

इच्छा-शक्तिः—सर्वातिशायी शक्ति-विशेषः [यद् वा परस्य

प्रमातुः सिद्धचात्मा परामर्शः ।] [निश्चिन्त-शक्ति-गर्भिणी इच्छा-

शक्तिः सर्वत्र परिपुष्पसातन्वाराढ्या ।]

क्रियाशक्तिः—विद्याकार-वैचित्र्यधारित्व-योग्यता ।

ज्ञान-शक्तिः—पारमार्थिकता ।

चानन्दः—चानन्द-शक्तिः, शास्त्राद-शक्तिः ।

सप्तमोऽध्यायः ।

स्वन्दनोऽयं चित्ते जीवो, जीवस्य मानसं' इत्य ।

मानसस्य इयं प्राणः, प्राणः स्वन्दमयो मतः ॥१॥

स्वन्दनः—इत्य ।

तावद् भवति जीवस्य भ्रमणं मोह-कामने ।

यावत् संचयं याति स्वन्दनानि दामेयतः ॥२॥

प्राण-स्वन्द-निरोधेन कुम्भकेन यतात्मनाम् ।

कुण्डली वयतां याति राति मोघ मनामयम् ॥३॥

प्राणो हि देहो वायु रायामः कुम्भकः कृतः ।

प्राण-वायो जयः सन्धकः प्राणायामो निगद्यते ॥४॥

"पूरकं पूरणं वायो, कुम्भकः स्यादनं कचित् । यदि

नि-सारणं तस्य रचकः परिकीर्तितः ॥"

मह-शशीश्वरी देवी कुण्डली चिन्तयौ परा ।

प्राधारे वर्तते सूच्या साधं-त्रिकनयान्विता ॥५॥

"सिद्धिदानन्द-विभक्त्या सकलात् परमेश्वरात् । प्राप्ती शक्ति

शक्तौ नादो नादाद् विन्दु समुद्रमरुः ॥" "विन्दुः विशम्भको
बीजं शक्ति नाद शक्तौ शिखः । समवाय समाख्यानं सर्वगम-

चपराङ्गः—चटमोक्षाम् ।

संययं भय मायस्यं दिवा-धरादिकश्च यत् ।
विषमायन-दोषश्च भ्रान्तिश्च विरति नदा ॥११॥
विचारश्च प्रयत्नेन भ्रान्तात् मन्थजेद् बुधः ।
प्राप्तायामं ततः कुर्यात् कुण्डा जामराय च ॥१२॥

चटमोक्षामः ।

कुम्भको द्विविधः प्रोक्तः संहितः केवलं स्थाया ।
केवलस्य सुसिद्धान्तम् चाप्येव संहितं पुमान् ॥१॥
संहितः—रचक-पूरक-पुस्तकः (कुम्भकः) ॥ केवलः—रचक-
पूरक-विवर्जितः (कुम्भकः) । “केवल-कुम्भके सिद्धे त्रिषु लोकेषु
न तस्य दुर्लभं भवति । केवल-कुम्भकात् कुण्डलिनी-बोधो
जायते ॥” इति शास्त्रिणीपनिषत् ॥

सूर्य-भेदादिका नव्यान् कुम्भकाय समभ्यसेत् ।
बन्ध-चयं यथा-कार्मं प्रयत्नेन समाचरेत् ॥२॥
कुम्भकाः—“सूर्य-नाद्या समाख्याय वायुमभ्यास-योगिना ।
विधिपत् कुम्भकं कृत्वा रचयेत् शीत-रश्मिना ॥ उदरे बहु-रोगघ्नं
क्लिमिदीर्घं निवर्ति च । मुहुर्मुहुर्दिं कार्यं सूर्यभेद मुदाहृतम् ॥

अपराह्—अष्टमोऽक्षः ।

यो धीम सुयुम्हावी प्राचस्तु ह्योयने यतः ॥ तस्मादहोयनाख्यो-
यं योगिभिः समुदाहृतः । उहोयानं तु महजं गुह्यं कथितं
सदा ॥ अभ्यसेत् तदतन्त्रं ह्योयि तद्यो भवेत् । नामे-
दं सध्यापि वाचं (ताचम्—इति पाठान्तरम्) कुर्यात् प्रयत्नतः ॥
वाचनामभ्यसेत्तुं जगदीश न संशयः । पुरकान्ते तु कर्तव्यो
बभौ जानभ्यामिदः ॥ कण्ठ-संकोचद्वयोऽसौ वायुमार्ग-निरो-
धकः । कण्ठमाकुञ्चाद्दधेऽप्यापदिद् दृढं मिच्छया ॥ इहो
जानभ्याम्योऽयं सध्याप्यायकारकः । अथस्तात् कुञ्चनेनायं
कण्ठसंकोचने कृते ॥ मध्ये पश्चिमतानेन स्वात् प्राचीं प्रह-
नाडिगं । अजासनाभ्यतो योगी चानयित्वा तु कुण्ठनीम् ॥
कुर्यादनन्तरं भक्षो कुण्ठनीं मायं बोधयेत् । मिथ्यन्ते पश्यन्ते
स्ये तप्तनीचमनाकया ॥ तथैव पृष्ठपङ्क्त्याः स्याद् पश्यन्तेदन्तु
वायुना ॥ इति योगसिद्धीपनिषत् ॥ “पुरकान्ते च कर्तव्यो
बभौ जानभ्यामिदः । कुञ्चकान्ते रचकादौ कर्तव्यं स्तूत्रि-
याचकः ॥ अथस्तात् कुञ्चनेनायं कण्ठसंकोचने कृते । मध्ये
पश्चिमतानेन स्वात् प्राचीं प्रहनाडिगः ॥ इति शाण्डिल्योप-
निषत् ॥ ध्यानविन्दूपनिषदपि दृष्टव्या ॥

एवमभ्यसनेनैव प्राणायामान्नि-योगतः ।

उत्तिष्ठति हृदाकाशे नागरुपा महोज्ज्वला ॥१॥

प्राण-आन्द-निरोधाय कुण्ठस्या बोध-हेतवे ।

उपाया बहवः सन्ति गुह्येदेवं प्रपासयेत् ॥२॥

पदराशः—षट्श्रीनाम ।

ततः साक्षात्तो-भ्यामादु दिदम् प्राप्यते वरम् ।

पाशा-चक्रं परं तीर्थं योगि-गन्धं सुपावनम् ॥१२॥

तत्र सन्दृश्यते ज्योतिर्भास्वरदपि माधुरम् ।

पादाब्जं प्रभा जुष्टं भगवन् सर्वोत्तमम् ॥१३॥

पञ्चामादु योगिन विरम् चरैव प्रविनीयते ।

पदैतं निर्मलं ज्ञानं तदा तेनात्र लभ्यते ॥१४॥

वट-पत्रिं वटं भित्वा साधे जीवेन कुण्डली ।

सहस्रं महापद्मं याति सा वायु-वायिता ॥१५॥

कुल-कुण्डलिनी देवी ब्रह्माण्डेन समं विवा ।

निःशेषं विषयं याति गिराज्ये परमे-श्वरे ॥१६॥

सहस्रं यदा विलं योगिनः प्रविनीयते ।

स-रश्मि मिदं पद्मं प्राप्त्वा सुखो भवत्यसौ ॥१७॥

निरालम्बं पुरं प्राप्य दृष्टेष्टं निरञ्जनम् ।

शुद्ध-सत्त्व-मयी योगी दीप-हीनो भवत्यसौ ॥१८॥

गिराज-कलिका-मध्ये द्वादशारं महीतूपलम् ।

मुनिभिः धितं स्थानं पुराणन्द-रसानन्दम् ॥१९॥

महीतूपलम्—पद्मम् ।

पद्मत्पद्मं महायोगी मवि-पीठं महाप्रभम् ।

गुह्याद् गुह्यतमं रस्यं नाद-बिन्दु-समन्वितम् ॥२०॥

अपराह—अष्टमोऽक्षरः ।

ज्ञानं ब्रह्म-पदित्वं यो मतः । तस्य ध्ये संस्थितः प्रायः प्राणाद्
 बद्धि-समुद्भवः ॥ बद्धि-माहत-संयोगात्वादः समुपजायते । न नादेन
 विना गीतं न नादेन विना स्वरः । न नादेन विना राग स्थाया-
 वादात्मकं जगत् ॥ न नादेन विना ज्ञानं न नादेन विना शिवः ।
 नाद-रूपं परं ज्योति नादरूपी परो हरिः ॥ इति सङ्गीत-
 दामोदरः ॥ अपि च । नादरूपा महेकानी चिद्रूपा परमा
 कला ॥ नादाद्यैव समुत्पत्तौ चर्धं बिन्दु महेकसि । सार्धवित्तय
 बिन्दुभ्यो भुजङ्गी कुम्भ-कुण्डली ॥ इति कुम्भिका-तन्त्रे ॥ “बिन्दु-
 शिवामक स्थाव बीजं शक्त्यात्मकं कृतम् । तयो योनि भवेत्वाद
 शान्त्यो जाता शिवशक्तयः ॥ इति क्रियासारः ॥

अमा वा चौडगी मौन्या कला कलङ्क-वर्जिता ।
 आशावयति योगीन्द्रं परमासुत-धारया ॥२३॥
 तत्त्व-ज्ञानं ततो सुख्या निर्गन्तादपि निर्मलम् ।
 इष्ट-देवं मुदा पश्येत् सहस्रार्क-प्रभास्वितम् ॥२४॥
 इष्ट-देवे तदा इष्टं ज्योति मं प्रा निरामयम् ।
 इष्ट-देवे तदा इष्टं सर्वे विषं चराचरम् ॥२५॥
 प्रत्येकं नीमकूपे तु विषानि लक्षकाणि च ।
 प्रति-विम्बे विराजन्ते ब्रह्म-विष्णु-शिवोदयः ॥२६॥
 प्रति-विम्बे विराजन्ते भुवनानां चतुर्दश ।
 प्रत्येकं भुवने रन्ध्रे ग्रैसाश्च सागरा द्रुमाः ॥२७॥

परमार्थः—पटमोऽक्षरः ।

सुष्ट-ध्यान-योगेन पश्यति ज्ञान-समुपा ।
गुणातीतं परं ब्रह्म तदेवास्तु मध्यमम् ॥२७॥

पश्यत्येव बहिर्द्वये तदेव निर्गुणं विभुम् ।—
यद् दृष्टं हि महिमारे इदमे तद् बहिष्य तत् ॥२८॥
तदेव वर्णितं मत्तं वेदानाञ्च चतुष्टये ।
तदेव गुरुणा स्मृतम् अनुभूतं मुहुर्मुहुः ॥२९॥

तदा स गत-सन्देहो योग-निष्ठो धृतीधरः ।
पर-विन्दु-स्थिते शून्ये समाधि-कुरुतेऽनियम् ॥३०॥

यिषं दृष्टा यिषं ज्ञात्वा भवत्येव यिष स्तदा ।
यिषोऽहं कुरुते नित्यं नान्यत् किञ्चित् स पश्यति ॥३१॥

कीऽहं-हसि महं-हसिं त्यक्त्वा प्रमान-मानसः ।
शून्यादूर्ध्वं महाशून्यं मृगशीरं स गच्छति ॥३२॥

वयीकृत-समाधिः स भवत्यानन्द-विषयः ।
चित्-समायः सदा-पूर्वः स्वतन्त्रः परमेश्वरः ॥३३॥
अद्वितीयोऽपरिच्छिद्यो मायातीतः परात्परः ।
सर्वोपाधि-विनिर्मुक्तः प्रमानः परमः-यिषः ॥३४॥

ज्ञान-ज्ञान्य स्तदा भुक्त्वा लीवन्मुक्तः स केवलः ।
पुण्यं-ब्रह्म-स्वरूपेण स्वात्मन्येव विराजते ॥३५॥

पूर्ण-उयोतिः ।

पूर्ण-ब्रह्म-पदं नित्यम् एवं प्राप्नोति मानवः ।

प्राप्तायाम-सहायेन ज्ञान-वैराग्य-भण्डितः ॥४५॥

प्राप्तायाम-वसेनैव समुत्थाप्योरगाङ्गनाम् ।

ब्रह्म-रम्भं समानीय कृत्वा समाधि सुसमम् ॥४६॥

प्रापयेद् ब्रह्म-मार्गेण मूलाधार मतः-परम् ।

कुण्डलीं तां परां देवीं परानन्द-प्रदायिनीम् ॥४७॥

सरगाङ्गा—कुण्डली । मुजङ्गी ।

धिराग्ज-गमने दीप्ता वादयादित्य-सचिभा ।

गिज्ञा प्रति-प्रयाणि सा परमावृत-विमहा ॥४८॥

अय-क्रमेण सा देवी गच्छत्यूर्ध्वं सु-योगतः ।

सृष्टि-क्रमेण तां नित्यं मूलाधारं समानयेत् ॥४९॥

एवं समभ्यसेद् धीमान् चङ्क्याहनि माहृतम् ।

एव मभ्यसनेनैव कृतेत् भ्रंसार-वन्धनम् ॥५०॥

कटि: १४१४१

वातावरणको विनाशकारी प्रभावहरूको निवारण गर्न
 आवश्यक छ। यसको लागि सरकारले विभिन्न योजनाहरू
 अमलमा ल्याउनु पर्नेछ।

कक्षा 1 विद्यार्थी: श्रीमती शिवाजीदास शिवाजी
 कक्षा 2 विद्यार्थी: श्रीमती शिवाजीदास शिवाजी

संस्कृत-भाषा-विभाग, दिल्ली विश्वविद्यालय, दिल्ली-११००६७

१. संविधान का अर्थ है -
 २. संविधान का अर्थ है -
 ३. संविधान का अर्थ है -
 ४. संविधान का अर्थ है -
 ५. संविधान का अर्थ है -

આમ કોઈપણ કારણે જનતા કોંગ્રેસ સરકારને સમર્થન આપવાનું નથી.

कथा निर्यातात् अर्धदत्तम् एव कथा निर्यातयन् कथा
कथा निर्यातात् अर्धदत्तम् एव कथा निर्यातयन् कथा

[illegible]

१. १८८५-८६ २. १८८६-८७ ३. १८८७-८८ ४. १८८८-८९ ५. १८८९-९० ६. १८९०-९१ ७. १८९१-९२ ८. १८९२-९३ ९. १८९३-९४ १०. १८९४-९५ ११. १८९५-९६ १२. १८९६-९७ १३. १८९७-९८ १४. १८९८-९९ १५. १८९९-१९०० १६. १९००-०१ १७. १९०१-०२ १८. १९०२-०३ १९. १९०३-०४ २०. १९०४-०५ २१. १९०५-०६ २२. १९०६-०७ २३. १९०७-०८ २४. १९०८-०९ २५. १९०९-१० २६. १९१०-११ २७. १९११-१२ २८. १९१२-१३ २९. १९१३-१४ ३०. १९१४-१५ ३१. १९१५-१६ ३२. १९१६-१७ ३३. १९१७-१८ ३४. १९१८-१९ ३५. १९१९-२० ३६. १९२०-२१ ३७. १९२१-२२ ३८. १९२२-२३ ३९. १९२३-२४ ४०. १९२४-२५ ४१. १९२५-२६ ४२. १९२६-२७ ४३. १९२७-२८ ४४. १९२८-२९ ४५. १९२९-३० ४६. १९३०-३१ ४७. १९३१-३२ ४८. १९३२-३३ ४९. १९३३-३४ ५०. १९३४-३५ ५१. १९३५-३६ ५२. १९३६-३७ ५३. १९३७-३८ ५४. १९३८-३९ ५५. १९३९-४० ५६. १९४०-४१ ५७. १९४१-४२ ५८. १९४२-४३ ५९. १९४३-४४ ६०. १९४४-४५ ६१. १९४५-४६ ६२. १९४६-४७ ६३. १९४७-४८ ६४. १९४८-४९ ६५. १९४९-५० ६६. १९५०-५१ ६७. १९५१-५२ ६८. १९५२-५३ ६९. १९५३-५४ ७०. १९५४-५५ ७१. १९५५-५६ ७२. १९५६-५७ ७३. १९५७-५८ ७४. १९५८-५९ ७५. १९५९-६० ७६. १९६०-६१ ७७. १९६१-६२ ७८. १९६२-६३ ७९. १९६३-६४ ८०. १९६४-६५ ८१. १९६५-६६ ८२. १९६६-६७ ८३. १९६७-६८ ८४. १९६८-६९ ८५. १९६९-७० ८६. १९७०-७१ ८७. १९७१-७२ ८८. १९७२-७३ ८९. १९७३-७४ ९०. १९७४-७५ ९१. १९७५-७६ ९२. १९७६-७७ ९३. १९७७-७८ ९४. १९७८-७९ ९५. १९७९-८० ९६. १९८०-८१ ९७. १९८१-८२ ९८. १९८२-८३ ९९. १९८३-८४ १००. १९८४-८५ १०१. १९८५-८६ १०२. १९८६-८७ १०३. १९८७-८८ १०४. १९८८-८९ १०५. १९८९-९० १०६. १९९०-९१ १०७. १९९१-९२ १०८. १९९२-९३ १०९. १९९३-९४ ११०. १९९४-९५ १११. १९९५-९६ ११२. १९९६-९७ ११३. १९९७-९८ ११४. १९९८-९९ ११५. १९९९-२००० ११६. २०००-०१ ११७. २००१-०२ ११८. २००२-०३ ११९. २००३-०४ १२०. २००४-०५ १२१. २००५-०६ १२२. २००६-०७ १२३. २००७-०८ १२४. २००८-०९ १२५. २००९-१० १२६. २०१०-११ १२७. २०११-१२ १२८. २०१२-१३ १२९. २०१३-१४ १३०. २०१४-१५ १३१. २०१५-१६ १३२. २०१६-१७ १३३. २०१७-१८ १३४. २०१८-१९ १३५. २०१९-२० १३६. २०२०-२१ १३७. २०२१-२२ १३८. २०२२-२३ १३९. २०२३-२४ १४०. २०२४-२५ १४१. २०२५-२६ १४२. २०२६-२७ १४३. २०२७-२८ १४४. २०२८-२९ १४५. २०२९-३० १४६. २०३०-३१ १४७. २०३१-३२ १४८. २०३२-३३ १४९. २०३३-३४ १५०. २०३४-३५ १५१. २०३५-३६ १५२. २०३६-३७ १५३. २०३७-३८ १५४. २०३८-३९ १५५. २०३९-४० १५६. २०४०-४१ १५७. २०४१-४२ १५८. २०४२-४३ १५९. २०४३-४४ १६०. २०४४-४५ १६१. २०४५-४६ १६२. २०४६-४७ १६३. २०४७-४८ १६४. २०४८-४९ १६५. २०४९-५० १६६. २०५०-५१ १६७. २०५१-५२ १६८. २०५२-५३ १६९. २०५३-५४ १७०. २०५४-५५ १७१. २०५५-५६ १७२. २०५६-५७ १७३. २०५७-५८ १७४. २०५८-५९ १७५. २०५९-६० १७६. २०६०-६१ १७७. २०६१-६२ १७८. २०६२-६३ १७९. २०६३-६४ १८०. २०६४-६५ १८१. २०६५-६६ १८२. २०६६-६७ १८३. २०६७-६८ १८४. २०६८-६९ १८५. २०६९-७० १८६. २०७०-७१ १८७. २०७१-७२ १८८. २०७२-७३ १८९. २०७३-७४ १९०. २०७४-७५ १९१. २०७५-७६ १९२. २०७६-७७ १९३. २०७७-७८ १९४. २०७८-७९ १९५. २०७९-८० १९६.

[illegible]

अने भुनेतु या घडनेतु निबंधक घडणुकातु ।
 (अर्थात्) घडणुकातु निबंधक घडणुकातु ।

[illegible]

निर्देश दायक यथा योग्य न होय ।
निर्देश दायक यथा योग्य न होय ।

निम्न प्रमाण पत्र धर्म दण्डा समानता के
आन्ध्रप्रदेश राज्य के निम्न निम्न प्रमाण पत्र १७७
१७७

2017年12月15日
 2017年12月15日

[illegible][illegible]

1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 26

ई ११२. काठमाण्डौ नगरपालिका क्षेत्रको विकास कार्यहरू

[illegible][illegible][illegible][illegible]

STRENGTH

१९९९-२००० का आर्थिक वर्ष की प्रथम छमाही का आकलन

[illegible]

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

[illegible][illegible]

કાલે આવા અવિચારીના દેહક્રમ્તા પાસાવાચ ૨૦૦૨
કદા તાર મૃતિન સમયે ૧૦મું સાવર ગાંધીની

કર્તાના અધિકારોના દરમિયાન યોગ્યતા
કર્તાના અધિકારોના દરમિયાન યોગ્યતા
કર્તાના અધિકારોના દરમિયાન યોગ્યતા

१. १९५१-५२ में १००० करोड़ रुपये का बजट
 २. १९५२-५३ में १२०० करोड़ रुपये का बजट
 ३. १९५३-५४ में १४०० करोड़ रुपये का बजट
 ४. १९५४-५५ में १६०० करोड़ रुपये का बजट
 ५. १९५५-५६ में १८०० करोड़ रुपये का बजट
 ६. १९५६-५७ में २००० करोड़ रुपये का बजट
 ७. १९५७-५८ में २२०० करोड़ रुपये का बजट
 ८. १९५८-५९ में २४०० करोड़ रुपये का बजट
 ९. १९५९-६० में २६०० करोड़ रुपये का बजट
 १०. १९६०-६१ में २८०० करोड़ रुपये का बजट

पयसाह—नवमोज्ञासः ।

पापिद् विग्न-नट्येन नतं दसलं चन्द्र मण्डले ।
 पयसे त्रीनामये मोक्षं नृपान् तदिनो-जने ॥२८॥
 धावनं माहने पयसेद् गायन्तं निभं रं शिखम् ।
 दौष्यन्तं धानं पयसेद् मण्डलं पयिजे हरम् ॥२९॥
 चिंसलं व्यापदे पयोत् तपन्त नतं विकर्तने ।
 हरि पयोत् सदा हन्ते रोमे रोम-विनायने ॥३०॥
 यमन्तं सवं जीवेयु पयोत् तं सवं-जीवनम् ।
 वदमानं हरि पयोत् शोचिने लोका-महरम् ॥३१॥
 दौष्यन्तम्—क्रीडन्तम् ॥ विकर्तन—सूर्य ॥

निर्माति कुसुमं रन्त्यम् पयारण्यं मनोरमे ।
 पयसाप्यमुद् तत्र निर्मले गगनाह्वये ॥३२॥
 पयसि—[वर्ण (colour, गुणादि-क्रियायाम्)]
 यो मूर्धा तस्य देहस्य चन्द्रादित्यो विनोदने ।
 हरणो धरणी तस्य पयोत् तं सवं-जीवनम् ॥३३॥
 मन्त्राण्डं जठरे तस्य मन्त्रणः परमात्मनः ।
 सवं तं सवं पयोत् सवं-मर्यामिषं विभुम् ॥३४॥
 तमेकं सवंदा पयोद् धनसाचापराजितम् ।
 पयसि हिय तं पयोत् विषयानन्द-रूपिणम् ॥३५॥
 सर्वेन्द्रियैः सदा पयोद् धानन्दावतनं शिखम् ।
 सर्वेन्द्रियैः पिबे चित्तं रसान् रस-नायकम् ॥३६॥

पुष्पाङ्गु—नवमोऽङ्कायः ।

चेष्टा-सङ्गतं योगं कुर्वन्ध्यासतः पुमान् ।
चेष्टा-योगं सदा-भामं सदाचो नमते स्मिरम् ॥४४॥

नारद-संन्यास-योगो न नामास-विनीकनात् ।
न बहु-यवसायैव न बाह्योपाय-विप्रमात् ॥४५॥

निश्चयेन सदा योगः पर-मार्ग-सुचिन्तनात् ।
ध्यात्येव सदा ध्यानं ध्यानाभ्यास-मोक्षमात् ॥४६॥

दानया साधया देवाः परमय दुर्मादयः ।
पञ्चाय सागराः योगा मनो-बुद्धीन्द्रियाणि च ॥४७॥
भूतानि सर्व-कर्माणि भाषास विनितानि च ।
सर्वमेव हरे रूपं हरि रक्तो हि वर्तते ॥४८॥

यश्च यत्र मनो याति तत्र पश्ये विरचनम् ।
निष्कलं परमं ब्रह्म सच्चिदानन्द-सुखधम् ॥४९॥
सदा ध्यायितुं सदानन्दं सौष्ट-देवं सर्वोत्तमम् ।
सर्वविनाश-महाशक्तिं सर्व-कारणमनुग्रहम् ॥५०॥
चतुर्भुजम्—मनः । विसरम् ।

इत्थं ध्यानादिकं कर्म यदि नाभिमतं भवेत् ।
मू-मध्यं वा विपश्ये वा इति तेजोऽवलोकयेत् ॥५१॥
एवं चन्द्रवत् किंवा प्रदीप-कलिका-निभम् ।
सच्चिदानन्द-तेजस्य सर्वदेवावलोकयेत् ॥५२॥

अपराह—नवमोऽक्षः ।

मखिन् जित्वा तुयंपदं व्रजेत् ॥ श्रूयते प्रथमाम्यासे नादो
 नानाविधो मखान् । वर्धमाने तथाभ्यासे श्रूयते सूक्ष्मसूक्ष्मतः ॥
 आदौ जनधिजीमूतभैरौनिर्भरमन्थः । मध्ये मंदनगन्धाभो
 वण्डाहाहनज्ज स्था ॥ अन्ते तु किंकिरीवंशीणाभ्रमर-
 निखनः । इति नानाविधा नादा श्रूयन्ते सूक्ष्मसूक्ष्मतः ॥ मरुति
 श्रूयमाणे तु मङ्गभिर्वादिक्कधनो । तत्र सूक्ष्मं सूक्ष्मतरं नादमेव
 पराश्रयेत् ॥ धनमुत्सृज्य वा सूक्ष्मं सूक्ष्ममुत्सृज्य वा घने ।
 रममाणमपि चित्तं मनो नाग्यत्र वासयेत् ॥ यत्र कुत्रापि वा
 नादे लगति प्रथमं मनः । तत्र तत्र स्थिरीभूत्वा तेन सार्धं विली-
 यते ॥ विस्मृत्य सकलं बाह्यं नादे दुःखान्मुक्त्वा मनः । एकोमूयाय
 सहसा चिदाकाशे विलीयते ॥ उदासीनं मनो भूत्वा सदाभ्यासेन
 संयमौ । उन्मनीकारकं सुखी नादमेवावधारयेत् ॥ सर्वचिन्ता
 समुत्सृज्य सर्वधेष्टाविशर्जितः । नादमेवानुमन्दध्यानादे चित्तं
 विलीयते ॥ अकारन्दं पिवन् भङ्गो गन्धावापेक्षते यथा । नाद
 सत्त्वं सदा चित्तं विषयं न हि काङ्क्षति ॥ बहः सुनादगन्धं
 सदा संत्यक्तवापनः । नादग्रहणतश्चित्तमन्तरङ्गमुज्जुमः ॥ विस्
 विषयमेकाग्रः कुत्रचि न हि धावति ॥ मनो मत्तगर्जेन्द्रिय वि
 धामचारिणः । नियामन-समर्थोऽयं निनादो निमित्तादु
 नादोऽन्तरङ्गसारङ्गवन्धने बाधुरायते । अन्तरङ्गसमुद्रस्य
 वेनायतेऽपि वा ॥ ब्रह्मप्रपञ्चसंभ्रमनादो ज्योतिर्मया
 मन स्तत्र सत्यं याति तदिच्छोः परमं पदम् । तावदाकाश

यावच्छब्दः प्रयत्ने । निःशब्दं तत् परं ब्रह्म परमात्मा समीपमे ।
 भादो यावन् मनस्तावन् भादान्तेऽपि मनोभवो । सगच्छ-
 चरे शीघ्रे निःशब्दं परमं पदम् ॥ सदा भादानुसंधानात्
 संशोणा वासना तु या । निरश्चने विनीयते मनोगात्रं न
 संग्रहः ॥ भादक्रोडिमहमाणि विन्दुक्रोडिगतानि च । तैस्तत्र
 जयं यान्ति ब्रह्मपञ्चनादयः ॥ सर्वव्यापिनिर्मुक्तः सर्वविना-
 विप्रजितः । शून्यत्वं तिरने धीर्मां न मुक्तो नात्र संग्रहः ॥ इह-
 द्बुद्धिभादयः न शृणोति कदाचन । कानत्रयं ज्ञायते देव
 उन्मथ्यस्वया ध्रुवम् । न जानाति स गीतोक्तं न दुष्टं न
 सुखं तथा ॥ न मां नानमानं न मन्त्रज्ञा तु समाधिना । यस्मा
 ज्ञयं सर्वेति न चित्तं योगिनः सदा । तावद्विना-विनिर्मुक्तं
 कदाप्यस्यता मियात् ॥ दृष्टिं शिरा यथ्य विना सदायं वा
 शिरा यथ्य विना प्रयत्नम् । चित्तं शिरा यथ्य विनायत्नम् ॥
 ब्रह्मतावान्तरनादयः ॥ इति भादविन्दुर्गतिवत् ॥ “सर्व-
 परमां भादं शब्दत्रयेति कथ्यते । मृणाभावात्ता गतिं नाभावा
 विन्दुर्गतिः ॥ तस्यामृत्युदाते भादः मृणावोक्ता द्वाहः ।
 तां पर्यायं विदुर्गतिं यथा पर्यायं योगिनः ॥ इत्येव ज्ञाने
 चोयो गर्जन्तुर्गतिमयम् । तत्र शिरा सुगान् सधर्मे
 भिद्यते ॥ तावत् न कदाप्येव प्रयत्ना वेद्यो यत् । तावत्
 पञ्चदशैव सत्त्वादिगुणसम्पन्नाः ॥ यथावद्विना-विना
 अथर्वं समोदितम् । यथावत् पदानि क्व पदंभी वत्

उत्तराखण्ड - नवम्बर १९९९

[illegible]

सर्वोऽर्थेभ्यः भवन्त्येव ज्ञान-ब्रह्म-भयावहाः ।
समाहितं तदा ध्यानं गुणोद्दिष्टं तपोधनम् ॥११॥
समाहित—कुर्वन् ।

समाधि—कुर्वन् ।
समाधान-वर्तमाने भवेत्, क. समाहित. ।
निष्पत्ति-द्वयं व्यास-मोक्ष-मनोनिष्ठ. ११७१
२४७

अपराह—नवमीश्लाघः ।

एवं पाप-पदं प्राप्तुं त्यक्त-संसार-वासनाः ।

अविशान्तां यातन्ते च सुमयो योगि-पुङ्गवाः ॥६०॥

नृ-देहं तरयिं प्राप्य कचंचारं मुचं तथा ।

अधुनैव तरिदु विद्वान् क्षीर-संसार-सागरम् ॥६१॥

भक्त्या विषरणं नित्यं ब्रह्मस्थो व पयात्परे ।

सर्वथा पाशयिदु धीमान् ब्रह्मपर्यं मविष्टु तम् ॥६२॥

अविष्टु तम्—अक्षतम् । अविनष्टम् । अबाधं प्रवर्तितम् ।

अन्यथाचरितम् ।

यत्र यत्र मनो याति तत्र तत्र सदाशिवः ।

त्यक्त्वा विभुं सदात्मानं मनः कुत्र गमिष्यति ॥६३॥

धर्मो ब्रह्म मतो ब्रह्म कर्म ब्रह्म समात्मनम् ।

ज्ञाताज्ञाते तथा ब्रह्म सर्वे ब्रह्ममयं ध्रुवम् ॥६४॥

सर्वेषामिव योगिनां ब्रह्म-योगः परो मतः ।

अधिमिश्रित्य परं ब्रह्म पापानस्यादि-वर्जितः ॥६५॥

दृग्भौषासः ।

योऽयं महामयो ज्ञात्ता न वै प्राणमधि स्थितः ।

योऽयं प्राचमयो ज्ञान्ता मनोमयं प्रतिष्ठितः ॥१॥

योऽयं मनीमयो ज्ञाना म वै ज्ञानमयं स्थितः ।

दीप्यमानमयो ज्ञान्मा मदाऽऽनन्दमयं जितः ॥१॥

तथाऽऽनन्दमयो ह्यात्मा परमात्मनि भक्षितः ।

આમ બંને ગદ્યમાં જુ મૈત્રાભ્યાસનું યતિનિત ૩૧૧

कोया बराभासादिजनेन कोया : ते न पचयिषा : शा-

(१) यत्र रिक्ताभ्याम् ऋवृज्जगदीभ्य - यच्चमय कोट । (२)

पञ्चसंज्ञासहितप्रमाणसूक्तं—आनन्दस्य शीतम् । ११ ॥

आर्ति-संगम सप्त - सप्तोत्तम शीत । ४। तत्र श्री

श्रीगणेशाय नमः इति विज्ञानमय कोशः ॥ १०॥ अथवाचस्पति

विद्यार्थी वा - वास्तविक कार्य । इति विवेचनात्मक ।

[illegible]

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
 श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

(३) पूर्वा दशै ह्ये एव गण्यन्त्यानां तं प्रत्ययः । तान् वाचयति

आचार्य/डा. के. ए. कर्कराज । पूर्व प्राध्यापक, बी. ए. ३। बरना

समस्त ईश्वर भक्तो व भक्त्या युक्तानां भक्त्या

दण्डम्—दण्डोक्तम् ।

नामनामा मनोमयः । इति मनोमय-श्लोकः ॥ (४) मोमा-
 श्लोके वपुर्धर्मं दण्डु-शब्दादप्युक्तम् । विद्यादीनिर्माणा विद्या-
 मय इत्युक्तम् । इति विद्यामय-श्लोकः ॥ (५) वाचिदम-
 निर्माणा नामः प्रतिदण्डभाक् । दण्ड-श्लोके भोग-दानो निदा-
 दधिर्मायम् । वाचाचिदममो नामा दण्डादमन्दमप्यो-
 दम् । इत्यादिमय-श्लोकः । इति पञ्चदशम् ॥

दण्डात्तु यः कश्चिन्मयं वाच्यं वाच्यम् ।
 मर्शंदातो निगद्यते निर्गुणं गुण-भासकम् ॥४॥

मर्शंदातो यः भवति भासकमपि जगत् ।
 तस्य भासा इति सर्वं प्रकृत्यस्य भासकम् ॥४॥

मर्शंदातो मर्शदातुः नैव कर्माणि वाच्येते ।
 वाच्येते हि सर्वान्मा तं व्याप्ते वाच्येते ॥५॥

यं प्राप्ता नाशं कुतः स एव परम-विषयः ।
 यं लब्ध्वा नाशं लभ्यं स एव परमेश्वरः ॥६॥

दण्डो भोग-विषयः, जेदिहो प्राप्तिना हि सः ।
 जेहो नित्यं सुखदानी, अहो नित्यं विवेकिनाम् ॥७॥
 दण्डि—दूतमः । भोग-विषयानाम्—भोगान्नविषयानाम्
 जेदिह—यत्किञ्चित्कामः । जेहो—विषयमः । अहो—सर्वो

अपराह—दशमोऽक्षः ।

तदेकं यद्वतो जगता सत्यं सर्वं ज्ञानम् ।

परम-ब्रह्म-रूपं सत्यं तद्वतो भवेत् ॥१॥

यदेव समाधानं त्रिभिर्भूतं सत्यं विना ।

तदेव भूतं पुंसो जीवन् सत्यं मयम् ॥२॥

निर्गुणं परमं ब्रह्म निरपेक्षं निरुपमम् ।

प्रविशे विगुं नीभूय ध्यान-योग-समाधिना ॥३॥

यान् देहाभिमानस्य यावत् कामा इदि-स्थिताः ।

ध्यानं ज्ञानं समाधिं मोक्षं यावत् कथं कुतः ॥४॥

मोक्ष-द्वार-कण्ठस्य कामं गच्छं परित्यजेत् ।

ध्याय विच्यं महादेवम् चोदासीत्यं सदा भजेत् ॥५॥

प्रज्ञातः स्थिरधी मनीषी यदाऽऽस्ति स-सम्बितः ।

भक्तिमोक्षं भवे विच्यं ब्रह्म-ध्यान-परायणः ॥६॥

मुक्तः संसर्गं जगदाना मुक्तः सर्व-परिपहात् ।

तपो-ध्यान-विमुहाङ्गः स योगी योग-निदि-भाक् ॥७॥

अन्त्यान्—पङ्क्तिः ।

यस्य प्राप्नो मुक्तो संख्ये यस्य चित्तं योगिने ।

यामने निश्चलो देह स्तस्य मुक्तिं न दूरात् ॥८॥

अथानुः—एकादशोऽक्षः ।

संनिधौकं दृगं मुग्धं साधको भरतोऽपगतम् ।
अगच्छान् विपद्यान् प्राप्य यात्यनीमं कथं पुमान् ॥११॥
अतएव परित्यज्य सर्वं सर्वं निरन्तरम् ।
पश्येद् दृपं पश्ययेद् ब्रह्मणो वेद-मोक्षितम् ॥१२॥

एकादशोऽक्षः ।

परं ब्रह्म सदा ध्यायितुं चित्-स्वरूपं निरन्तरम् ।
जड-रूप-तमो-ध्यानं नैव कुर्यात् कदाचन ॥१॥
यस्य नाम प्रकाशश्च स्वयमेव प्रकाशते ।
यस्य नाम सदात्मा यद् चञ्चित्तत्त्वमेव केवलम् ॥२॥
तद्-ब्रह्मास्तित्व-निर्वाणं प्रयत्नाच्च निरर्थकः ।
प्रमाणाणि तयाऽप्यानि सर्वाणि तत् प्रकाशते ॥३॥
यद्यपि किञ्चित् स्वयम् सर्वं सच्चिदानन्दं विप्रदम् ।
अन्ता ब्रह्म तत् सर्वं व्याप्य ब्रह्म विराजितम् ॥४॥
ब्रह्मणा भास्यते सर्वं ब्रह्म भास्यं न केन-चित् ।
जगत्-प्राची मवेद् ब्रह्म जगज्जीवन-कारणम् ॥५॥

पूणे ज्योति ।

अग्न्यानि च विमानि ह्यग्निमानि तद्भवत् ।

उत्तिष्ठन्ति च द्यौश्चानि प्रनं युन्ते मत्सम्बर ॥२५॥

सुध्वीदृग्धन्तरं गत्वा तद्-ब्रह्म मुदरन ।

प्राप्नोति ॥ महाशून्यम् अनादिन निराशयम् ॥२६॥

किञ्चिच्च वर्तते तत्र न खं नैव दिनादिकम् ।

मरणमरणे न मृतो न ज्ञानो न दिशोऽपि वा ॥२७॥

तस्मिन्नेव महाशून्ये स्वयं ज्योतिर्विगर्जितं

परमात्मा सदा पूर्णो निष्कलः परमः शिवः ॥२८॥

एकमेव परं ब्रह्म सर्वत्रैव व्यवस्थितम् ।

तदेवेदं लघुत्वं सत्त्वं मेष्टुं नामास्ति किञ्चन ॥२९॥

भेद-ज्ञानाद् भयं नित्यं, भेद-ज्ञानं परित्यज्यते ।

अभेद-दर्शनं ज्ञानं सर्वदैव समाश्रयेत् ॥३०॥

अद्वितीयं महादेवं निरन्तरं विभावयेत् ।

अद्वितीयं महादेवं मानसं प्रविणापयेत् ॥३१॥

संसार-नाशनं योगम् एवमाचरतः सदा ।

उदेति मानसाक्रागे पर-वीरान्य-भास्करः ॥३२॥

सुध्वा योग-प्रभवेण साधनानां चतुष्टयम् ।

सर्वं मायामयं मिथ्या जानाति ज्ञान-गोचरम् ॥३३॥

उत्तरात्—दादादिभ्यः

आश्रयान्—उत्तरात्—(१) आश्रयान् उत्तरात् विभक्तम् । (२)
उत्तरात्—उत्तरात्—(३) उत्तरात् विभक्तम् । (४) उत्तरात् विभक्तम् ।

उत्तरात्—उत्तरात्—उत्तरात् विभक्तम् ।

उत्तरात्—उत्तरात्—उत्तरात् विभक्तम् ।

उत्तरात्—उत्तरात् ।

उत्तरात्—उत्तरात्—उत्तरात् विभक्तम् ।

उत्तरात्—उत्तरात्—उत्तरात् विभक्तम् ।

उत्तरात्—उत्तरात्—उत्तरात् विभक्तम् ।

उत्तरात्—उत्तरात्—उत्तरात् विभक्तम् ।

उत्तरात्—उत्तरात्—उत्तरात् विभक्तम् ।

उत्तरात्—उत्तरात्—उत्तरात् विभक्तम् ।

दादादीनाम् ।

आश्रयान्—उत्तरात्—उत्तरात् विभक्तम् ।

उत्तरात्—उत्तरात्—उत्तरात् विभक्तम् ।

उत्तरात्—उत्तरात्—उत्तरात् विभक्तम् ।

उत्तरात्—उत्तरात्—उत्तरात् विभक्तम् ।

सुसुचुः सर्व-संसाराद् राग-द्वेषादि-सङ्कुलात् ।

हनिष्यामि महामायां जगन्मोहन-कारिणीम् ॥२॥

निर्देहन्तीं गुणान् सर्वान् यसन्तीं सर्व-मङ्गलम् ।

अकुण्ठितो हनिष्यामि मायां ता मविचारयन् ॥३॥

अप्रयासेन निर्वाणं लभ्यते ज्ञान-सेविना ।

निर्वाणं निश्चितं लभ्यं स्रष्टायासं महाफलम् ॥४॥

वर्तते न चणं यो हि हृत्तिं ब्रह्ममयीं विना ।

तस्य दूरतरा माया मुक्तिं श्लाघ्यं करे स्थिता ॥५॥

सुखं काङ्क्षन् विमूढात्मा दुःखं माप्नोति सुखतम् ।

हित्वा सर्वं विनिश्चितं चित्तं विमं करोम्यहम् ॥६॥

"Mind unmind thou, make mind cease." *Yoga*

and Perfection

चित्तेनैव भवा चित्तम् उन्नाशयाम्यतन्द्रित ।

अश्वत्थं मनो धर्मं विनाया ज्ञान योगतः ॥७॥

उत्तारयामि—उद्धारयामि । Deliver, rescue.

चित्तं विमूच्यते सर्वं सर्वं ब्रह्मेति निश्चयान् ।

संसर्ग-कल्पना-त्यागान् पर-ब्रह्म-सुखिनाम् ॥८॥

कलरावू—दादरीनाम ।

दिल्लीय कलरावू, विल नामो महीदर ।

विने नरं दादरीनां पुनं नुनं वारनं ॥३॥

नरं विर दादरीनां विरदावा वारि विरदा ।

विदाम वारिना विनं वारिना विनसवम् ॥४॥

आपनं वारनं विनं दादरीनं वारनं वारनं ।

वृषं विरदावय नरं मही विरदा वनं वदा ॥५॥

वारीन वारनं विरदा वृष दु-य वृष विरदा ।

वारीन विनं आपनं वारिना विन वदम् ॥६॥

विनं वारनं वृष विरदा वारिना विनम् ।

आपनं वारिना विनं वृष वृष विरदा वारिना ॥७॥

विरदा विनं मही वारिना वारिना विरदा ।

आपनं वृष विरदा वारिना विरदा वारिना ॥८॥

वृषा वारिना विरदा वारिना वारिना विरदा ।

वृषा वारिना विरदा वारिना विरदा वारिना ॥९॥

वृषा वारिना वारिना वारिना वारिना वारिना ।

वृषा वारिना वारिना वारिना वारिना वारिना ॥१०॥

वृषा वारिना वारिना वारिना वारिना वारिना ।

वृषा वारिना वारिना वारिना वारिना वारिना ॥११॥

पूयं-उद्योतिः ।

[illegible]

अथानु — दारिद्र्यम् ।

इयं दानं, वदामस्तु, दारिद्र्यं उच्यते ।
अथानु — इति । अथानु — इति ।

आत्मनोऽपि अथानु उच्यते ।
अथानु — इति । अथानु — इति ।

अथानु — इति । अथानु — इति ।
अथानु — इति । अथानु — इति ।

—

अपराहः—इदमोक्तम् ।

एवं प्राप्तं महानन्दम् अगोचं मन्त्रजात्यहम् ।
अपुनरेव मया स्थितं सुखं विद्धं वरापत्तम् ॥१०॥

प्राप्तमप्यगोचं समारोप्य सपत्न्यामि विधानतः ।
मर्त्येभ्य इवामयं दात्वा मयामि ब्रह्म-विषयः ॥११॥
अन्वयः—आहं पत्यु-प्राप्तमगोच-दात्विषयान्वयः ।

बाल्याः ।

पुनर्विचार.

(1) सहायक कां. = सम्प्रदायों परिकल्पना ।
 कां. काशी, कां. काशी, कां. काशी, कां. काशी ।

[illegible]

१. संविधान का अर्थ है -
 २. संविधान का अर्थ है -
 ३. संविधान का अर्थ है -
 ४. संविधान का अर्थ है -
 ५. संविधान का अर्थ है -
 ६. संविधान का अर्थ है -
 ७. संविधान का अर्थ है -
 ८. संविधान का अर्थ है -
 ९. संविधान का अर्थ है -
 १०. संविधान का अर्थ है -

सर्व शक्ति का विनाश हो जाय
जब तक कि यह शक्ति नष्ट नहीं होती तब तक
कर्म के द्वारा - कर्मों की शक्ति

कल: २७ कदा ध्यायन् दीप्तं कृतिं कथाचिन्तनम् ।

કચ્છ રૂપ સદા ખાણી દીન જીવન સુખ
પદ્માંગી વિજયી જિતિ સાવંતે જાગરિયો દીન

કચ્છનાં વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થીનીઓને સારું શિક્ષણ આપવા માટે કચ્છ વિશ્વવિદ્યાલયની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. આ વિશ્વવિદ્યાલયની સ્થાપના ૧૯૮૩માં કરવામાં આવી હતી. આ વિશ્વવિદ્યાલયની સ્થાપના ૧૯૮૩માં કરવામાં આવી હતી.

जिस न किंगी निवासकी अतिवृत्ति किये लगे स्थित हय
निवासि भोजनम् ।

શ્રીમદ્ વાલ્મીકિયજીના આશીર્વાદોથી શ્રીમદ્ ગુરુજીએ આ કાર્યની શરૂઆત કરી હતી.

[illegible][illegible]

अथ चत्वारि विधानानि—सर्वान् प्रायश्चित्तान्

कल्याण विद्यापीठ
 दान-अर्चन समिती
 कल्याण-ठाणे-कोय. १

सुभाषचंद्र बोस

[illegible]

...the fact that the ...
...the fact that the ...
...the fact that the ...

[illegible]

१. अर्थशास्त्र : अर्थशास्त्र का अर्थ है कि वह शास्त्र जो समाज के अर्थ-व्यवस्था के विकास के लिए आवश्यक है।
 २. वित्तशास्त्र : वित्तशास्त्र का अर्थ है कि वह शास्त्र जो समाज के वित्त-व्यवस्था के विकास के लिए आवश्यक है।
 ३. व्यापारशास्त्र : व्यापारशास्त्र का अर्थ है कि वह शास्त्र जो समाज के व्यापार-व्यवस्था के विकास के लिए आवश्यक है।
 ४. कृषिशास्त्र : कृषिशास्त्र का अर्थ है कि वह शास्त्र जो समाज के कृषि-व्यवस्था के विकास के लिए आवश्यक है।
 ५. उद्योगशास्त्र : उद्योगशास्त्र का अर्थ है कि वह शास्त्र जो समाज के उद्योग-व्यवस्था के विकास के लिए आवश्यक है।
 ६. व्यापारशास्त्र : व्यापारशास्त्र का अर्थ है कि वह शास्त्र जो समाज के व्यापार-व्यवस्था के विकास के लिए आवश्यक है।
 ७. वित्तशास्त्र : वित्तशास्त्र का अर्थ है कि वह शास्त्र जो समाज के वित्त-व्यवस्था के विकास के लिए आवश्यक है।
 ८. अर्थशास्त्र : अर्थशास्त्र का अर्थ है कि वह शास्त्र जो समाज के अर्थ-व्यवस्था के विकास के लिए आवश्यक है।

६-४-२०१८

1966 - 1967

[illegible]

END

निम्नलिखित कार्य संकाय सुपरीक्षण और जांचक

[illegible]

आचार्य इन्द्रजी की अती गहन विचार शक्ति ।

11.10 को अन्तर्गत
आचार्य रामचन्द्र जी का नाम से प्राप्त है कि
आचार्य जी का नाम अन्तर्गत में अन्तर्गत में

1997-1998

विष्णुपति कर्म हार्थं ब्रह्मविद्यां प्रदानं दीयताम् ।
अथैवमपि ब्रह्मविद्यां विनीयताम् ।

विष्णुसहस्रनाम ॥

अस्मादि विद्यते नित्यं तान् निर्दिष्ट मानसः ।
अस्मात् अन्तर्हित आत्मा विवर्जितः ॥

असाध्य विरह निर्यां दाम निर्मल बागिनी
कद भाव प्रपन्न भवु होत भाव विरचित: ३२०३
२१७

राजा - राजाजीराज ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰੰਭ ।

संस्कृत-विभागः प्रो. विद्याभारती प्रकाशकः १९७८

कृष्णस्य चरणयोः निम्नं वै चरणयोः निम्नं चरणयोः निम्नं ।

ବିଷୟ: ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗର ନିୟମାବଳୀ

श्रीकनार्क, दिना ११/११/१९७९ ई. अहमदनगर ।

शतृ द्वा० १८७ क्रि० वि०॥६ विनायकम् ४८०

પોતામાં જન્મ શક્તિ જરૂર જણાવે તે સમયે ।

ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਅਧੀਨ ਸਿਵਲ ਸੇਵਾ ਵਿਭਾਗ ੧੯੭੩

दादनेन प्रजापतेः शिव भूतेः महाभयम् ।

દા.જા. ૭૨૧ અપ્રેલ મહા દિવા ચ ભાવચંદ્ર ૧૧૧૭

दोमः—कान्ता ॥ दि०—दि + पाप् । संयत् ॥

अथर्वम्—पुत्रम् । अमृतम् । इन्द्रियम् ।

॥३॥ अमुपपन्नं च तदमेव च विवर्तमानम् ।

व्यासमुखाः सामर्थ्येण साधनेन विनश्यन् ॥२२॥

मिह्रा दग्धा नृणां वाचा, कथं दग्धौ प्रतिपद्यताम् ।

४५०१ दण्डस्य चार्धम्, लघ्वा द्वितस्य' श्यजेत् ॥१२॥

स्वीयान युगलं धाम्नी वसतं भोजित निशावकम् ।

समस्तानां चरित्राणां विधानम् ॥१४॥

पूर्व-उद्योतिः ।

स्यजेत् श्रायामयं सर्वं मय्यं जगदस्थिरम् ।

स्यजेत् सर्वं विधं कर्म—सर्वं मज्जान कल्पितम् ॥२१॥

द्वितीयाश्राम ।

मन्यन्-दशमं सम्यक् . शङ्कर परिवर्तितम् ।

श्रुत्वा श्रायामयं विधं . श्रुत्वा कर्माण्यशेषम् ॥१॥

द्वितीयाश्रमं सुखाकाङ्क्षी . निर्वाणे च दशमम् ।

किञ्च दद्वि वचायं मन्यन्त्यामा भेष माचरन् ॥२॥

मज्जन्तं वदन् भेषं नामकम् . भेष माचरन्

भेषामकः पतन्त्यश्च . वचायं मयम् अदा ॥३॥

न विद्वेद दशमं तु . भेष आभे अक्षययम्

प्रयोजनार्तिरिक्तश्च न कदापि समाचरन् ॥४॥

इत्येवमेव शृङ्खल्येन अदन् आचरन्च यम्

आददेत् . अदयेत् अदहाद मे कदाचन ॥५॥

आददेत्— 'आ + दा ह्रस्वि . शृङ्खायात् । ॥६॥

मेवाद्यादा आद . विद्वन् इति माचरन् मयम्

अ समाचरन् आभाय अयम् न समाचरन् ॥७॥

धादाङ्—दितोयोऽसः ।

पूजा-स्नायेन सायग्रासो समुपमोऽपि बध्यते ।

कामयेत वदासि खो गोरधं घोर शीरयम् ॥२४॥

बध्यते—बद्धो भवति । Become bound

वदद्वाऽपि जयायेव नवान् दुर्धनता सदा ।

सावधानो मनुष्येन्द्रो भुञ्जतादात्म्यमात्मना ॥२५॥

भुञ्जतात्—रक्षेत् । Protect.

कुटोऽप्युत्तिष्ठमानोऽरि नैवोपेत्य वदावन ।

कायन्ते दृष्ट ब्रजिन्यः कुदिमाना महाद्भिरः ॥२६॥

उत्तिष्ठमानः—वर्धनशीलः । Rising.

दीप-सुप्तो भवेज्जीवो, दीप-सुप्तः सदागिहः ।

भवेत् सध-प्रयत्नेन दीप-निर्मुक्त-विषयः ॥२७॥

धीम-नद्यां तराभ्यन्तां मज्जमानो भवत्युत्तः ।

निकटस्थं महीदारं ज्ञान-वृद्धं समापयेत् ॥२८॥

ज्ञान-दण्डः सदा धार्यो, वंश-दण्डो न मोक्षयेत् ।

ज्ञानमिव परो धर्मो, लिङ्ग-वृत्तिः पतिष्यति ॥२९॥

लिङ्ग-वृत्तिः—“जीविकादि-निमित्कन्तु यो विभर्ति वदादि-

कम् । धर्म-धर्मो लिङ्ग-वृत्तिर्ह्येवं तत्र निगद्यते ॥”

दृशति ज्ञान-मेवेव परमात्मा परात्परः ।

भास्वन्तामपि तं भातुं मोक्षान्यो नैव ययति ॥३०॥

साधारः—दिनीयोक्ताः ।

समयम् सर्वदा तिष्ठेत् शिव संनम्य मानसः ।

न चाप्यभ्यसनं कुर्यात् न व्याख्यान-परो भवेत् ॥१८॥

आभिनन्देत् सपत्नम् द्विष्य शैशवमाननम् ।

निन्दया च कुर्वीष्ट किञ्चिद्वा चण्डाल च ॥१९॥

आभिनन्देत्—न चभिनन्देत् । Don't care for ; don't
-desire ; don't delight in , don't welcome.

कीदृशं यत् महाशत्रुं योऽसि मार्ग-कषाटकः ।

इत्यादेनं प्रयत्नेन इत्यादेनं महावनम् ॥२०॥

मानसं संयते कीदृशः कुतश्चैवागमिष्यति ।

असंयतं प्रति क्रोधः कार्यं नैव भविष्यति ॥२१॥

देह-बुद्ध्या भवेत् कीदृशं चात्र बुद्ध्या प्रशान्यति ।

ज्ञान-दृष्टिं निहन्त्येव सर्वान् दोषान् समूलतः ॥२२॥

विद्यां वित्तं कुतः जातिं प्यापयि च तपोधनः ।

पूर्व-कृतिं धरेत्तैव, सदा ब्रह्ममयो भवेत् ॥२३॥

देशान् ज्ञातवरान् सर्वान् सर्वदेव परित्यजेत् ।

जनान् ज्ञातवरान् सर्वान् यत्नतः परित्यजेत् ॥२४॥

ज्ञातवरः—ज्ञाती भूत-पूर्वः ।

विरक्तं नैव गृहीयात् च कुर्याद् वित्त-सञ्चयम् ।

चिकित्साञ्च तथा गित्यं परित्यजे दनारतम् ॥२५॥

भाषाङ्कः—कर्त्तव्योदाहः ।

नभते विरजो दौर्घा मित्रजिज्ञान-वार्त्तिभोम् ।

नभते च परा विद्या गुरोः शिवाच बोधनाम् ॥१६॥

यथा द्योत्पद्यते सत्यम् मित्र ओषेकतां प्रति ।

मय्यत्वं न यथा हित्वा कथ्योती-रूपः मित्रो भवेत् ॥१७॥

आवेगमम्—प्रवेशः । { परा विद्याम्.—Cf. “राजपुत्रवत्
तत्त्वोपदेष्टात् ॥” छा प्रः छः ॥ }

विद्या—यथा विद्या—महाविद्या—परमा विद्या ।

दत्तव्योदाहः ।

वैर्लान्धं नै गते विद्ये, सर्व-भेदे तिरोहिते ।

यत्तदापि निराधारं सत्य-कथोति विंशजने ॥१॥

तच्चि मद्भा, तदेव त्वं, न त्वं पुस्तमिका कदा ।

अहय त्वं पुनः कस्य कथायत्ती भविष्यसि ॥२॥

विर्लान्धाया महंताया, जीवन्वे विनिपातिने ।

यत्तदापि महासम्य वित्य-कथोति विंशजने ॥३॥

तच्चि मद्भा, तदेव त्वं, न त्वं पुस्तमिका कदा ।

कथं पुनर्जगौ मृत्यु मृत्येव सन्निविष्यति ॥४॥

जनी—जन्म ।

भाषाट्टः—उनीयोक्तम् ।

ष्टोम-पद्यम्—(१) वाङ्मात्रं (२) परमाकाशं (३) महाकाशं
(४) सूर्याशयं (५) परमाकाशं इति पञ्च भवन्ति । वाङ्मा-
त्राभ्यन्तरमभ्यन्तरस्य माकाशम् । वाङ्मात्राभ्यन्तरे काशानस-
शयं पराकाशम् । महावाङ्मात्राभ्यन्तरेपरिमितदृष्टान्तिभं तत्त्वं
महाकाशम् । महावाङ्मात्राभ्यन्तरे सूर्य-निभं सूर्याशयं । अग्नि-
वैद्यनीय-उद्योतिः सर्व-व्यापकं निरतिमयानन्द-लक्षणं परमा-
काशम् । इति मण्डनब्राह्मणोपनिषत् ॥

उद्योतिर्वा औद्यमं यच्च, तेभ्यः परं परात्परम् ।
यत्परं यन् व्ययश्चोति दीव्यते विश्व-भाषकम् ॥११॥
तच्च ब्रह्म, तदेव त्वं, न त्वं पुस्तनिका जडा ।
केन प्रकाशयति तु त्वं सुम्भिरं सर्व-कारणम् ॥१२॥

यच्च नो वर्तते गङ्गा, विवादी नैव विद्यते ।
रस-रूपं महानन्द-उद्योति तं विश्व-भूतनम् ॥१३॥
तच्च ब्रह्म, तदेव त्वं, न त्वं पुस्तनिका जडा ।
कर्तुं पुनः शृत्वा दुःखं तवैव सम्भविव्यति ॥१४॥

शृत्वा—श्रीकः ।

यस्मिन्नर्थे हिवा हिवा, विभिन्नं मोक्ष-वन्धनम् ।
मुदितो हृदय-यन्त्रिः, पूर्व-उद्योति विभाति यन् ॥१५॥

पूर्ण-ज्योतिः ।

तदि ब्रह्म, तदेव त्वं, न त्वं पुच्छनिका जडा ।

असन्तोषः कथं ह्यने त्वय्येव सम्भविष्यति ॥१६॥

अदितः—द्विचः । गनितः । सुवर्णितः ।

ब्रह्म त्वं ज्योतिषां ज्योतिः शुद्धं शुद्धं सुखात्मकम् ।

ब्रह्मैव त्वं परं ज्योतिः सत्त्वं ज्ञान मनस्तत्कम् ॥१७॥

ब्रह्म त्वमेव विज्ञोति विज्ञमिवाद्वितीयकम् ।

पूर्ण-ज्योतिः परं ब्रह्म त्वं तदेव त्वमेव तत् ॥१८॥

भवेरेव भवेरेव भवेरेव परात्परः ।

सम्यगेव भवेरेव नित्य पूर्णो निरञ्जनः ॥१९॥

पूर्णं मेव भवेः पूर्णः सर्वं येन च नित्यगः ।

अजितेन भवेः पूर्णं स्तूयं मेव भवेः जितः ॥२०॥

अहं ते भवताम् ब्रह्म, ब्रह्मैवाहं भवेत् तव ।

किञ्चनापि भवे सैव भिद्यता ब्रह्मण स्तव ॥२१॥

हृद्-गात्रे मेपनं मुक्तं ब्रह्म हृत्ते न मोक्षदम् ।

यिदं सन्त्यग् भग्नं गच्छे विमोक्षायाविगीयतः ॥२२॥

परिधाय कथित्वापि ब्रह्म प्रमोद चेन्नरम् ।

नाम्नान् जायते कोऽपि ह्येतं य मयि भगम् ॥२३॥

प्रमोद—[प्र + मुद् + क्त] कर्त्तुं । चेन्नरम्—नरम् ।

सायाहः—दृतीयोऽज्ञासः ।

न कदापि भवेत् सर्वं ज्ञानं । मायिक-दैत-पट्ट-भाक् ।
ध्याये नित्यं परादैतम् पविच्छिद्य मनन्यधोः ॥२४॥

पट्टभाक्—पट्टमन्त्रः । Sunk in mud

जडं नैव परं वृद्धं, पूर्वं-चेतन्य मिव तत् ।

भवेत् सर्वं चिन्मयो नित्यः सर्व-जडत्व-वर्जितः ॥२५॥

पौरुषेण प्रयत्नेन सर्व-त्यागिन-कर्मणा ।

पविच्छिद्येन योगेन विना नास्ति शुभा गतिः ॥२६॥

भोजनाच्छादने रक्तः, संसक्तो विषयेभ्यः ।

ध्यान-ज्ञान-पराधीनः सन्ध्यासौ शान्ति-वर्जितः ॥२७॥

रक्तः—चतुरक्तः । पराधीनः—पराङ्मुखः ।

सर्वेषामिव मन्तूनां यो निष्कामः स मोभते ।

सर्वेषामिव भिक्षूनां यः कामी स कलहितः ॥२८॥

तदेव दृश्यते नित्यं यदेव चञ्चलं जडम् ।

स्मरं सर्व-ग-चेतन्यम् इन्द्रियाणां मगोचरम् ॥२९॥

सर्व-दैव-पराकुर्यां दुःख-रूपं च न जडम् ।

ज्ञानेन सर्व-दा पाप्मः सचिदानन्द-मदयम् ॥३०॥

समिदेन विदानन्दं निरन्तरं विचिन्तये ।

ध्यायन् नित्यं विदानन्दं द्रवीभूत-मना भवेः ॥३१॥

पूर्ण-ज्योतिः ।

ध्यायन् नित्यं चिदानन्दं चित्-स्वरूपः सदा भवेः ।

ध्यायन् नित्यं चिदानन्दं ब्रह्म-रूपः सदा भवेः ॥१२४॥

पौरुषेण च बौधेन तपोः कुर्यान्मनारतम् ।

प्राणानेव पणोक्तस्य गन्तुं ब्रह्माभिधं पदम् ॥१२५॥

सत्यं शौचं धृतिर्मेधा श्रद्धा वीर्यं तितिक्षणम् ।

वैराग्यञ्च विवेकश्च सदाचारः पवित्रता ॥१२६॥—

सेवितव्यानि सर्वाणि सर्व-द्वैत-निवृत्तये ।

सेवितव्यानि सर्वाणि सदाऽऽश्रित्य परावयम् ॥१२७॥

विचारेण मयत्नेन तपो-विघ्नान् विनाशयेः ।

मनोवृत्तिं सुसंयम्य निष्प्रपञ्चः स्थिरो भवेः ॥१२८॥

आश्रित्य परमं ब्रह्म मायां यत्नेन निर्जयेः ।

सर्व-द्वैत-निदिध्यास्य ब्रह्मणि स्थिरतां व्रजेः ॥१२९॥

सदा स्वरूप-संप्राप्तो भवेत्स्व-प्रसाद-मिव ।

सर्व-द्वैत-निष्कान्तः शान्तः परिपूर्णः परात्परः ॥१३०॥

चतुर्थोक्त्याम् ।

आधार-पालनं नैव निष्कार्यं न्य-वर्त्तते ।

साग-देषो चयं यानः दृढि भाक्षोनि मानसम् ॥१॥

शान-मृद्यं वातोदेति स्वतो वै मानसावर्त्तः ।

अपनाय मनो-आन्ति सर्व-हंताभ्यामसम् ॥२॥

अभ्यासामसम्—निविडामकारम् । अक्षामकारम् ।

क्रोडन्येव तदा निम्नं मुदा चित्तं संशयः ।

'बद्धं वाहं बद्धं बद्धं'—तद्वत्ताः सुमनोहरा ॥३॥

तदा अक्षयम् अक्षयं निष्ठं संशयं येनसः ।

विचार-मुक्ति-आत्मनः निष्प्रयोजनतां ब्रह्मम् ॥४॥

दृष्टेयं परमं तत्त्वं दैगुणी ब्रह्मब्रह्मताम् ।

स तद् विवर्त्तयति प्रीत्या अक्षयं नत-संशयः ॥५॥

स ततो विवर्त्तते हानिं शुचिमा-परिपालकः ।

आत्मा ब्रह्म शुचिमातं भवत्येव शिवः स्वयम् ॥६॥

यस्य अक्षय्यता मुक्तः संशयाविह-मानसः ।

'दृष्टेयं परमं तत्त्वं' न कदाचित् स मुक्तताम् ॥७॥

पूर्ण-ज्योतिः ।

तत्त्वं श्रुत्वा विचारेण चिन्तनेन पुनः पुनः ।

मृदतां संशयान् सर्वान् स चिन्तोति धृतोदामः ॥८॥

ध्यानेन चिन्तनेनैव सुदृढाभ्यास-योगतः ।

मोक्षदं परमं-ज्ञानं तदा तेनाधिगम्यते ॥९॥

यावत् स्थिति रद्वैरे, संशया न निराकृताः ।

तावदेव परं तत्त्वम् अविच्छिन्नं विचारयेत् ॥१०॥

वेद-प्रतीप-युक्तौष पराकुर्यां दयेपतः ।

सत्यस्य निर्णयायेव कुर्यां चित्त्यं विचारणम् ॥११॥

प्रतीपम्—प्रतिकूलम् ॥ पराकुर्यात्—त्यजेत् । Reject-

विचारार्थं भवेत् षोढा मेधावी धारण-क्षमः ।

मीति-धर्म-सदाचार-सदुपन्याचार्य-सैवनात् ॥१२॥

ज्ञात्वा वाक्यं विचाराष्टे ज्ञात्वाऽप्ये तस्य यत्नतः ।

‘अयेऽस्मिन् भवितुं योग्यः संशयः को’—विचिन्तयेत् ॥१३॥

पूर्व-पक्षं विचिन्त्याद्य खण्डयित्वोत्तरेण तम् ।

सत्यार्थ-निर्णयं कृत्वा तन्निष्ठः सर्वदा भवेत् ॥१४॥

पूर्व-पक्षः—सिद्धान्त-विरुद्ध-कोटिः । प्रकृतार्थ-विरोधि- तर्को-
‘पन्थासः ॥ उत्तर-पक्षः—सिद्धान्तानुकूल-तर्कोपन्यासः ॥

युक्तयो बहवः भवन्ति वेदान्त-ज्ञान-सागरे ।

सर्वं दाऽभिमतं याद्या अन्याभि नं प्रयोजनम् ॥१५॥

सायाहः—पञ्चमीश्रावः ।

मलेनानेन विभ्रान्तो ज्ञान-दीर्घं च मायितः ।
पान्थानात्मता पश्येद् यनात्मन्यात्मतां तथा ॥१॥

भवेत् कानेन देगेन परिच्छिद्य स्तदेव सः ।
सन्पद्यः स्वस्य-शक्तिश्च सदा शरीरे रक्षितः ॥२॥

समाहृत्य-समायुक्तो मत्वाऽऽत्मानं च देहिनाम् ।
सुखे च निद्र-देहेन भवत्येव समाहृतः ॥३॥

एत दज्ञान-कार्यं च भिद-ज्ञानमयं सदा ।
मोह-भ्रान्ति-समायुक्तं मायोय-मल मुच्यते ॥४॥

मायोय-मलम्—“यहं समेदमिति भिद-पञ्चात्मकं ज्ञानम् ।
भिद-विषयता ।”

मायोयिन मनेनैव तदा स ज्ञान दुर्बलः ।
मोहात्मकेन विभ्रान्तो भवत्येव सुषुप्तम् ॥५॥

यद्य-भोक्तृत्वं मायोय्य स्वप्निन्, इहा यभायभम् ।
प्रियाप्रियं गतः यामो प्राप्नोति हगुल देहजम् ॥६॥

याया याम-मने बं दः कर्म-बन्धो सुषुप्तिः ।
भवत्येव च-तापिन दद्यमानो निरन्तरम् ॥७॥

एत दज्ञान-कार्यं च कार्ये मयं निगद्यते ।
मल तपेय यम्यो भवत्येव स सलनम्

अनेनैव प्रकारेण त्रिविध्यं जीवतां गतिः ।

अनेनैव प्रकारेण जीवस्य भ्रमणं भवे ॥१४॥

अज्ञानमेव बन्धोऽयं संसार-भ्रम-कारणम् ।

विघ्नानिम चयं याति भाष्करेण यथा तमः ॥१५॥

कर्मैव बन्धनं मूढानाम् अज्ञानोत्थं सदैव तत् ।

अज्ञान-जात-बन्धोऽयं कर्मणैव न भग्नति ॥१६॥

अतएव त्रिविद्यश्च ज्ञान मित्रं समाश्रयेत् ।

पूर्ण-ज्ञानानुभावेन सत्तरेण भव-सागरम् ॥१७॥

पूर्ण-ज्ञान-सहाभासो ह्युदितो मानसाब्धरे ।

सविज्ञान-मल-ध्याना सर्वथैव पलायते ॥१८॥

तदाऽऽत्मा परमानन्दः स्यो महिम्नि विराजते ।

अद्वितीयः सदा-पूर्णो निवृत्तः परमः-मित्रः ॥१९॥

चेतस्य मित्रं परात्मा, नात्म-भिदोऽस्ति कुत्रचित् ।

नानाऽऽत्मानो न विचल्ये, धर्मेते किरणः मित्र ॥२०॥

सहाभासा प्रभावेन भिदो दृष्ट परात्मे ।

सर्वं भिदा ज्ञायं यस्मिन् सन्मासं धर्मिणः ॥२१॥

जीव मित्र-मित्रो जीवो नास्ति भिदः कदाचन ।

सर्वमेव मित्रं साक्षा चेह नाभासि किञ्चन ॥२२॥

पष्ठोदामः ।

चट्टिर्नाथो महादेवो भित्तयः पूर्णो विराजते ।

विद्यानां स्थिति-कामे च प्रत्ययं च सदा समः ॥१॥

धाम-भाव धमन्त्यस्य स्वेच्छया स निरन्ध्रनः ।

गर्वेव जीवतां विष्णुं जीव-भावेन पश्यति ॥२॥

स्वेच्छया—प्रयोजनेन विना ।

विष्णुं मायामयं मिथ्या रक्तु-दृष्ट-भुजङ्ग-यत् ।

यदा दृष्टं तदा बन्धो, न दृष्टं चेन्न बन्धनम् ॥३॥

जगद्-भ्रान्त्या विमोहनायां दृश्य-दोषः प्रशाम्यति ।

गलितायां जगद्-भ्रान्त्या ज्ञानेन बन्धनं क्लृप्तः ॥४॥

भ्रान्तिरिवाऽसुखं यन्ना मनसो नात्र संशयः ।

सर्वं रूपं मनो धत्ते, सर्वं विष्णुं मनोमयम् ॥५॥

सदैव इत्य-रूपेण मनो भाति सुखजनम् ।

मनो-निर्लेखं दृश्यानां दर्शनस्यैव बन्धनम् ॥६॥

विष्णुं वैचित्र्य-मयसं यदि दृशेत्स्तु वा न वा ।

मनो-मध्ये जगद्-दृश्यं बन्धनाय भवेद् भ्रुवम् ॥७॥

सायान्नः—सतोऽज्ञातः ।

‘निर्विकारे महाविष्णो सतोऽज्ञाते निरुचये ।

सर्वविषयं कथं विषयं, कस्याद् विषयं अनिश्चये ॥१७॥

आप्त-आमात् सदा-पूर्णा विर्विकारात् परादुयात् ।

‘कथं प्रजायते विषयं, विषयं सत्यं न कर्हिचित् ॥१८॥

नित्यानन्दा विराकारा विर्विकारा शिवात्मनः ।

कथं प्रजायते विषयं लिट् साकारव स्यङ्म् ॥१९॥

अवलम्बा यथा रश्मिं सर्व-रूपं विभासते ।

अवलम्बा तथा सद्य विषय-रूपं विभासते ॥२०॥

रश्मिः सत्यं, न सन्देहः, सर्वो मिथ्या सुनिश्चितम् ।

सद्य सत्यं न सन्देहोऽ, जग मिथ्या सुनिश्चितम् ॥२१॥

विषय-रूपेण यद् दृष्टं तदेव सद्य केवलम् ।

नित्यं शान्तं-निराकारं चित्-स्वभावं सदाऽमलम् ॥२२॥

जगत् सर्वे खलु सद्य, सद्यैव सकलं जगत् ।

सद्यैवाह महं सद्य स्व-प्रकाशं सनातनम् ॥२३॥

अहं सद्य परं-ज्योतिर् जावदादि-विवर्जितम् ।

अहं बुद्ध परं-ज्योतिर् देहेन्द्रिय-विवर्जितम् ॥२४॥

अहं बुद्ध परं-ज्योतिर् मनो-बुद्धि-विवर्जितम् ।

अहं बुद्ध परं-ज्योतिर् शोक-मोह-विवर्जितम् ॥२५॥

२८८

पूर्ण-ज्योतिः ।

- अहं मद्य परं-ज्योतिः सुतृ पिषामा-विशर्जितम् ।
 अहं बुद्ध परं ज्योतिः ज्ञं न्य-सृग्-विशर्जितम् ॥२४॥
 अहं बुद्ध परं-ज्योतिः पञ्च-भूत-विशर्जितम् ।
 अहं बुद्ध परं-ज्योतिः सर्वोपाधि-विशर्जितम् ॥२५॥
 अहं बुद्ध परं-ज्योतिः प्रमाणादि-विशर्जितम् ।
 निष्कलं निर्गुणं शान्तं मन्य मेकं चिदम्बरम् ॥२६॥
-

सप्त मोक्षासः ।

- शिवस्य सर्व-शून्यस्य सामरस्यस्य चात्मन ।
 अद्वितीयस्य विज्ञानात् पूर्णान्मुक्तिं न चान्यथा ॥१॥
 सत्यं यदि जगत्, तस्य सद्यो जातु न सम्भवेत् ।
 सत्यं यदि जगद्-भेदी, मोक्षो जातु न सम्भवेत् ॥२॥
 मोक्षश्च वर्णितो वेदे सत्यात्मके सनातने ।
 मोक्ष साधितः सम्यग्-ज्ञानेन सुनिभिः सदा ॥३॥
 अतो भ्रान्तिमयं विश्वं ज्ञान-नाशे भक्षितम् ।
 अद्यस्तं परमे शब्धो ह्येत-गम्य-विवर्जितम् ॥ ४ ॥
 अद्यस्तम्—आरोपितम् [अद्यासः—स्मृतिरूपं परत्र पूर्व-
 दृष्टस्यात्मनाम् ।]

सायङ्गः—सप्तमोऽंशः ।

इन्द्रियेभ्यः परा बुद्धिर् युक्ति-युक्ता सुनिर्मला ।

बुद्धेः परं महज् ज्ञानं पूर्वं सत्यं समाधिजम् ॥ १ ॥

नेत्र-दृष्टमपि भ्रान्तं विप्रं यदद् मरीचिका ।

एव मुक्तश्च यासौ तु सुनिभि स्तस्त्व-दर्शिनः ॥ २ ॥

तुङ्गातीतं परं सूक्ष्मं मनो-वाचा मनोवरम् ।

प्रतापादि-प्रमाद्यै स्तं शान्त्यधि त्वं कथं विप्रम् ॥ ३ ॥

ख-प्रकाशं विदालन्दो यस्य चित्तं प्रकाशते ।

सत्यं तत्त्वं स जानाति नाग्यो जानाति कथनम् ॥ ४ ॥

गृहार्हं ते महाविद्यो जगद्-भेदो न वर्तते ।

इति सत्यं विजानन्ति सुनिन स्तस्त्व-दर्शिनः ॥ ५ ॥

साया-विजृम्भितं विश्वं पश्यति भ्रान्त-मानसः ।

भ्रमान्ते तत्त्वयं याति ; जगन्निष्ठा, न संशयः ॥ ६ ॥

विजृम्भितम्—विस्तारितम् । विकसितम् । प्रस्फुटितम् ।

प्रकाशितम् । चेष्टितम् ।

स्वात्मभूत्या मुनि-श्रेष्ठैः शास्त्रार्थो ज्ञायते ध्रुवम् ।

शास्त्रार्थ-निर्णये तेषां वाक्यमेव प्रमाणकम् ॥ ७ ॥

प्रकाशः बहवः सृष्टे र्बन्दिताः शास्त्र-पुस्तके ।

एषानामां प्रबोधाय जडानां द्यूत-दर्शिनान् ॥ ८ ॥

पूर्व-ज्योतिः ।

सृष्टिं यदि भवेत् सत्यं, वर्षं नीयैकधैव सा ।

बहूनास्तु पबोधाय प्रकाराः स-प्रयोजनाः ॥ ११ ॥

स-प्रयोजनाः—सार्यकाः । प्रयोजनीयाः ।

अतएव जगद्-दृश्यं वस्तुतस्तु न सिध्यते ।

एक एव परो देवः स्वात्मन्येव विराजते ॥ १३ ॥

तस्मिन् प्राप्ते महादेवे संसारात् प्रविमुच्यते ।

नान्यः पन्था विमोक्षाय नान्यः पन्थाः सुखाय च ॥ १४ ॥

मनो-निरोधनेनैव दृश्य-दोषो न नशति ।

निरोधान्ते पुनर्भाति, निरोधो न विमोक्षदः ॥ १५ ॥

ब्रह्मैव केवलं सत्यं, जगन्निष्ठा सुनिश्चितम् ।

ब्रह्मैवाह महं ब्रह्म—ज्ञानचेदं विमुक्तिदम् ॥ १७ ॥

ध्यानात् प्रजायते ज्ञानं वैराग्य-निर्मलात्मनः ।

तस्मादपेक्ष्यते नित्यं शुद्धं निर्विषयं मनः ॥ १८ ॥

निर्विषयं मनः कृत्वा ध्यायेद्देवं परादयम् ।

अमेदेन महाशब्दं परिपूर्णं निरन्तरम् ॥ १९ ॥

ऊर्ध्व-पूर्णं मधः-पूर्णं मध्य-पूर्णं सदात्मकम् ।

सुसूक्ष्मं पुरुषं ब्रह्म विष्णुं सर्वगतं विभुम् ॥ २० ॥

अजं सत्यं ध्रुवं नित्यं शाश्वतञ्च सनातनम् ।

निराकारं निराधारं निरालम्बं निराश्रयम् ॥ २१ ॥

आद्याहः—चष्टमोऽध्यायः ।

अविभक्तं मधुच्छन्दं निर्व्ययं निर्विग्रहम् ।

एक-द्वयं यदा मातुः निर्भेदं सुखिरं यमम् ॥ २२ ॥

विधूयामि निधे देवं सर्व-संजोमयं यम् ।

आ-द्वयं पूर्वं-चेतन्यं स प्रज्ञार्थं विदाभक्तम् ॥ २३ ॥

आनन्दं परमानन्दं पूर्यमानन्दं महाप्रियम् ।

भूमानन्दं सदानन्दं परमानन्दं परात्पदम् ॥ २४ ॥

ध्यानादेवं भवेद् दृष्टं सत्यं ब्रह्म पराजयम् ।

तदेव शीघ्रते कर्म शीघ्रते सर्व-कर्मणम् ॥ २५ ॥

चष्टमोऽध्यायः ।

स्वप्न-दृष्टं यथा मिथ्या, तथा भ्रान्तिमयं जगत् ।

यत् किञ्चिद् दृष्टान्ते सर्वे ब्रह्ममयं विभावयेत् ॥ १ ॥

अज्ञानो ना विजानाति स्वप्न-दृष्टं श्यामयम् ।

अज्ञानान्नो विजानाति सर्वे विज्ञे श्यामयम् ॥ २ ॥

अज्ञानस्य मभावेण मिथ्यास्ये भाति सत्त्वता ।

अभ्यासेन स्वसत्येऽपि सत्य-बुद्धिं दुर्दृष्टायते ॥ ३ ॥

सायाहः—षट्मोक्षमः ।

गभोरादति-गभोरे पार-हीने चिदर्थं वे ।

नाम-रूप-तरङ्गाय नृत्त्यन्येषु निरन्तरम् ॥११॥

चमत्ते चापरिच्छेदे ज्योतिर्मये चिदम्बरे ।

उच्यते चतुर्दिशु नाम-रूप-विहङ्गमाः ॥१२॥

चमत्तः सचिदानन्दो निर्विकारः सनातनः ।

वसानां नाम-रूपाणि विज्ञातानि चराणि च ॥१३॥

सत्यमिषाचनो यो हि निर्विकारः सनातनः ।

मित्येष चमत्तं द्रष्टुं सविकारं विनश्यत् ॥१४॥

सत्यं हि सचिदानन्दो निष्कलस्य निरञ्जनः ।

मित्येष नाम-रूपाणि ;—सर्वं मित्यामय मयजेत् ॥१५॥

रूपा साध्याः सदा चित्तं प्रयत्नेन समुहरेत् ।

रूपे नामानि संसर्गं निगृहीयात् सदा मनः ॥१६॥

सर्वदा विनश्येत् प्राज्ञः—“एकीड” विनयात्मजः ।

नाम्यं च यतते किञ्चित् कुचक्षिणं कदाचन ॥१७॥

भवाभ्यासं परं ब्रह्म नित्यं पूर्णं शुद्धिर्ममम् ।

सङ्ग-हीनं रजो-हीनं सर्व-हीनं सदा-समम् ॥१८॥

निर्वेषस्य निराकारं जगदादि-विश्रुतम् ।

नाम-रूप-विहीनस्य पञ्च-भूत-विश्रुतम् ॥१९॥

छायाङ्कः—नवमोऽंशः ।

इत्थं-कारं नरा नित्यं विषदन्ते परस्परम् ।

यद्वात्वा परमं तत्त्वम् यद्वा न-सुख-मानसाः ॥१॥

इदंकारम्—एदम्, एवंकारम् । In this manner,

परमादेत-चेतसि विमतेः संस्थितिः कुतः ।

‘इदं मीढं गदं स्यादुक्तं’—एवं वाचो निरर्थकः ॥२॥

विमतिः—विस्त-भेदः । मत-भेदः । Difference of opinion. एवंवाचः—Such words.

चिद्-वने परमं तत्त्वं यदेतं व्याच-दयन्तम् ।

तदेव बन्धनं नृणां मोहजं मोह-कारणम् ॥३॥

भेद-शून्ये महा-शून्ये यदेतद् भेद-दर्शनम् ।

तदेव बन्धनं नृणां संवारादुर-कारणम् ॥४॥

‘क्षेयूरं कटकं’ चरे यथा स्वर्णं स्वर्णतः ।

सर्वाणि दृश-जातानि परं ब्रह्म स्वर्णतः ॥८॥

तरङ्गिण्यां सदा-नृत्यं स्तरङ्गीऽपि यथा जलम् ।

ब्रह्मण्येव सदा-नृत्यं भुवनं चिन्मयं तथा ॥ १५॥—

‘सत्यं’, किन्तु जगद् ब्रह्म न क्षेयनं स्वर्णतः ।

नाम-रूपेऽपि विश्वस्य भवतो ब्रह्म निश्चितम् ॥१६॥

क्षेयूरम्—यङ्गदम् ॥ कटकम्—वलयः ।

पूर्ण-ज्योतिः ।

नाम-रूपाणि सर्वाणि—परं ब्रह्म सनातनम् ।

शब्दाद्यंयोः सदा परमेत् सच्चिदानन्द मव्ययम् ॥१२॥

ज्ञाता ज्ञानं तथा ज्ञेयं कर्ता हेतुः क्रिया तथा ।

दृष्टा च दर्शनं दृश्यं—सर्वमेव चिदात्मकम् ॥१३॥

ध्याये चित्त्यं परं ब्रह्म स्व-प्रकाशं सु-भास्वरम् ।

नित्य-शुभं निराभासं सर्व-शून्यं निरामयम् ॥१४॥

धीयं त्यक्त्वा मनो यत्र चञ्चलत्वाद् गमिष्यति ।

परिपश्येत् तदा तत्र चिन्मयं परम् शिवम् ॥१५॥

एवं-कारं मनो नित्यं ब्रह्मण्येव निवेशयेत् ।

सर्वं कर्माखिलं त्यक्त्वा सर्व-चिन्ता विवर्ज्य च ॥१६॥

एव मभ्यास-योगेन नाम-रूपे प्रणश्यतः ।

एव मभ्यास-योगेन विवे सर्वं सत्यं गतम् ॥१७॥

दृग्भावे सत्यं याति दृग्दृत्व साध्ययेयतः ।

तदेव चिन्मयं नित्यं परं ब्रह्मावशिष्यते ॥१८॥

यचेतत् परमं ब्रह्म तद् ध्रुवं परमं पदम् ।

तद् ध्रुवं परमा मुक्तिं साद् ध्रुवं परमा गतिः ॥१९॥

भ्रान्त-चिन्ता-प्रभावेण दुःखेऽपि ना सुखायते ।

कौटोऽपि भ्रमरं ध्यायन् भ्रमरत्वाय कल्पते ॥२०॥

साक्षात्—नवमीश्रावः ।

दुष्यायते—दुष्य मनुभवति ।

ध्यान-प्रभावतीऽसत्त्वं सता मित्यवभासते ।

कथं पुन नं च ध्यानात् सतां मद्य ममिष्यते ॥२१॥

भोग-भावन-दाढेगच बन्धोऽयं दृढतां गतः ।

ध्यान-वैराग्य-योगेन कथं यावतासंशयम् ॥२२॥

सदैवापनुषेद विज्ञं नाम-रूप-क्रियात्मकम् ।

पयी चित्तं निराकुम्भं विमयं व्यापकं मियम् ॥२३॥

अपनयेत्—[अप + सप्] अपजानीत । Deny.

पयी चाप्यदु वदे चाप्यदु ध्यायि चाप्यत् कदाचन ।

ब्रह्मादितं सदा पयीत् स्व-प्रकाशं निरञ्जनम् ॥२४॥

“ज्ञान मयम् ।” “त्रिषु चतुष्वे तैमवत चामिष्यम् ॥” मि. मू. ।

मायया विहृतं चित्तं यथाव्यतान्त-वचनम् ।

ज्ञान-वैराग्य-रज्जिभ्यां याति निवृत्ततां ध्रुवम् ॥२५॥

रज्जिः—धरा-रज्जुः । इति मिदिनी ॥ रज्जुः ।

ज्ञान-नेत्रं समादाय यदा दृष्टं पराहयम् ।

मोहं शोकः कथं दुःखं तदा नश्यन्ति निवृत्तम् ॥२६॥

तदा समस्त मायाति देत-हीनं प्रपद्यातः ।

तदा वे वायनं पुण्यं मज्जीव चराचरम् ॥२७॥

पूर्ण-उद्योतिः ।

सर्वं हृन्दावनं स्थानं, सर्वं गङ्गा-समं जलम् ।

सर्वं देवालयं रूपं सर्वं ब्रह्म सु-पावनम् ॥२८॥

दशमोऽङ्गासः ।

एकीवास्ति परा सन्निद्ध ध्यानस्थेव स्थिरा सदा ।

स्फुरतीव सदा तस्या जीव-रूपं सुसञ्चलम् ॥१॥

इन्द्र-आलमयं रूपं यथाऽऽकाशे च मृत्पति ।

तथा मायामयी जीव विदाकाशे हि लीयते ॥२॥

इन्द्र-आलम्—माया-कार्यम् । [(१) महाकालस्य बीजानि प्रत्येकं समाहरत् । धात्री-रसेन देवेशि सप्त-वारान् विभावयत् ॥ गुटिका कर्तव्या, तां गुटिकां मुखे निक्षिप्य पारावती भवति ॥ (२) चक्र-चौरं वट-चौरं चौरं हुम्बर-सम्भवम् । अर्चिता पात्रके स्निग्धे जल-पूजे करोति च ॥ दुग्धं सञ्चायते तत्र महाकोतुक-कोतुकम् ॥ इत्यादीनि ॥]

लीयते—[ली—नभोगती]

यथा जीव स्यादा लीनं मिथ्यामयं सुनिर्दिष्टम् ।

सदेवास्ति परं ब्रह्म सत्यमैकं विराजितम् ॥३॥

तथाह—तन्मोहाय ।

तन्मोहं हि (तन्मो, तन्मोहो) ५ अ०] दर्शयति । इति

८८

एषा विद् ब्रह्मा भवति ज्ञेयं क्व क्व ब्रह्म ।

ब्रह्मो विद्यते नैव ब्रह्मं वा विविचिता ॥१॥

ज्ञेयं हि विच्यतं ब्रह्मं कवेदा परमात्मनः ।

देव-भावमवा ताव ज्ञेयत्वं इदानीं ब्रह्म ॥२॥

यस्य ब्रह्मण्यथा ज्ञानी यज्ज्ञातिमिति महाभयम् ।

देव-ब्रह्मण्यथा मोक्षम् तथैवेति भयं मतः ॥३॥

यत्—ज्ञातृज्ञातृभ्यां निष्ठा कुर्वेत्-वर-जिह्वा । यैन-
ज्ञा-ज्ञा यज्ज्ञातृ-भूतंयः । विह-ज्ञातृ-वदन्तः विह-ज्ञा-
महीदन्तः । यद्विज्ञा ज्ञेयत्वं हि ज्ञेयत्वं ॥ अः वेः ॥
यत्वेति—यत्वेति ॥ यति—यत्वेति ।

देव भावमवा ज्ञेयं दुष्पायने, सुष्पायने ।

पाप्मानं मयज्ज्ञानीति, याविद्या मयज्ज्ञानी ॥४॥

दुष्पायने—दुष्पा मयज्ज्ञानीति । सुष्पायने—सुष्पा मयज्ज्ञानीति ।
यज्ज्ञानीति—यज्ज्ञानीति । Denier उपनिषते—पूजयति ।

देवस्य भावमं यावत्, तावज्ज्ञानी हि ज्ञेयते ।

देव-भावं यदा ह्यत्वं स तदेव विमुच्यते ॥५॥

सायाहः—दशमाऽ॥७॥

देहेन्द्रियाणि सर्वाणि मां न जानन्मनसुरम् ।
चक्षुस्तानि जानामि, मया सर्वेऽकाशितम् ॥१८॥

इन्द्रियाणि ममस्तानि साधको मनसि न्यसेत् ।
मनो न्यसे दृष्टदारे, बुद्धौ चाहङ्गतिं न्यसेत् ॥१९॥
प्रकृतो च न्यसेद् बुद्धिं प्रकृतिं पुरुषे न्यसेत् ।
पुरुषं ब्रह्मणि स्याद्य सदा ब्रह्म-मयो भवेत् ॥२०॥

सर्वं विना यदा नास्ति केयूर-कण्ठादिकम् ।
ब्रह्म विना तथा नास्ति चित्त्वादि-भूत-पञ्चकम् ॥२१॥
परं ब्रह्म विना नास्ति ज्ञापदादि दद्या-दयम् ।
परं ब्रह्म विना नास्ति बीजानां बीज-पञ्चकम् ॥२२॥
परं ब्रह्म विना नास्ति देव-दयं कदाचन ।
परं ब्रह्म विना नास्ति जगज्जयं कदाचन ॥२३॥
परं ब्रह्म विना नास्ति क्वचित् किञ्चित् कदाचन ।
एकमेव परं ब्रह्म, तदेवाह महद्य तत् ॥२४॥

नैवाहं चक्षुषा दृष्टो, मया चक्षुः प्रपयति ।
नैवाहं मनसा मन्ये, मया मनस्तु मन्यते ॥२५॥
मनसोऽहं मनो नित्यं मनसा परिषर्जितः ।
मनोधर्म-विहीनश्च विद्यानाम्ना महाभिधः ॥२६॥

पूर्ण-ज्योतिः

‘आपदादि-दयानाश्च भाषि-रूपः मनात्मनः ।

निर्गुणोऽहं सदा-यान्तो आपदादि-विषर्जितः ॥२७॥

जगन्मास्तु न जानाति, सदा जानाम्यहं जगत् ।

मम भाषा जगद् भाति, तस्याहं मामकः परः ॥२८॥

‘भ्रान्ति-जातं’ जगत् सर्वं मयि किञ्चि च वर्तते ।

नित्यः शुद्धो निराभासः सदैवाहं निरञ्जनः ॥२९॥

एकादशोक्तासः ।

‘असङ्गोऽहं’ निराकारो निर्विकल्पो निरञ्जनः ।

न मे बन्धो न मे शोको न मे मोहः कदाचन ॥१॥

‘विश्वे स्थिते प्रलौभे मे साभासार्भं’ न किञ्चन ।

देहे स्थिते प्रमद्रे मे साभासार्भं’ न किञ्चन ॥२॥

‘उद्धीयतां न वा पत्नी, गगनस्य चतिः कुत ।

विद्यतां वा न वा विश्वं, शिवस्य मे चतिः कुत ॥३॥

‘अप्यर्ता वा न वा देहो ब्रह्मणो मे चतिः कुतः ।

पद्ममात्मा विदाकाशो निर्विकारः सदा-समः ॥४॥

सायाहः—एकादशोऽक्षः ।

पश्यागम्—[पश्—to breathe, to live जीवने, प्रापने ।
इति कविकल्पद्रुमः ॥]

मनः कश्यपते सखे, तस्माद् दुःख-सुखादिकम् ।

मनः कश्यपते सखे, तस्मात् भ्रमणं भवे ॥३॥

मनो मे परमं यत्तुं दमयामि सुनिश्चिन्तम् ।

मनो जित्वा समो भूया सदा रं ह्येह नात्मनि ॥४॥

रं ह्ये—Shall rejoice at

मनसाहं मन-यत्रम् पदं विद्वान्यमेवत ।

यस्यैव बलेनैव पर-बं शम्भ-वेन च ॥३॥

पदं विद्वामि—[पदं—वदं to destroy, annihilate,
cause to be dissolved]

दधं कथन यत्तुं य प्रश्न-ज्ञान बलेन च ।

मनो मोक्ष तमिदं विदितं ताद्री मनुजसम् ॥५॥

मीमांसा—हृदा ॥ यनु १११—उच्यते ।

ताद्री विदितं किं कोऽपि विद्वान्तिं तद्विद्वति ।

तस्मात् पदवि-बोलेन सदाह्यो भगवन्मनु ॥६॥

पदवर्तिनो मोक्ष पदमात्रो वि बध्यन्तम् ।

यत्तु सर्वं पदाहता पदवर्त्यो भगवन्मनु ॥१०॥

सायाहः—दादयोज्ञासः ।

चक्षुःकारः कथं सूर्ये, व्यसने हिमता कुतः ।
 निराकारः कथं रूपं, नित्ये नश्यता कुतः ॥१७॥
 चित्-स्वरूपे कथं भ्रान्ति रानन्दे दुःखता कुतः ।
 कथं मस्तिरता ह्यैयं, मरणं चामृते कुतः ॥१८॥

व्यसनः—धम्मिः ।

जग चाम कचित् किञ्चिद् वस्तु नास्ति कदाचन ।
 पतीते च जगसासीद् भविष्ये न भविष्यति ॥१९॥

एकमेव परं मद्य परादे तं विराजते ।
 सत्यं सत्यं पुनः सत्यं सत्यं सत्यं पुनः पुनः ॥२०॥

पण्ये ते कथं लोभी, मिथ्यात्वे ममता कुतः ।
 पण्ये ते कथं ग्रीही, मिथ्यात्वे ते भयं कुतः ॥२१॥
 पण्ये ते कथं निहा, मिथ्यात्वे चिन्तनं कथम् ।
 द्वेषोपादेय-बुद्धिश्च मिथ्यात्वे चागता कुतः ॥२२॥

मिथ्यात्वं मपज्जानीत पराङ्मुखं दयेपतः ।
 सता-निहो भवेचित्तां सतां मद्य समापयेत् ॥२३॥

एतस्मादये ददध्वाव देहेऽसतो समुत्पत्तः ।
 संस्थापये ददध्वाव विद्वानन्दे त्वराभितः ॥२४॥
 'देहोऽहं' दध्वाव नित्यं मय-विश्रम-कारणम् ।
 'मिनोऽहं' मोक्षदं सत्यं माया तन्व-विमर्शम् ॥२५॥

पूर्णं ज्योतिः ।

विभ्रम — भ्रमणम् ॥ तन्मयम् — गामनम् ।

यद्वाभाव चो देहे वामनानाञ्च योजकम् ।

'देहोऽहम्' इति मन्यमानं सुखो गान्धो भवेत् पुमान् ॥१॥

चिन्ताकाये स्वहं यच्छो यदेव प्रस्फुरिष्यति ।

'माह देह' शिरोऽहं तु' — मदेव-य विचिन्तयेत् ॥१॥

न ते बन्धो न मोक्षीच्छा न ते मूर्च्छा कदाचन ।

नित्य-लसः सदा-पूर्णं स्वमेव ब्रह्म माभ्यस्तम् ॥१॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

उपादियानुरागश्च हेय-विहेयणं तथा ।

दाय-वीजे सदैवैते संसार-भ्रम कारणे ॥१॥

सर्वासाध प्रवृत्तीनां मूलभूतो दृष्टावली ।

क्षिप्रमेव निवृत्तस्थो राग-द्वेषो महाद्विषो ॥२॥

राग-द्वेषो — "सुखानुभवी रागः ।" "दुःखानुभवी द्वेषः ।"

यावदेतो हृदाश्रये नृतातः स्व-गणेः सह ।

साव सैव सुखं शान्तिं स्थाव य मोक्ष सम्भयः ॥३॥

सायाहः—उद्योदयोत्राय ।

वोदयेच निहयेतो रत्न बीजो महाबलो ।
 कोमलेन तपो योगात् सुधां चित्तं शिवानन्दम् ॥४॥
 शिवानन्दम्—(श्रीः) उमयानम् ॥ [शिवानन्द —(५) शिव-
 मन्दिरम् । शिव-स्थानम् ।]

सर्व-शून्यं महा शून्यं शिवानन्दं शिवानन्दः ।
 शिवानन्दं भवे चित्तम् एतयो गंत-जीवयोः ॥५॥
 [“यत्र सर्वे जगं दानि दद्यान् तस्य-सङ्ख्याः । तां चित्तिं
 पश्य कायसां बालानाम् सम-स्त्वितम् ॥” इति वीरावल्लो ॥]

रत्नोद्योदयो रत्न गङ्गाको नमुकामक ।
 देव एव महाक्रीडो महिषो यम-वाहनः ॥६॥

नमुकामः—हायः ।

महिषो यम-वाहन —[दायिनां सम्बन्धे यमस्य रूपं यदा ।
 —“सिं मद-योजन दीर्घाङ्गो बाधो-मदम नीचनः । धूम्रवर्णो
 मरुतिकाः महदाभीधर-ध्वनिः ॥ दयाधिराजलोमा च चवनदम्बि-
 शिखाधरात् । नासारभूहकुरक्षामखनै र्जितमहानिलः ॥
 इदौर्ध्वगन्धर्वः सूर्योपम-नखावलिः । मण्डपमहिषाददः
 चन्द्रदृग्गन्धर्वः ॥ दण्डदृष्टा यमवासा भुङ्कुटीकुटिलाननः ॥
 पुचायमना सम्बन्धे तस्य रूपं यदा ।—तान्नायतां सुतो दृष्टा नरान्
 यम-परायचान् । भास्करि, प्रीतिमाश्रय हारं नारायणो भवेत् ।
 च-नरः यमवर्णः प्रफुल्लकमलेचयः । यद्वचक्रगदायधरा

गण्ड-वाहनः ॥ स्वर्ग-यशोपवीति च स्मरेच्चाहतराजनः । विरोधो
कुण्डली चैव वनमाला-विभूषितः ॥” इति पाद्ये क्रियायोगसारे ।

द्वेय-रागो सदैवैतो महिषाजो भयापहो ।

हृदयेज् ज्ञानखड्गेन श्रीदुर्गा-सन्निधौ मुदा ॥३॥

श्रीदुर्गा पूजये चित्थं भास्वरं जगदस्त्रिकाम् ।

चित्त-चोद्रे विधानेन नियसेनाम्तरात्मना ॥५॥

यदैवैतो बलिच्छागो पूजा-विघ्नं करिष्यतः ।

तदैवैतो बली तस्यै भगवत्यै निवेदयेत् ॥८॥

बलिच्छागो—[बली = महिषः ।] महिष-क्षगो ॥

बलिः—पूजोपहारः ॥ देवतोद्देशेन घातार्थोपकल्पितच्छागादिः ।

यथा भविष्ये—“यजानो महिषाणाञ्च मेधायास्तु तथा वधात् ।
प्रीयतेदं विधिवद् दुर्गा मास-शोणित-तर्पणैः ॥”

हत्यादेक-प्रकारेण, घातयेत्तौ त्वरान्वितः ।

बली दत्त्वा महाभक्त्या देश्या स्तूपेण मासरेत् ॥९॥

पूजनं फलदं नैव बलि-दान-विशर्जितम् ।

बलिना पूजनेनैव निर्वाणं साध्यते परम् ॥११॥

पर-वैराग्य-संयुक्त-प्रत्याहारेण पूजनम् ।

कल्पाप्याय हानस्ताय भवेत्तचित्य-योगिनाम् ॥१२॥

सायणः—अयोदशोक्तम् ।

देवाण्येव विना पूजा भक्त्येव निरर्थका ।
 पूजा विना विराग्यं मोक्ष फलं ददाति नो ॥१३॥
 एतावन्मो मन्त्रोपायो युगपदि समाचरेत् ।
 समाचरेत् प्रयत्नेन, समाचरेत् अहोद्यम ॥१४॥
 यद्यप्यो विरागस्य दादेव मुनि-सम्मतो ।
 काम चयो मनो नायं सम्पन्नो विचारतः ॥१५॥
 काम-चयं मनो-नायं व्रत-ध्यान मतन्दिताः ।
 परिनिर्वाण-मिराणे युगपदि समाचरेत् ॥१६॥
 तमो-निर्वादिना विराग दृष्टान्ते योग-वर्जिता ।
 यतएव तप कुर्यात् सुसमाहित-मानसः ॥१७॥
 विप्रः—(१) नयो विप्रः ॥ यद्यप्यस्त्वन्मन्त्रेन चित्त-
 'वृत्ते निर्वा' इति वेदान्तवाटः ॥ [नयो द्विविधः । विरकाव-
 सुखाष्टावृत्त-निर्विकल्पकसमाध्यव्यासगटवेनातितमनोवृत्त-
 चित्त-जनविन्दुत्वं तेनरहित-दीपकनिर्वाणस्य प्रत्यक्षभिन्ने परमा-
 नन्दे चित्तवृत्तेर्नयः प्रथमः । द्वितीयस्तु मूर्खावस्थायां चालस्येन
 चित्तवृत्तेर्वाङ्मा-मन्त्रादिविषय-वद्वयानादरे इति प्रत्यक्षान-
 वरूपानवभासनात् वृत्तेः स्वाभ्युपगमस्य-निर्वा-वृत्तः । सुबो-
 धन्याय्या तद्विज्ञा ॥] (२) चित्तयो विप्रः ॥ चरितो-
 वस्तुनवनमन्त्रेन चित्तस्य यस्यावभासनम् । इति वेदान्तवाटः ॥

सायकः—चतुर्दशोद्गासः ।

विद्यते हृदये रम्ये नरीनतिष्ठते मियः ।
महायोगेष्ट रम्यु योग-सिद्धि-स्वरूपकः ॥१८३॥

चतुर्दशोद्गासः ।

यद्य प्रकाशितं तस्य नास्ति चत्ता इत्यस्तु तत् ।
यद्य प्रकाशितं तद्धि वस्तु नाम, न संशयः ॥१८॥
मन्द-गन्ध-रस-स्पर्श-रूपमयं चराचरम् ।
सर्वे बोधमयं विद्यं सदा चित्तमयं ध्रुवम् ॥१९॥
चित्ताखं-तरङ्गीयं संसारोद्गम-भीषकः ।
मनोमयं जगत् सर्वं जगन्मयं सदा मनः ॥२०॥

यदा ताव-रूपेण जगन् भिवावभासते ।
तदा संसार-रूपेण चित्मिवावभासते ॥२१॥

चित्ते जटे जगन्मयं, चित्ते स्थिते जगत् स्थितम् ।
चराचरं जगत् सर्वं विद्याभिधं सुनिश्चितम् ॥२२॥

यत् चित्तं यत् चित्तं चित्तं सुन्दरं सुनितम् ।
सर्वमिव भवे चित्तं चित्ताद् भिन्नं न वर्तते ॥२३॥

पद्यदोषोद्घातः ।

‘जटं’ ‘जटं’ वचं नि/चं नटे मंदा विमोहितः ।
यदा कुच जटं हटं १—विदेजेव विराजिता ३१३
दे.—वदे. ३

जटं नैव जगत् सवे, विद्यात् तत् मुनिदिनम् ।—
विषं ब्रह्ममयं—जटं राजते मुच-दोगिता ३१३

विष मित्रायनं छात्वा यदा निर्मल-आत्मनः ।
कश्चि देकं पराशुय नट कश्चित् प्रपद्यति ३१३
पराशु जं टता एवञ्चा विदु-दपिच-विभासते ।
पराशो हःयते ब्रह्म पृथमिकं निरंशम् ३१३
पराशयनम्—पराशम् ।

यद्, यद्, द्रव्यं नरेः प्राप्ते ईयते स समाहितेः ।
सम्यग्-दर्शनत स्तत् तद् विभाति विषयं ध्रुवम् ॥३॥

सर्वमेव ध्रुव ब्रह्म—जडता नास्ति कुर्वाचित् ।
सर्वत्रैव यं ब्रह्म पूर्ण-दपिच राजते ॥३॥

सम्यग्-दर्शनेनैव जड वत् प्रतिभाति यत् ।
नदेव, नात्र सन्देहः, पूर्णं ब्रह्म विदात्मकम् ॥३॥

पुनः ज्योतिः ।

पश्चाच्छास्त्रं गत्वा विष्णुं गत्वा जगत्प्रदामकम् ।

पश्चाच्छास्त्रं दृष्ट्वा पश्चात् पश्चान्नाम जगत्प्रदामकम् ॥२०॥

पश्चाम्—पश्चात्

सत्यं दृष्ट्वा भगवन्नेव सत्यं विष्णुं गिज्ञामकम् ।

पश्चात्पश्चात् पश्चात् पश्चात् पश्चात् पश्चात् ॥२१॥

न कुदापि जगत् प्रियं ,—जगत् सत्यं केवलम् ।

सत्यं सत्यं नित्यं नित्यं सत्यं सत्यं सत्यम् ॥२२॥

जगत् सत्यं यद् भाति, भाति सत्यं सत्यं सत्यम् ।

भान्तिं च नृणां रोगो,—भातिं चान्न-रभायनात् ॥२३॥

रसायनम्—जगत्-भाति-नायकोपदम् ॥

भान्तिं विगन्तितायाश्च जगत् सत्यं सत्यम् ।—

तदैव भासते सत्यं सत्यं सत्यं सत्यम् ॥२४॥

—

‘पातमेव भवति ज्ञाता, कर्ता, भोक्ता, सुनिश्चितम् ।’—

इति द्वितीयिका भ्रान्तिः संसार-भ्रम-कारणम् ॥२४॥

‘त्रिपुरे नियमं चित्तं जीवः मर्द्दी, न संग्रहः ।’—

एवं तृतीयिका भ्रान्तिः दोष-दुर्बलताऽऽश्रयः ॥२५॥

त्रिपुरे—देह-स्थे ।

‘मह्नाण्ड-कारणं मह्यं विकारिणान्वितं ध्रुवम् ।’—

एवं चतुर्थिका भ्रान्तिः पुंसां विकृत-चेतनानाम् ॥२६॥

‘मह्नाण्डेषु श्रयस्त्वेन स्वाधीना च यथार्थता ।

जगतोऽस्ति, न सन्देहो’—भ्रान्तिः भवति पञ्चमी ॥२७॥

विचारेण च योगेन यदा चित्तं विमुञ्चति ।

सर्वा भ्रान्तिः, तदा तस्मिन् परालोकः प्रकाशते ॥२८॥

दर्पणादि-महायिमे विम्य एव यथा नरेः ।

प्रतिविम्य-स्वरूपेण गृह्यते भेद-भावतः ॥२९॥

स्वाधि-यगतं स्तब्धं निष्कलः परमेश्वरः ।

गृह्यते जीव रूपेण ;—तयोर्भेदो न विद्यते ॥३०॥

लया-वर्णो यथाऽध्यस्तो भवति स्फटिकाभ्यरे ।

बुद्धि-धर्म इत्याऽध्यस्तो भवत्येव चिदम्बरे ॥३१॥

भाष्य टीकाटीका

द्वितीय विद्याभ्यासेन श्रद्धावृत्तौ न लिख्यते

द्वितीय विद्याभ्यासेन श्रद्धावृत्तौ न लिख्यते ॥११॥

एवं विदुः श्रद्धां नृणां लक्षणं कथं वदन्

नृणां विदुः श्रद्धां नृणां लक्षणं कथं वदन् ॥१२॥

एवं विदुः श्रद्धां नृणां लक्षणं कथं वदन्

एवं विदुः श्रद्धां नृणां लक्षणं कथं वदन् ॥१३॥

विद्याभ्यासेन श्रद्धावृत्तौ न लिख्यते

विद्याभ्यासेन श्रद्धावृत्तौ न लिख्यते ॥१४॥

विद्याभ्यासेन श्रद्धावृत्तौ न लिख्यते

विद्याभ्यासेन श्रद्धावृत्तौ न लिख्यते ॥१५॥

विद्याभ्यासेन श्रद्धावृत्तौ न लिख्यते

विद्याभ्यासेन श्रद्धावृत्तौ न लिख्यते ॥१६॥

विद्याभ्यासेन श्रद्धावृत्तौ न लिख्यते

विद्याभ्यासेन श्रद्धावृत्तौ न लिख्यते ॥१७॥

विद्याभ्यासेन श्रद्धावृत्तौ न लिख्यते

विद्याभ्यासेन श्रद्धावृत्तौ न लिख्यते ॥१८॥

विद्याभ्यासेन श्रद्धावृत्तौ न लिख्यते

विद्याभ्यासेन श्रद्धावृत्तौ न लिख्यते ॥१९॥

पूर्ण ज्योतिः ।

प्रणयन्ति तत्र कामा मुनीनां भावितात्मनाम् ।
ततो विभर्ति रैनस्य सर्वापाधि-त्रिवर्जितम् ॥२०॥
भेद भ्रमी जयं याति सर्वथा तदनन्तरम् ।
ब्रह्मात्मना तदा योगो नभने ब्रह्म चिन्तयन् ॥२१॥
तदा शम्भु समाश्रित्य योगिनोऽस्तिष्ठ-कर्मण ।
चिन्तं मुञ्च-यज्ञेयेण सत्त्व-विषयं-विषम् ॥२२॥
तदा शम्भु मर्मेदेन साक्षात्-करोति भाग्यदान् ।
तदा स भवति ब्रह्म योग-तत्पर-मानसः ॥२३॥

सप्तदशोक्तासः ।

दा तु माति परिच्छिन्तो, सा मायिति निगदाते ।
विश्व मोहतया माया—प्रोक्त मेतत् सुवेद्येः ॥१॥
स्वप्नेन्द्रजानवशोके या करोति पराद्भुतम् ।
विपरोत-प्रलोतिश्च संसाधयन्त्यनारतम् ॥२॥
ऐश्वरस्य परा शक्ति रचिन्ति-र-कृत प्रदा ॥
सैव माया महामोहा कार्य-कारण-रूपिणी ॥३॥

मायाः—सतदयोनामः ।

माया-यत्नानुभावेन तनुते परमः-शिवः ।

बन्ध-मोक्ष-मयो भीमा विविक्ता परमाहृतान् ॥४॥

*तनुभाव—प्रभावः । तनुते—[तन् (विस्तारे, to spread.)]

दृष्टान्त-विश्व-रूपः स हृत-विश्व-कमेवतः ।

दृष्टान्त-दग्ध-भावस्य देवित्वाऽपि न दीप्यति ॥५॥

सर्वदा सज्जम् कर्म कुर्वन्स्य करोति नो ।

धारयन्स्य विद्यानि निःसङ्गः स न निप्यते ॥६॥—

एतेषु सर्वदा यत्रा व्यापा-यन्ति पटीयमोम् ।

नित्यं घटयते माया वैचित्र्यं विधायानन्दम् ॥७॥

देविता—क्रांतिश्च ॥ पटीयसी—घटिगय-घटुः ।

रक्तौ भुजङ्गता नास्ति, तथापि कम्पते पुमान् ।—

माया-यति भङ्गस्थिता महा-भ्रान्ति-करणिकी ॥८॥

विष्णुतात्मा नरो देहम् चात्मानं मन्वते सदा ।

दुःखे सुखायते नित्यं ;—मायैवेवा महायता ॥९॥

गर्भस्थो बालको नित्यं सुख-दुःखानि विन्दते ।

जन्मना विधरत्येष ;—मायैवेवा परादुभुता ॥१०॥

महत्तया बाधिताः सर्वे निरिच्छन्तोऽपि चापमाः ।

-महामाया-प्रभावेन संसार-स्थिति-कारिणा ॥११॥

पुनः-कथयति ।

भ्राम्हन्ति शीत-संभारे सर्वे माया-विमोहिता ।

मायामयं जगत् सर्वं नाम-रूप-क्रियात्मकम् ॥१२॥

महामाया-प्रभावेण मानव उपलायते ।

महामाया-प्रभावेण सर्वं दा कल्पहायते ॥१३॥

कल्पहायते—कल्पं करोति ।

पुत्रायते महामाया पित्रायते सखायते ।

वैरायते महामाया नतर्कौ विप्र रुपिणी ॥१४॥

पुत्रायते—पुत्र एव जायते । पित्रायते—पितृव जायते ।
सखीयते—सखा एव जायते । वैरायते—वैर करोति ।

विप्र-विनाशिनो माया विप्र-कारण-रूपिणी ।

महामायाविनो माया जगन्मोहन-कारिणी ॥१५॥

‘इदं नैदं महामायां चेति नित्यं ननु मानवाः ।

दिशा-भार-रुमाक्रान्ता विवदन्ते परस्परम् ॥१६॥—

एतच्चापि महामाया-कार्यं भ्रान्तिमयं ध्रुवम् ।

माया कार्यं जगत् सर्वं मिथ्यामयं सुनिश्चितम् ॥१७॥

‘ध्रुवं सुकः, स मोक्षार्थं, वध स्वम्’—इति निययः ।—

माया कार्यं ध्रुवं सोऽपि,—नैव दस्यो न मोक्षणम् ॥१८॥

‘मायाऽस्ती’ति ध्रुवं माया महामोह स्वद्विषो ।—

माया नास्ति, अयं नास्ति, नास्ति किञ्चिद् विना शिवम् ॥१९॥

भावाद् - अस्माकं भावः

— १११ —

५८ राज. मासपत्रके मासकी गणना आनन्द १९०९

प्राप्तकर्ता:

આવક/નિર્ધારિત ૫૧ જાડાના અનામત

॥ एव प्रीत्यर्हं जन्मो मूर्तिर्निमि श्लाघ्य इति ॥ ८१८ ॥

अद्यात्तं वक्ष्यते नित्यम् अष्टाङ्गस्य वक्ष्यते ।

‘द्वितीय’ दशम भोक्त, दश पदार्थ भावनाम् ३२३

संक्षयः-एवमर्थो वक्ष्यः, तत्रो वक्ष्यः सुनिश्चितम् ।

असात्यं बभूवुः शिवा, वासना बन्धनं हृदम् ॥१॥

'अपदिद्य मिदं' वाच्यं, स्वाकथं च य मद् वृत्ता' ।—

‘पतङ्गि हन्धन’ ज.दा. २, ताराहु. २-वारणाम् १४३

समस्त भोजनं सर्व धनं जनं क्रियादिशम् ।

तत्तु सचं मन्धल मोक्ष वंसार छेग कारणम् ॥१॥

निश्चायं गतं बन्धस्य यच्च सम्यग् विमोक्षणम् ।—

तद्वै कथयत सुति विद्वदि ब्रह्म-पादिभिः ॥५॥

निवृत्तिः सर्व-दुःखानाम् आत्यन्तिकी वनातनो ।—

सैवात्र कथिता मुक्तिर्बुधैर्युक्ति-विद्यारटैः ॥७॥

नित्यानन्दमय या प्राप्तिरनन्ताय च शाश्वती ।—

सैवाभिधीयते मुक्तिर्मुनिभिश्च मनीषिभिः ॥८॥

आत्मनो मोक्षमं नित्यं देह-वया दयेयत ।—

तदेव प्रोच्यते मुक्तिः परिनिर्वाण-संज्ञिता ॥९॥

आत्यन्तिको नयो विष्णो जीवस्य मुक्तिरुच्यते ।

ब्रह्म भावे स्थितिर्नित्या—सैव मुक्तिर्निगद्यते ॥१०॥

सर्वं बन्धं विनिर्मुक्तं निर्वाणं अपुनर्भवम् ।

कैवल्यं लभते योगी सम्यग्-ज्ञान-प्रभावतः ॥११॥

अपुनर्भवम्—U. “न मुक्तस्य पुनर्बन्धं योगोऽप्यनावृत्तियुतः ॥”

“अपुरुषार्थत्वं सम्यग्या ॥” “अविशेषापत्तिरुभयोः ॥” साः प्रः सः ॥

ब्रह्म प्रकृति-जीवानां यथार्थं ज्ञानं सुत्तमम् ।

पूर्णं यत्प्रभ्यते पुंसां परमेण समाधिना ॥१२॥

तदेवाहैत-विज्ञानं मोक्षदं भव-नाशनम् ।

नान्यथा, नान्यथा मुक्तिर्जन्म-कोटि-शतैरपि ॥१३॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

दोक्तं सत्यं समाधिना कार्यं यददृष्टं विचारकम् ।
विचारिणं विवेकेन ब्रह्म-निष्ठो भवेत् दूरम् ॥१॥

यत्वं भद्र-परिहाराणां सर्वं विघ्न-पराङ्मुखं ।
सर्वदा शिव-रूपेण तिष्ठेच्छान्तं समाहितं ॥२॥

यदेत-ब्रह्म-भावात् न च्यवेत कदाचन ।
कौतुकं पराङ्मुख्यात् सर्वदा सद्यतन्त्रितं ॥३॥

च्यवेत—विध्युत न भवेत् ।

‘यद्’ योगी’, ‘य वै भीर्मा’, ‘भोक्त-कामो भवाम्यहम्’ ।

‘यत्वं’ देहि’, ‘मया यामि’, ‘तत्र तस्य निवेतनम्’ ॥४॥

‘इदं’ दुष्टम्’, ‘इदं’ दुष्टम्’, ‘इदं’ पापं समोपेतम्’ ।

‘यद्’ तत्र गमिष्यामि’, ‘यस्यामोदं प्रयत्नतः’ ॥५॥—

इत्यादिकानि सर्वाणि शब्दानि विप्रचयेत् ।

‘मिवोऽहं’-शब्दनं नित्यं प्रयत्नेन विप्रचयेत् ॥६॥

ब्रह्माकारा तु या हृत्तिः सैव मन्त्री न संशयः ।

मननात् सायते जीवन् मन्त्र एव सुपावनः ॥७॥

साधना दृश्य मन्त्रस्य लपना दृश्य चिन्तनात् ।

सुनिश्चितं भवेत् श्रुतं भवेत् श्रुतं श्रुतं पुमान् ॥८॥

व्यापनं ब्रह्म भवि न किं मनुजानामा प्रयोजनम् ।

इध कान्ते शुभे व्यापनं मनुजाना किं प्रयोजनम् ॥२३॥

उत्तकर्त्तव्य — देहात् जीवादेवमरणम्

स्वतन्त्रस्य च पुनरेव नास्ति किञ्चिन् प्रयोजनम् ।

नित्यं यमं स योगीन्द्र सच्चिदानन्द विषयः ॥२३॥

भवत्येव स योगीशो नराकारो हरिः स्वयम् ।

जीवस्यपि सदा-मुक्तो जीवन्मुक्तः स उच्यते ॥२४॥

सुखे दुःखे समो नित्या यस्य सङ्गश्च मूढ प्रभा ।

चात्म ह्यसं सदा तुष्टः जीवन्मुक्तं नमाम्यहम् ॥२५॥

स्वभावेनैव यो योगी मुक्त भोगं न वाञ्छति ।

यदृच्छालाभ-मन्तुष्टं जीवन्मुक्तं नमाम्यहम् ॥२६॥

नैव निन्दा-प्रशंसाभ्यां यस्य विक्रियते मनः ।

चात्म-क्रीडे महात्मानं जीवन्मुक्तं नमाम्यहम् ॥२७॥

हेय नास्ति प्रियं नास्ति नास्ति यस्य शुभाशुभम् ।

निश्चितं चिन्मयात्मानं जीवन्मुक्तं नमाम्यहम् ॥२८॥

नास्ति कार्यं मकार्यं वा यस्य किञ्चिदपि भुवम् ।

पाप-पुण्य-विहीनं तं जीवन्मुक्तं नमाम्यहम् ॥२९॥

नित्यं जाय दवस्थायां सुखवद् योऽवतिष्ठते ।

सर्व-दोष-विनिर्मुक्तं जीवन्मुक्तं नमाम्यहम् ॥३०॥

कर्मिण्यन्तर्नि बन्धुषु काशिलकर्मिणो बन्धुषु ।

देहीदास्यैव केन न कर्मिण्यन्तर्नि नमाम्यहम् ॥११॥

यदि वाच वाच वाच वाचमाह कर्मिण्यन्तर्नि

यदि विनिबन्धेन वाच कर्मिण्यन्तर्नि नमाम्यहम् ॥१२॥

यदि वाचमाह वाच वाच वाचमाह कर्मिण्यन्तर्नि

यदि वाचमाह वाच वाच वाचमाह कर्मिण्यन्तर्नि ॥१३॥

यदि वाचमाह वाच वाच वाचमाह कर्मिण्यन्तर्नि

यदि वाचमाह वाच वाच वाचमाह कर्मिण्यन्तर्नि ॥१४॥

यदि वाचमाह वाच वाच वाचमाह कर्मिण्यन्तर्नि

यदि वाचमाह वाच वाच वाचमाह कर्मिण्यन्तर्नि ॥१५॥

यदि वाचमाह—यदि वाचमाह ।

यदि वाचमाह वाच वाच वाचमाह कर्मिण्यन्तर्नि ।

यदि वाचमाह वाच वाच वाचमाह कर्मिण्यन्तर्नि ॥१६॥

यदि वाचमाह—यदि वाचमाह ।

यदि वाचमाह वाच वाच वाचमाह कर्मिण्यन्तर्नि ।

यदि वाचमाह वाच वाच वाचमाह कर्मिण्यन्तर्नि ॥१७॥

यदि वाचमाह—यदि वाचमाह ।

यदि वाचमाह वाच वाच वाचमाह कर्मिण्यन्तर्नि ।

यदि वाचमाह वाच वाच वाचमाह कर्मिण्यन्तर्नि ॥१८॥

गणं धृतामि

यस्य 'ग' सदा गणम चक्षुण्डानन्द विषयम् ।

'न' न भावः सदा गणाय श्रियन्मुक्त नमाम्यहम् ॥४३॥

न 'कि' च दायकं यस्य, विमर्शं नावतिष्ठते ।

सर्वे ये गण रुपात्मा श्रियन्मुक्त नमाम्यहम् ॥४४॥

सर्वे ये जड ह'नात्मा स्वतः देह श्रुतिः सदा ।

गणागुण विज्ञानात्मा यः स्तमेव नमाम्यहम् ॥४५॥

चक्षुश्चिह्नं रुपात्मा विमर्शात्मा विश्वं धीनकः ।

सुरायाणां रुपात्मा यः स्तमेव नमाम्यहम् ॥४६॥

चित्तं हृत्ते रतीतं वां हृत्तिहीनं मनामयम् ।

नमामि शिवाय नित्यं सर्व-वृत्तावभासकम् ॥४७॥

वन्देऽहं परमाहृतं स्वतन्त्रं शौचगद्-गुरुम् ।

स्व प्रकाशं चिदानन्दं नित्यं पूर्णं परात्पुत्रम् ॥४८॥

अखण्डैकं रमं वन्दे निर्मलं परमाभूतम् ।

अनन्तं जगदाधारं वन्देऽहं परमेश्वरम् ॥४९॥

अखण्डं परमात्मानं वन्देऽहं परमं पदम् ।

वन्देऽहं परमं ब्रह्म वन्देऽहं परमं शिवम् ॥५०॥

टीका परिशिष्टम् ।

एति—नेत्रः-पदार्थ-विशेषः । वक्षिः । हय वाहनम् ।

इय-भुक् । इत्यायनः । सर्व-देव-मुख । ज्ञान-वेदाः । यस्मि

चतुर्धा यदा । (१) भोमः (काष्ठेभ्यःप्रभव-ऊर्ध्वंभवनस्याभावात्

पवन-स्वेदादि-ममदंष्ट्र), (२) दिशः (विदुःसादिभ्यः), (३)

मादयः, (४) जाठरः । जाठराग्निः पुन चतुर्धा—(१) ममः

(२) [वायु-विकार-हेतुना] विजम्, (३) [विस-विकृति-हेतुना]

गोष्ठाः, (४) [कफ-विकृति-हेतुना] मन्दः । (२) मार्ज-पण्याग्निः,

(३) आहवनीयाग्निः, (४) दक्षिणाग्निः—इति मुख्यान्वयः ।

“यस्मै दुर्धर्षता ज्योति स्तावः पाकः प्रकाशयन्म् । योको रागो

चतु स्तोदरा मततक्षीर्ध्वभासितम् ” इति महाभारते । “यस-

ज्यो-वक्षि-ममनं” योगिना वर्जनीयम् । “चारोग्यं भास्वपादि-

व्येदः धनसिच्येत् इत्यायनात् ।” इति मत्स्य-पुराणम् ।

पथमः—“हिंसा भार्या त्वधर्मस्य तस्या जज्ञे तथाऽष्टनम् ।

कन्या च निवृत्तिं क्षाम्या सुनो हो नरकं भयम् । माया च

वेदना देव सिधुनं हयमितथोः । भयाश्चोषेयं वै माया चतुर्धु

भूतापहारिणम् । वेदना क्षतुतस्यापि दुष्टं ज्ञेयं रोरुताम् ।

मृत्यो व्याधिर्जग शोककण्ठाः क्रोधश्च अग्निरे । दुःखोत्तराः क्षता

हेति सर्वे चाधर्म-असयाः ।” इति मार्कण्डेय-पुराणम् ।

पुनः पर्याप्तिः ।

अन्तराःमा — जगत्मा । अन्तःकरणम्

अभ्यकारः नञ् सामान्याभावः ध्वान्, तमिस्रं, तिमिरं,

तम ॥ महाभ्यकारि — अभ्यन्तात्मकम् मन्त्रव्यापकाभ्यकारि—
मन्त्रममम् । अभ्याभ्यकारः अन्तर्ममम् ॥

अन्नम्- १) श्वित्त तण्डुलम् । भक्तम् । पीडनम् ॥ अस्य

गुणा -- वृद्धि शुक्र प्राति पुष्टि धास्विन्द्रियबल कारित्वम् । गुरुत्वम् ।

संधा क्षयरोग शम काश्य नाशित्वञ्च ॥ नवाय-गुणा.—श्लेष्म-

कारित्वम् सुस्निग्धत्वम् । उष्णत्वम् गुरुत्वञ्च ॥ पुराणात्र-

गुणा — रुच्यत्वम् । पट्यत्वम् । अग्निकारित्वञ्च ॥ उष्णात्र-

गुणा — हृद्यत्वम् । अम्निकारित्वम् । वायु-श्लेष्मनाशित्वम् । रक्त-

पित्त-प्रकाय कारित्वञ्च ॥ अतुष्यात्र-गुण—बल-नाशित्वम् ॥

शोथ-शुष्कात्रयोर्गुण—दुर्जरत्वम् ॥ अतिक्षिप्वात्रगुण—ज्वरान्नि-

कारित्वम् ॥ तण्डुलान्वितात्र-गुण—दुर्जरत्वम् ॥ जनधौत-

सन्धोत्र गुणा — शोथ-पाकित्वम् । हिमत्वम् । लघुत्वञ्च ॥ रात्रि-

स्थित जलपुक्तात्र गुणो—विदोष कोष-कारित्वम् । रुच्यत्वञ्च ॥

भृष्ट तण्डुलात्र-गुणो—लघुत्वम् । अग्नि-प्रदीपनत्वञ्च ॥ इति राज्ञ-

वक्ष्यते ॥ 'सौमनस्यं बलं पुष्टिं मुत्साहं' वृद्धिमायुषः । स्वादु-

मञ्जनयत्यस्य मस्वाद् च विपर्ययम् ॥" (२) भोज्य-द्रव्यमात्रम् ॥

अष्ट-मास्त्विक-मावाः—(१) खेदः । (२) स्तब्धः । (३)

रोमाञ्चः । (४) स्वर-भङ्गः । (५) वेपथुः । (६) वैवर्ष्यम् ।

(७) अशु । (८) प्रस्रवः (मूर्च्छा) ॥

टीका-परिशिष्टम् ।

पाठ्यम्.—(१) ब्रह्मचारी, (२) गृही, (३) वानप्रस्थः, (४) भिक्षुः । इत्यमरः ॥ (१) ब्रह्मचारी—प्रथमाश्रमः । उप-
नयनानन्तरं नियमं कृत्वा गुरोः समिधौ स्थित्वा साङ्ग-वेदाध्ययनं
करोति यः । “ब्रह्मः क्षतोपनयनो वेदाङ्गवत्-तत्परः । गुरुं गृही
वर्षेद् भूय ब्रह्मचारी समाहितः ॥ मौषाचारवता तत्र कार्यं
गुरुवत्” गुरोः । व्रतानि चरन्तः पाश्चात् वेदाय क्षान्तिं मुनिना ॥
उभे सख्ये रविं भूय तपैश्वरिणं समाहितः । उपतिष्ठेत् तथा
कुर्याद् गुरोरप्यभिवादनम् ॥ स्थिते तिष्ठेद् व्रजेद् याति मौषे
रासीत चासति । शिष्यो गुरो नृप-श्रेष्ठ प्रतिकूलं न संभजेत् ॥
तेनैवोक्तः पठेद् वेदं नाभ्य-चित्तः पुरः-स्थितः । अनुष्ठानञ्च भिक्षा-
चमं चर्मायाद् गुरुणा ततः ॥ अहोतसाद्यवेदश्च ततोऽनुष्ठानमवाप्य
वे । गार्हस्थ्यं मावसेत् प्राप्नोतिष्यन्न-गृह-निवृत्तिः ॥” इति विष्णु-
पुराणे ॥ “संनिधौन्द्रियधामं तपोवृत्तार्थं मात्मनः । नित्यं ध्यात्वा
एवैः कुर्याद्देवर्षिपितृनरपंचम् । देवताध्यर्चनञ्चैव समिदाधान-
मेव च ॥ वर्जयेन्मममांसञ्च गन्धं मांस्यं रसान् क्षियः । शक्तानि
यानि सर्वाणि प्राणिनाञ्चैव हिंसनम् ॥ चम्पूमध्वनचारणौ
वपानच्छत्रधारणम् । कामं क्रोधञ्च भोमञ्च मत्तनं शीत-वाह-
नम् ॥ दूतञ्च जनशब्दञ्च परिवार्दं तथाऽनृतम् । स्त्रीषाञ्च
प्रेषणालम्भं मुषघातं परस्त्र च ॥ एकः शयीत धर्षेण न रीतः
कन्दयेत् कचित् । कामादि स्कन्दयन् रेतो हिनष्टि मत्त-
नात्मनः ॥ क्षात्रे छिन्ना ब्रह्मचारी हिजः शूद्र मजामतः । ध्यात्वा-

कर्मचरिन्द्रा वि' पुनर्मामित्यत्र जपेत् ॥" "हीनाद्यवस्यवेयः
 स्यात् स-दा एक मन्त्रिणी ।" "गुरो यत्र पश्चिवाहो निन्द्रा वापि
 प्रवर्तते । तन्मो तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं वा नतोऽन्यत्र ॥" इति
 मानवे ॥ मनु द्विग्विधः । यथा, "ब्रह्मचार्यपकुर्वाणो नैष्ठिको
 ब्रह्म-तत्परा ॥ योऽर्धात्मा विधिवद् वेदान् गृहस्थाग्रममाश्रजेत् ।
 उपनृर्वाणसो ज्ञेयो, नैष्ठिको मरणान्तिकः ॥ इति कर्म ॥ (३)
 गृहस्थ-—द्विर्लंघ्यायमा । "संस्कारे, संस्करण एवं यथावच्छरित-
 म्भव ॥ जानी गुण विमिश्रयां समाचरत वेदवित् ॥ स्वदार-
 निरतो, न च गृहाचारो जिनेन्द्रिय । पश्चाभय महाधर्मैः य-
 धानो यजः ॥ देवातिविमिश्रामो निरता वेद-कर्मसु । इत्या-
 प्रधानयुक्तस्य ग-म-म-त-यदावधि ॥ निय यज्ञोऽयतो रयात्
 गच्छात्सा गृहचरतः । नियतो दम दानाभ्या सदा सिद्ध्य
 स-व-न- । जित शत्रोदरो भैष मिष्टावा-समन्विता । दान
 म-व-न- द-नी धम गुहानि तानि नृ । मन्धरमादं कुर्वीत विपु
 का-मु-क-म-त- । दानो वैषः समागुह-सम्भूत नमो मुनि ।
 म-क-न-द-व-म-विदो निर्यमयम् श्रुतिः ॥ तत्र श्रुतो नयेत्
 धम गृहस्थ-मजित-व्रतः ॥ इति महाभागने ॥ (३) यान-
पद । त-त-यमा । "यानस्याग्रमं यत्ने तत् गृहस्थसु ग-
 प-व- ॥ ५५ ॥ भाषां निश्चित्य वनं गच्छेत् सखेव वा ॥ यान-
 पदो ब्रह्म-दान-भास्विः भोदायन-समी । ययानस्तटेनामीष
 विष्टदश नदी स्तदा ॥ श्रुत्यास्तु तर्पेत् स्मशुभ्रशोभभदाभजम् ।

टीका-परिशिष्टम् ।

दासः स्त्रियवशाद्यो निवृत्तस्य प्रतिपद्यात् ॥ व्याध्यायज्ञान-
 ध्यानयोगः सङ्भूतहिते रत्नः ॥" इति गार्हडे ॥ "अपत्य-
 वृत्ततिः दृष्टा प्राप्नो देहस्य चायतिम् । वानप्रस्थायाम् गच्छे-
 दात्मनः शुद्धि-कारणम् ॥ तदारण्योपभोगेन मयोमि चात्म-दर्श-
 नम् । भूमौ यथा वृद्धचये विष्टदेवातिथिप्रिया ॥ होम स्त्रिय-
 वृत्तान् कदा-दृक्कल-धारणम् । यथा-सर्व-निवेदित्वं वान-
 प्रस्थविधिस्त्वयम् ॥" इति वामने ॥ "न नम्रं किञ्चिदप्राप्यात्
 शत्रो ध्यानपरो भवेत् ॥ जितेन्द्रियो जितक्रोधः स्वस्वज्ञान-
 विचिन्तकः । सदापरो भवे चित्तं न पञ्चामपि धृष्येत् ॥"
 (१) निवृत्तः—चतुर्थीपदी । यः सर्वं दृष्ट्वा दत्तं गच्छा सर्वज्ञः
 सुखो गैरिक-कोषोन्माच्छादनं दण्डं समस्तमुप-विभत् भिक्षा
 इति निजं मे लोके वा भित्वा जीवनं देवराजानं करोति यः ।
 (देवराजानं सर्वेषां वर्णानाम् आश्रमावाप्तं सागराद्यो धर्मः ॥)

इन्द्रियम्—ज्ञान कर्म-साधनम् ॥ तत्र तु ज्ञानेन्द्रियाणि पञ्च
 यथा । (१) चक्षुः, (२) श्रोत्र, (३) घ्राण, (४) जिह्वा, (५) नासिका ॥
 ज्ञानेन्द्रियाणि पञ्च यथा । (१) वाक्, (२) दाहि, (३) पाद, (४)
 पायु, (५) उग्रस्य ॥ अन्तरिन्द्रियाणि द्वावि यथा । (१) मनः,
 (२) बुद्धिः, (३) अहंकारः, (४) विष्णुः ॥ "मनोबुद्धिरहंकार-
 विषं करणं मातारम् । अंशतो निवृत्तौ सर्वं धारणं विपदा
 धर्मो ॥" मतः समुद्रय-ज्ञानकर्मेन्द्रियाणो नियामकम् । यत्
 हंमदेव यत्तुदेन्द्रिय नियमात् ॥

ऋषि — “मम ब्रह्मर्षि देवर्षि महर्षि परमर्षयः । काण्ड-
र्षिश्च श्रुतर्षिश्च राजर्षिश्च क्षमावरा ॥” (१) वशिष्ठाद्या ब्रह्मर्षयः
[ब्रह्म । ब्रह्मज्ञ । + ऋषि] । (२) नारदाद्या देवर्षयः [देवतुल्यो
स्यात्वा ।] । (३) व्यासाद्या महर्षयः । (४) मेलाद्या परमर्षयः ।
(५) जैमित्त्याद्या काण्डर्षयः [वेदकाण्ड विशिषाध्यापक-मुनि-
भेद] । (६) सुश्रुताद्या श्रुतर्षयः [ऋग्, यजुः साम्ना संहि-
तास्तै कृता] । (७) ऋतुपर्णादयो राजर्षयः ॥ ममर्षयः—
ममम ख्यर्षयः । [जलज ममकम्—[The River Bear]
मन्वन्तर भेदं मर्षर्षि नामानि भागवतादि ग्रन्थेषु वर्णितानि ।]

ऋषि — ‘ऋग्, क्लृप्तौ । + इ (कर्त्तरि) ।’ [इग्वर सान्यर्षी]
रमा-मक वाक्य रचक ॥ पण्डित ॥ इत्यमर ॥

कृष्णं शरावप्य निखलम्—“श्रीमनत्कुमार उवाच । भद्रं
वी मुनयः शश्वत् तपसा फलमाप्सितम् । कृष्णस्य कुशलं प्रपन्नं
‘शिव’ शीतलस्य निष्फलम् ॥ सांप्रतं कुशलं वयं दृगल परमा-
-भनः । भक्तानुरोधेनैवैव परम्य प्रकृतैरपि ॥ निर्गोणस्य
निर्गोणस्य सः शीतलस्य चेतसः । भावयन्तारण्यैव शिवभूतस्य
भाष्यमम् ॥ श्रीकृष्ण उवाच । शरीर-धारिण्यपि कुशलं प्रपन्नं
भाष्यमम् । तत्कथं कुशलं प्रपन्नं मयि विष न विद्यते ॥
मनत्कुमार उवाच । शरीरं पातते नाय सन्ततश्च शशापम् ।
निखलं संमोक्षं शिव-प्रपन्नं मलयकम् ॥ श्रीभगवानुवाच ।
यो यो विपक्षधरो यः यः यः पातितः शतः । देहो न विद्यते

ज्ञेय — स तु पञ्चविधः । (१) अविद्या । (२) अघ्नता ।
(३) राग । (४) द्वेष । (५) अभिनिवेशः ॥

गुणम- “आयुर्विज्ञं दृष्ट्वाष्टिदं मन्त्रं युन भेषजम् । अप-
मानकपो दानं नव मोघ्यानि यक्षतः ॥”

गुण - गु + कृ, गिरति अज्ञानं, गुणाति । उपदिशति)
धर्म य म “यस्य देवे परा भक्ति रथा देवे तथा मर्ते । तद्वैते
कीदृशो ह्यर्था प्रकाशको महा मनः” इति श्रुतिः ॥

गुण - लक्ष्म्य गुणा — पर्यत्यम् । अत्यन्तकथ्यत्यम् । विप-
त्यम् । विपत्तयामय-नाशित्वम् । कालि पदार्थपरिचयवर्हि-
कारि वृत्ति । लक्ष्म्यगुणा, — मोक्षत्वम् । विपत्ति-त्वम् । दीपना-त्वम् ।
बल कारि-त्वम् । अतीवकवातामयनाशित्वम् । वाक्चित्त्वम् ।
मन्त्र-लक्ष्म्य गुणा — मोक्षत्वम् । वर्णं बल गुणं वक्त्रं कालि
पुष्टि कारि-त्वम् । लक्ष्म्यकत्वम् । लक्ष्म्यचित्त्वम् । वात
मन्त्र-लक्ष्म्य कामं यम सः दीप नाशित्वम् ॥ तद्वैत गुणा —
लक्ष्म्यत्वम् । अ-कालि-लक्ष्म्यत्वमिच्छागुणातिवर्हि रक्तवपुःस्योद-
कारित्वम् । वातपुष्टिमयमपि-नाशित्वम् । लक्ष्म्यगुणत्वम् । “तथा
पुष्टि-त्वम् दीपं लक्ष्म्यं विद्वन्निर्गुणम् ॥ तस्यादभ्युदये श्रुत्यै दानं
दानात्तत्त्वम् ॥ तद्वैत-त्वम् दीपं वाक्चित्त्वम् । तद्वैत-त्वम् दीप-
विद्वन्निर्गुणं वाक्चित्त्वमपि दीपं दीपत्वम् । “तथा विद्वान्
। तद्वैत-त्वम् । लक्ष्म्य-त्वम् । विपत्ति-त्वम् । पुष्टि-त्वम् । तद्वैत-
त्वम् दीप-त्वम्, कालि-त्वम्, लक्ष्म्य-त्वम् ॥”

शुक्रवर्जिष्ठ नवीणावच्च सेवने । यण्योणोदकघ्रायो जरा तं
नोपगच्छति ॥

जल पानम्—“भुक्तम्यादौ जलं पातं काश्यं मग्नाग्निदोष-
कृत् । मध्येऽग्नि दापन येष्ट मन्ते स्थूल-कफ-प्रदम् ॥”
‘अर्जाये जलसोपधर्जोर्णं वल प्रदम् । आहार जाने पायु-
जनक भुक्तसोपनि राखौ न पेयम् ॥” रात्रि शेषे जल-पान-
गुणा - काम श्वास अर्तामार-ज्वर कुष्ठ-मुखाघात-उदरार्गं - शिर-
कण्ठनासा ननुरोग त्रानपित्तकफ लयज-शेग-नागित्त्वम् ॥ स्थितस्तु
न - अथ याम् शुधितो न पियञ्जलम् ॥ मवगूय गत्रिमेधे
नामिका रन्ध्रं च जलपानगुणा—बुद्धिकारित्वम् । वस्तुहि तत्त्वम् ।
बला प लन स-शेग नागित्वम् ॥

जन्म — प्राणा । चैवञ्च । आत्मा ॥ ‘कार्योपाधिरय जाय
कारणापा ॥ ३३३ ॥’ “मर्त्येणो मायानैगममन्यतो यद्विदेहं
प्रशिन्य तथा मादितो जीवन्मृ चगमत् । इति श्रुतिः ॥ ‘लाव
कमफल भुङ्क्तं आत्मा निर्मित एव च । आत्मनः प्रतिविम्ब
दृष्टा जाय स एव च ॥ प्राण-देहादि भूदेहा स जीवः परि-
कारितम् ॥’ ब्र. वे ॥ वेदान्तमते घटावस्थित्याश्रयत् शरीर-
वित्त्यावस्थित्य चेतन्यम् ॥ केषाञ्चिन्मते दर्पचन्द्र्य मृष्य प्रतिविम्ब-
वत् ॥ इत्य चेतन्य प्रतिविम्बम् । पाप पुण्य-दुःख-सुखादिभिः व्याप्तौ
बहव मनसा क्लिष्टे कामं वश्यतेः स जीवात्मा ॥ तस्य देहिनः
शरीर आवात्मनोः संयोग-कारजन मनसा संयोजे धि धि गुणा

टीका-परिमिश्रम् ।

वत्पुण्ये तानाह । यथा (१) दृष्टा । (२) हेतुः । (३) सुप्रसू ।
 (४) दुष्टम् । (५) विषय ज्ञानम् । (६) प्रयत्नः । (७) मन
 संकल्पः । (८) विचारणा । (९) श्रुतिः । (१०) बुद्धिः । (११)
 कलाविद्या । (१२) प्राणशयो कर्तुं प्रेरणम् । (१३) अमान-
 वायोः अक्ष-प्रेरणम् । (१४) नेत्रोन्मेष-निमेषोः । (१५) उत्तमाह ॥

तत्त्व-ज्ञानम्—तत्त्वानां ज्ञानम् ॥ यथायथा ज्ञानम् ॥ अद्या-
 ज्ञानम् ॥ “प्रमाण-प्रमेय-संग्रह-प्रयोजन दृष्टान्त सिद्धान्तावयव
 तर्क-निर्णय-वाद-अप-विमर्श-हेत्वाभास-चम-ज्ञानां निबन्ध म्या
 नानां तत्त्व-ज्ञानादि-द्वैतसाधिगमः ॥” इति नीलम-सुत्रम् ॥

तैलम्—“तिनादि-मिश्र-वस्तुनां खेद-स्नेहमदाहृतम् ।
 इति भावप्रकाशः । अथ गुणाः—उष्णत्वम् । विष्णुकारित्वम् ।
 श्लेष्म-वर्धकत्वम् । सर्व-वातविनाश-नाशित्वम् । मिथान्निबल-
 वर्धनत्वम् ॥” “नास्ति तैलाद् परं किञ्चिद् भेदजं माहमायकम् ।
 इति राज-निर्णयः ॥ एवमाहनि युक्त तैलस्य गुणः—शरीर-बल
 कारित्वम् । शिवा-मुख-रीमकूप-धमनी-नाडीद्वारा रक्ति-कारि-
 त्वम् ॥ नित्यं मधुरं अधिकतैलदानगुणः—मिर शूल पालित्व-
 पालित्व-नाशित्वम् । केय मूलस्य दृढता कारित्वम् । केयस्य घनता-
 क्षणता-दीर्घता-कारित्वम् । इन्द्रियमज्जमान्निगुहिकारित्वम् ॥
 नित्यं कर्षं तैल-गुरुत्वस्य गुणः—मन्दाहगुण-पक्षोष्णे-श्रुति-भियं-
 कर्षवातजरीमात्रमवत्तम् ॥ मर्दने तैलस्य गुणः—दृतादहगुण-
 गुरुत्वम् ॥ “मातः-छान्तिं वने शब्दे दादम्यो दधचे तदा । मध-

मेघमम तेन तस्मात् न च विज्ञेयम् । तत्र विज्ञेये तेन-प्रद्वय-
कनय- २५१ इत्यादि । मोघं क्षान्तिनाम । कुञ्जं मृताः । कुञ्जं
पक्षामि । एषः यथा क्षान्तिं गच्छेत् । मनो दीर्घायुः ॥

दम् - - २५२ निपुण । निरायस्य ॥ प्रजापति-विशेषः ।

तस्य याऽगच्छन्त्या - यथा, देवा, दया, शान्तिः, मुक्तिः, मुक्तिः,
क्रिया उच्यते, बुद्धिः मेधा मूर्तिः, नितिष्ठा, ह्रीः, स्वाहा, स्वधा,
मताः ॥

दया - यथादपि परस्मैपदं कर्तुं या इच्छा इति ज्ञायते सा
दया इति पादौ ॥ “आत्म-उत्सवंभूतेषु यो हिताय शुभाय
च । वृत्तं मतत इष्ट क्रिया ह्येषा दया कृता ॥” इति मत्स्य-
पुराणम् ॥

धर्मः - तस्य भार्या इत्यस्य तयोदयकन्या । “यथा नक्षत्रौ
धृतिः स्तुतिः पुष्टिर्मेधा तथा क्रिया । बुद्धिः मेधा यः शान्तिः
मिद्धिः क्षान्तिः स्वयोदया ॥ पञ्चार्थं प्रतिजयाच्च धर्मो दासायणः
प्रभुः ॥ तस्य अपत्यानि यथा । अतः, प्रसादः, अभयं, सुखं, योगः,
कृतिः, संस्कारः विनयम् ॥ मतास्तरे धर्मस्य भार्या अहिंसा ॥
धर्माधार स्थानानि यथा । “वैष्णवेषु च सर्वेषु यतिषु ब्रह्मचारिषु ।
पतिव्रतासु प्राज्ञेषु वानप्रस्थेषु भिक्षुषु । नृपेषु धर्म-शीलेषु सत्सु
सद्वैभ्यजातिषु ॥ द्विज-शैविषु शूद्रेषु सत्सुसर्गस्थितेषु च । एषु
त्वं सुस्मृतं पुराणं धर्मराज विराजसे ॥” अयि च । “अस्मत्-
वट-विलम्बेषु तुलसीचन्दनेषु च । देवाद्येषु च पुण्येषु विद्यमानोऽ-

टीका-परिच्छिन्नम् ।

माखिनु । देवान्येषु तीर्थेषु सता शब्द गृह्ये च ॥ वेद-
गृह्य-यजुष-अनेषु च सभाषु च । औक्त्यगुणनामोक्त-युनि-मोक्त
अनेषु च ।... इति सः वेः ॥ नर-घातिना गृह्ये, नरघातिषु,
नोर्येषु, खलेषु, मूलेषु, घमत् नरेषु, धर्मेषु चौर्येषु, इतिभूमिषु,
दुरीदर-सुरापान-कनकहानी स्यानेषु, मानधाम माधु तीर्थे शास्त्र-
रहितेषु स्यानेषु, गर्विषु, जीव-हिंसोऽज्ञाविषु, स्त्री-जिनेषु, दोला-
चञ्चि-विशुभञ्चि-विहीनेषु अनेषु, घटन्य-विक्रयिषु, मित्रदोहि-
ज्ञानघ्नेषु विग्राम-घातिषु धात्रितघ्नेषु, मन्त्रान्ध्र्योक्तिग्रामिषु,
मित्रासाक्षिपदादिषु, पुण्यकर्म विहीनेषु, पुण्यकर्म विरोधिषु—
धर्मन्य पधिकासी नास्ति ॥

धातु—कज-यात-वित्त-नामक-शरीरधारक-वस्तुत्रय ॥ रजः,
रक्तम्, मांसम्, मेदः, पथ्यि, मज्जा, यकम् ॥ महाभूतानि ॥
इन्द्रियाणि ॥ अग्नि-विकृतिः, सा तु मैत्रिकमल घिलादि ॥
स्वर्णादिः ॥ अष्टधातवो यथाः (१) सुवर्णम्, (२) रजतम्,
(३) ताम्रम्, (४) लोहम्, (५) कांस्यम्, (६) पादम्, (७) रङ्गम्
(८) मीषकम् ॥ अष्टधातवो यथा—“स्वर्णे रज्ज्वा ताम्रं रङ्गं
यमदमेव च । लोहे लोहं सप्तैते धातवो मित्रि-सम्पदा ॥”
इति भावप्रकाशः ॥

नामापराधः—साधुनिन्दादिरूप-दुरदृष्टजनन-व्यापारविरोधः
यथा—(१) सती निन्दा । (२) ईर्ष्या भेद-दमनम् । (३) पुनोर-
व्या । (४) शास्त्र निन्दनम् । (५) लोचं चोदादि-निन्दनम् ।
१४१

टीका-परिग्रहम् ।

पदादं—पदानां पठ-पठार्थानाम् पठोन्निधेयः । “इदं
 पुनः ज्ञानं इदं ज्ञानाच्च सर्वोन्निधेयम् । समवायं ज्ञानाभावात्
 पदानां समं कोनिताः” इति भाषा-परिच्छेदः । एते पदार्था
 वैदिक-परिच्छेदाः । ज्ञानमोह-बोधमप्युच्यते—(१) प्रमाणम्,
 (२) प्रमाणम्, (३) संशयः, (४) प्रयोजनम्, (५) दृष्टान्तः, (६)
 मिहान्तः, (७) पदार्थः, (८) तर्कः, (९) निश्चयः, (१०) वादः,
 (११) ज्ञानः, (१२) विनष्टा, (१३) ज्ञानाभावात्, (१४) ज्ञानम्, (१५)
 ज्ञानं, (१६) निश्चय-स्थानम् ।

प्रतिमा—“ज्ञेयो हारमयो मोहो निष्ठा निध्या च येकता ।
 ज्ञेयमयो ज्ञानमयो प्रतिमाष्टविधा मताः ।

प्रपञ्चः—द्वयत्वं जडत्वं, परिच्छिन्नत्वं, विदु-भिन्नत्वञ्च प्रपञ्च-
 शब्दाच्च-नञ्चञ्चम् । बाह्य प्रपञ्च आन्तर-प्रपञ्च इति प्रपञ्चद्वयम् ।

प्रलयः—प्रलयते लयने जगदग्नौ च । स चतुर्धा । (१)
 निम्ब [सुषुप्ति] । (२) जमिन्निक [ब्रह्मण दिवायमाने जगती
 विनष्ट] । (३) प्राकृत [ब्रह्मण माधे घटे नामः] । (४)
 आत्यन्तिक [“आनादात्यन्तिक प्रोक्तो योगिनः परमात्मनि ।
 प्रपञ्चः प्रतिसर्गोऽयं कालचिन्ताधरो हि ज्ञेयः । आत्यन्तिकश्च कथितः
 प्रलयो लयमाधनः” ।

बन्धम्—कर्म-सम्पादनं सामर्थ्यम् । “रसादि-युक्त-पर्यन्तं
 पुटधातुनिमित्तकम् । पुट्टासु पाटवः न, बन्धनं तदभिधीयते”
 बन्धन-चयस्य निदानं यथा । अभिधानाद् भयान् क्रीडा चिन्तया ।

टीका-परिशिष्टम् ।

पदार्थः—पदानां घट-घटादीनाम् अर्थोऽभिधेयः । “द्वयं
 तु य स्तथा कथं सामान्यं मविमेषकम् । समवाय स्तथाऽभावाः
 पदार्था मय कौर्तिताः ॥” इति भाषा-परिच्छेदः ॥ एते पदार्था
 वैयर्थिक-प्रसिद्धाः ॥ नीतमोक्ष-बौद्धप्रदार्थाः—(१) प्रमाणम्,
 (२) प्रत्यक्षम्, (३) संययः, (४) व्योमजम्, (५) दृष्टान्तः, (६)
 निदानम्, (७) अवयवः, (८) तर्कः, (९) निर्णयः, (१०) वादः,
 (११) ज्ञानः, (१२) विमर्शः, (१३) हेत्वाभासः, (१४) क्लमम्, (१५)
 कालः, (१६) निपक्ष-व्याजम् ॥

प्रतिमा—“गौरी दादमयी भौही लेप्या लेप्या च संकता ।
 मनीमयी मविमयो प्रतिमाट विधा मता ॥

प्रपञ्चः—दृष्टत्वं, जडत्वं, परिच्छिद्यत्वं, विद-मिसत्वञ्च प्रपञ्च-
 सामान्य-मक्षयम् । बाह्य-प्रपञ्च आन्तर-प्रपञ्च इति प्रपञ्चद्वयम् ॥

प्रलयः—पलीयते पीयते जगदस्मिन् सः । स चतुर्धा । (१)
 नित्य [सृष्टिः] । (२) नैमित्तिक [ब्रह्मणः दिवावसाने जगती
 विनय] । (३) प्राकृत [ब्रह्मणः सार्धं सृष्टेर्नाशः] । (४)
 आत्यन्तिकः [“ज्ञानादात्यन्तिकः प्रोक्तो योगिनः परमात्मनि ।
 प्रलयः प्रतिष्ठोऽयं ज्ञानचित्तापरे हि ज्ञेयः ॥ आत्यन्तिकश्च कथितः
 प्रलोपी मयसाधनः ॥”]

बन्धम्—कर्म-सम्पादन-सामर्थ्यम् । “रसादि-शुक्र-पयस्ते
 ऽट्टधातुनिमित्तकम् । चेष्टासु पाटवं यत् बन्धं तदभिधीयते ॥”
 बन्ध-स्यस्य निदानं यथा । अभिघाताद् भयान् क्रोधा चिन्ताया

[illegible]

भोग—सुखम् । स्वादि-भुक्ति । वस्तुत्यादि कर्मकारणात्
भुक्तिः । भोगदेह—स्वार्थ-करण-भोगार्थं सूत्र-शरीरम् । "कृते
सविष्णोकार्थं नरः संकल्पमान् परम् । प्रेत-देहं परित्यज्य भोग-
देहं प्रपश्यते ॥" भोगस्थ—(१) भोक्ता—जीवः । (२) भोग्यः—

नैष्ठिक-परिचरितम् ।

कर्म कर्म बहिःशुभं गच्छेद् बुधः । एतच्चैर्वा कर्म ननु
 बुधदिनि धारयिष्यते । "यद्यन्तर्गुणमिच्छाद् शुभं नाम परं
 परम् । ननु शुभं विदितं एव न विदिते विदितानाम् ।" "यिन्
 अन्विष्टं द्यौर्वा शुभे कालिनात्ता दहः । ननुशुभं धारयिष्ये यीर्णा
 दीर्घाश्च ननुवर्द्धयिष्याम् ।" "बहिःशुभं गच्छेद् विद्वान् दीर्घ-
 गुणमवाप्नुयान् ।" "इहमात्रं विदितं शुभं धारयिष्ये न न चैवम् ।"
 बुधमन्तर्यामिन् एषा कालमन्त्रोपदेशिनाम् । न च बुधविदो
 मोक्षं न च मन्त्रोपदेशिनाम् । इति श्रुतिः ३

दुर्गम्—“एतं शैला दायवश्च बभ्रुवैति चतुर्ध्रुगम् ।”

योग विद्या—“ममको द्विजजनाभ्यां कंठं गीतं वतुष्ये ।
 यत्पुष्पं च यं जयां जगामे स सर्वोद्यमः । समर्थं कुर्वन्तं वा
 देव वन्द्यं । समस्तः । देवार्चनं तु तत्त्वतो योगाभ्यासं विवर्जयितुं ।
 योगार्जुनात्प्राप्तं गुरुत्वाद् योगी मुनिभिः वै । विद्याय तस्य ये
 योगा कालो नाम निदीयते । बाधयेत्तदा योगः कृते
 भवति ममता । अथवा साधनं तस्य वाचस्पत्ययोगिनः ॥”

रागाः—द्वेष्टुं चेत्तांनि वक्ष्यन्ते जगत्तत्त्ववर्तिनाम् । ते
रागा इति कथ्यन्ते मुनिभिर्भगवद्भिः ॥ भगवन्मते चतुस्रमन्त्रे
च रागाः प्रहृष्यन्ते । यथा : (१) भयः, (२) क्रोधः, (३)
द्विन्द्वः, (४) दौष्ट्यः, (५) शोकः, (६) मेषः ॥ कलामाद्य-
शोभयश्च सर्वे प्रहृष्यान् यथा : (१) नीरागः, (२) वसन्तः, (३)
दहन्, (४) रवः, (५) मिथः (६) नट नारायणः ॥ चतुस्रमन्त्र-

भगवतो मते प्रत्येकमयी पञ्चगव्यः । सोमियर-रत्नमयी
मते प्रत्येक मतेयी पञ्च-गव्यः । एतेषां प्रत्येकम् एवो पुनः
एकैकपुत्रभायो च ।

राशिः—राशि कर्म राशिः । एवोरात्रमर्घ्ये इत्यत्र राशिः
उदयः । उदयः—पूर्वाचम-संयोगः ।

नयः—“कृपादिकं महागते स्थितोपरि निरीक्षणात् । एषि
कल्पमतेः सम्यक्, मद्यदिसमयः स्फुटम् ।” “निर्गन्धि-
भित्तादौ देशे दृष्टिं विनिश्चितम् । निर्मोमे मानसे मारे ईष्टि-
चीणं प्रजायते ।” “भावान्तरुपां भावन” —नयः । “उपा-
दानकारणं कार्यतिरोधान” —नयः । एवमयं—मूर्च्छा-
पत् पालरूपेण विरहस्ये बाध्यमन्त्रादिविषय-पञ्चगव्ये इति
प्रत्यगात्म-सदृशानुमानात् एतेः स्तुत्यभावनस्य न्यायः ।

वर्णः—[वर्णं (स्तुति, विष्णवे, विष्णु, विनिर्गते, विनिर्गते,
वर्णने) + च] (१) [स्तुति-भावन] एकादि एवम् ।
वर्णं च द्विविधः—(क) ध्वजादिकः, (ख) एवमयः । एवम्
एवमयस्या ‘वर्णः’, तस्य एवमुदाहरणं ‘वर्णः’ इति च । एवम्
एवम्-साहेतिक-लिङ्ग-निर्दिष्टः । एवम्-साहेतिक-
एवम्—साहेतिक, एवम्—इत्येवम् । एवम्—
ने एवम्-एवम्-एवम् इत्येवम् । एवम्—
एवम्-एवम्-एवम् इत्येवम् । एवम्—
एवम्-एवम्-एवम् इत्येवम् ।

टीका परिशिष्टम् ।

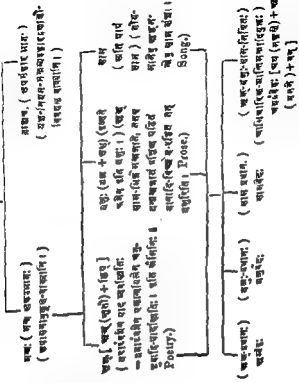
जोविता—ग्रन्थ-रसवादिषुम् । हेमचन्द्र जोविता—कवि,
गोस्वामी, वाचिस्पति, कुर्मादयः । श्रुत्य तु ब्राह्मण-संहिता वेदव्यास
दत्ता—धर्मो, जोविता च ॥ ईश्वराश्रयता सर्वेषां वर्णानां भाषा
रसो धर्मः । (१) ब्रह्मादि । (२) वाक्यम् । ग्रन्थः ॥

विद्या—ज्ञानम् । शास्त्रम् ॥ सा अष्टादशविधा । १ शिखा,
(२) कल्पः, (३) व्याकरणम्, (४) निबन्धः, (५) उपोत्तिष्ठः । ६ कन्दः,
(७) सारवेदः, (८) धनुर्वेदः, (९) सामवेदः, (१०) अथर्ववेदः । (११)
मीमांसा, (१२) न्यायः, (१३) धर्मशास्त्रम्, (१४) पुराणम्, (१५)
वापुर्वेदः, (१६) धनुर्वेदः, (१७) सामवेदवेदः, (१८) अथर्वशास्त्रम् ॥

विन्दु—(विन्दु + उ) (१) भुञ्जी मध्यम् । इति सिद्धिना ॥
(२) ज्ञानयोगः । इति शब्द-रक्षावली ॥ (३) धनुस्वायः । (४)
ज्ञाना । इत्यमरः ॥ (५) सिद्धिनाम् । इति शब्द-रक्षावली ॥ (६)
“अविभक्त-प्रकाशरूपः” । (७) भू-मध्यादौ प्रदेशे ध्यानाध्यास-
प्रकर्षेण प्रवर्धमानोत्तरीतरः तन्नीविशेषः ॥

वेदः—ज्ञानम् ॥ श्रुतिः ॥ आध्यायः ॥ “मौन-यतीराव-
र्द्धेन भगवद्-वाक्यम् ।” इति न्यायशास्त्रम् ॥ “धर्मब्रह्म-प्रति-
पादकम् अपौरुषेयवाक्यम् ।” इति वेदान्त-शास्त्रम् ॥ “ब्रह्म-
मुख-निर्गत-धर्मसाधक शास्त्रम् ।” इति पुराणम् ॥ वेदायत्वारो
यथा । (१) एकविंशति शास्त्रात्मक-चक्रः, (२) शत-शास्त्रात्मक-
यन्त्रः, (३) सप्तशतशास्त्रात्मक-सामः, (४) नवशतशास्त्रात्मक-यन्त्रः । इति

वेदः

अथ याज्ञिक्यम्—

“अथ यदसि पूर्यते”

मन्त्रादेव वक्तुमिति ।

वाक्यानि यादयाम् ।

यदसि पुनः-वक्तुः ।

वाक्यार्थं पूर्यते,

पौष्टिकं मन्त्रादे,

वाचिवादिर्वाक्यपदादे

वक्तुम् ।

दीर्घा-परिमिटम् ।

लङ्	आदेशिकाः विदुः-वचनाः	अवधि	अङ्कः
(१) अर्धद	८०.	आधुनिक	१०१० ३ अङ्कः
(२) इष्टद	६०००००	अधुनिक	६००००००० १०१० ३ अङ्कः ६०००००००० १०१० ३ अङ्कः
(३) अर्धद	अर्धद	अधुनिक	१०१० ३ अङ्कः
(४) अर्धद	अधुनिक	अधुनिक	१०१० ३ अङ्कः

“तद्व-वचनाद् (= तेन ईष्यते प्रयुक्तान्) आध्यापय (वेदव्य)
मासाध्यम् ॥” इति कथाद-सूत्रम् । [वेद-विभाग-कर्ता व्यासो
वेदव्यास इति कथ्यते ।]

व्यसनानि—[वि + चम् + चनद्] व्यसति श्रियोमार्गात्
व्यसनं कर्तारि चनद् । अस्मि तु भावे । इति भरतः ॥ कामज-
व्यसनानि यथा । “सुगयाची दिश-अत्रः परीवादः विप्रो मदः ।
तीर्थजितं ह्याव्या च कामजो दमको गणः ॥” क्रोधज-व्यसनानि
यथा । “वेगुत्थं साहसं द्रोह ईर्ष्यासुखार्थ-दूषणम् । वाग्-दण्ड-
जस्य दाहस्य क्रोधजोऽपि मयोऽष्टकः ॥” (अर्थ-दूषणम् = प्रता-
पना ॥ दण्ड-दाह्यम् = ताडनादि ॥)

व्याधि—[व्याध् (पौडने, वधे)] रोगः ॥ “रोगस्तु दोष-वैषम्यं
दोषसाम्यं मरोगता ॥” “कर्मजा कथिता केचिद् दोषजाः सन्ति
चापरः । कर्मदोषोद्भवश्चान्ये व्याधयः स्त्रिविधा भूता ॥” ये
व्याधयः प्राक्तन-दुष्कर्म-जनिता भोगनाश्याः प्रायश्चित्त-नाश्या वा
ते एव कर्मजा व्याधयः । “यथा-वाञ्छन्तु निर्णेता यथा-व्याधि
चिकित्सिताः । न यमं यान्ति ये रोगास्ते ज्ञेयाः कर्मजा
सुधै ॥”

दोषजा—मिथ्याहारविहार-प्रकुपित-वात-पित्त-
कफजा ॥ स्वल्पदोषा गरीयास स्ते ज्ञेयाः कर्म-दोषजा ॥
माध्या याध्या अमाध्याश्च व्याधयः स्त्रिविधाः भूताः ॥ जनकाः सूर्य-
रोगाणां दुर्वाग्नी दाहणी ज्वरः । मन्दाग्निः स्वल्प जनको मन्दाग्ने
जनका स्वयः ॥ पित्त-श्लेष्म-समौगयः प्राणिनां दुःखदायकाः ॥ (१)
क्षुधि आकाशभासः, कटुस्त्रीण्ण्तौष्णद्रव्यभक्षणं, तालं विस्वफलं
वा भुञ्ज्यात्तत्क्षणमेव जलपानं, शरदि तप्तोदकपानं, भाद्रे तिक्त-
मेवम, शरत् कालं, क्रोधः, प्रीत्याधिक्यम्—इत्यादिना मणिपुर-चक्रे
पित्तं जायते ॥ (२) भोजनानन्तरं खानं, हृष्या विना जलपानं,
तिक्तं तैलं, क्षिग्धं तैलं, पर्युपित्तार्चं, तक्रं, पक्व-रन्ध्राफलं, दधि,
क्षायाम्बु, शर्कराशुक्रं पानीयं, सुक्षिग्धं स्थूलं मेवमं, नारिकेलोदकं,
पर्युपित्तं जलं, वर्षासु स्वात-खानं, मूषकं, वसन्त-कालः, मधुर-क्षिग्ध-
गौतादयः—इत्यादिना मध्य-रन्ध्रे श्लेष्मा जायते ॥ (३) भोजनानन्तरं
सद्यो धावन-गमनादिकं, वज्रि-तापः, अति-भ्रमणम्, अति-मैथुनं,
मनः-सन्तापः, अमाहारः, रुच्यना, क्लमहं, कटुवाक्यं, भयं, शोकः,

टीका परिशिष्टम् ।

यथा, शीत-प्रजीवः—इत्यादिना चापानकं वायुं जीयति ॥ (१)
 दधितक-विजितं सर्वेभ्यः, शर्करोदकं, पक्वं विह्वलनम्, भाद्रं कं,
 सुह-युषम्—इत्यादीनि पित्तघटाकराणि ॥ (२) पट्टि-स्वेदं, पक्वमेतं,
 भ्रमणं, शुद्धभक्षणं, शुद्ध-पक्व-हरितकी, चपकं रन्ध्राकलम्,
 घनाहारम्, चपानकं, खट्वं शुद्धशर्करं, मर्दणं, पिप्पली,
 शक्कमादकं, जीरकं, मधु—इत्यादीनि सोमहाराणि ॥ (३) पक्व
 रन्ध्राकलं, शर्करोदकं, नारिकेलोदकं, सुमिष्टं सुशुक्लं,
 शीतलोदकं, तिक्तमेतं, शीतलोपोदक-घातं, सुखिण्य-चन्दन द्रवम्,
 चामनकोदकं, सुखिण्यजननानिष्ठः—इत्यादीनि वातप्रघमकानि ॥
 सर्वेषामेव रोगाणां निदानं कृत्वा मत्ताः । तत्-प्रकोपस्य तु पीतं
 विविधाहित-वैयनम् ॥ “सुवर्दानं सर्वेषां रोगाणां नाम
 कारकम् ॥” इति मलमासतावम् ॥

शिष्टाचारः—“दानं शरणं तपोऽसीमो विद्येष्वा पुजनं दमः ।
 यदौ तानि चरित्याणि शिष्टाचारस्य लक्षणम् ॥” इति मातृस्य ॥

शौचम्—“अभ्यासा-परिचारात् सुवर्गबाध्यनिन्दितैः । स्वर्गं
 च व्यवस्थानं शौचमेतत् प्रकीर्तितम् ॥” “यस्य सत्यं शौचं
 तस्य स्वर्गो न दुर्लभः ॥”

यावत्—तत् तु बाध-विधम् । यदा । निन्द्यं नैवित्तितं
 काव्यं सुविधाहं यपिष्ठनम् । पारंपर्येति विज्ञेयं गोडां (गोडां
 यत् क्रियते यावत् गोडीयाहं तदुच्यते ।) गुरावे महमम् ॥
 कर्माहं कथं गोडां देविकं दयम् यतम् । दायादेवाद्यं

प्रोक्तं पृष्टार्थं हादय भूतम् ॥ एतद् भविष्यपुराणे विद्वतम् ॥
नम्य पञ्चविधं यथा । नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं
तथैव च । पादंनञ्चेति मनुना याद पञ्चविधं भूतम् ॥ मतस्य
पुराणे त्रैविध्यमुक्तम् । यथा । नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं
याद मुच्यते ॥ पादौ पाद्वेद्यमुनिपुत्रेण निमिना तत्पुत्रस्य यादं
कृतम् ।

मन्त्राणाम्—चतुर्थांशम् । कुटीचक-वज्रदक-हंस-परमहंस
येति मन्त्राणाम् चतुष्टयम् ॥ विविदिषा-मन्त्राणो विद्वत् मन्त्राणाम्
येति परमहंस मन्त्राणाम्-द्वयम् ॥

श्लो— ‘पापौडश भवेद् क्षान्ता तन्वी त्रिंशता मता । पञ्च-
पञ्चागत यावत् प्रोक्ता हृदा ननः परम् ॥’ “रक्षेत् कन्या पिता
प्राप्त्यै गोवने पतिं च ताम् । चार्त्तं रक्षते पुत्रो ह्यनायां ज्ञानय
स्तथा ॥” “सा गृहा मातृहृदाय नमस्कृत्य पतिं सुरम् । प्राङ्मुखो
मण्डलं दद्यात् गोमयेन जलेन च ॥ गृहकृत्यञ्च कृत्वा तं
स्वात्मागत्य गृहं सती । सुर विषं पतिं नत्वा पुत्रयेद् गृह-
देवताम् ॥ गृहकृत्यं सुनिर्वर्त्य भोजयित्वा पतिं सती । पतिर्यिं
पुत्रयित्वा च स्वयं भुङ्क्ते सुखं सती ॥” “पतिमेषा व्रतं श्रीर्षा
पतिमेषा पर तपः । पतिमेषा परो धर्मः पतिमेषा सुरार्चनम् ॥
सर्वदेवमय इवामी सर्वदेवमयः शुचिः । सर्वपुण्यत्वरूपय पति-
र्यो जनादेन ॥ यथा मित्रः पुजितश्च शौक्यः पुजितः स्यात् ॥
या सता भर्तुश्चिह्नं भुङ्क्ते पादोदकं सदा । तस्या दर्म

टीका-परिशिष्टम् ।

सुपुष्पये नित्यं वाञ्छन्ति देवताः ॥ परिहर्षेण कोपेन दुःखमेवा-
 वप्राप्ता सन्ति । कटूनि स्वाभिन्नामावात् परोक्षा य करिष्यामि ॥
 यस्या नास्ति प्रियमेव तस्या जल निरर्थकम् । तत् किं पुं धने
 ह्ये सम्पत्तौ यौवनेऽयथा ॥ व्रतज्ञानयनं दामं सत्यं पुण्यं तप-
 सिदम् । पतिभक्तिविहीनाया भस्मीभूत निरर्थकम् ॥ कुत्
 मितं पतितं मूढं हरिदं रोगिणं जडम् । कुमजा विष्णुनृपञ्च
 कानां पश्यति घनतम् ॥ पुत्री वापि पिता वापि बान्धवो वा
 महीदृष्टः । योपितां कुम्भजातरां न कश्चित् स्वाभिन् मम ॥
 श्रीभिः श्वश्रू-श्वशुरयोः पादबन्दनं यथोपयुक्तं भवन्त्य नित्यं
 कार्यम्, परिजनाः शरणिन तया प्रेमपुष्पेन चित्तेन मदा सर्वत
 प्याश्व । बह्वन्ता श्री कुम्भ-जाग्रिका भवति । “बहुदंष्ट्रं स्वभावश्च
 यस्या नित्यं सुसंवृतम् । शीघ्राचार-धर्मायुक्ता सापि स यु न
 पश्यति ॥” “भर्तृभ्रातृ-पितृभ्रातृश्वश्रू-श्वशुरदेवैः । बन्धुभिश्च
 शिष्यः पुत्र्या भूमणाच्छादनायनैः ॥” ००० को धर्मं किं यम
 स्तृपां का प्रतिष्ठा य किं ततः । किं बुद्धि-विद्या-ज्ञानञ्च परस्त्रीवृ
 च यश्चनः ॥” “त्याज्यं धर्माश्रितं नित्यं परदारोपरीक्षनम् ॥”
 “किं तत्त्वपिन तपसा मोनेन च ज्ञतेन च । शरादेनेन मोहेन
 श्रीभि रंभ्य मनो जलम् ॥

धर—धरणि शब्दायन्तो धराः । इति धरतः ॥ (१)

उदान पादुदानञ्च अशितश्च त्रय धरा ॥” अथै बह्वारत्नादुदात्ता-
 न्नादेरुदात्त-धर्माहारः अस्तिः ॥ (२) तस्मा-अश्रोत्रिण सप्त-

पूर्ण-उद्योतिः ।

ध्वनिः । [म स्वरौ य श्रुतिस्थाने ध्वनन् हृदय-रञ्जकः ।] यथा ।
 पञ्च-करंभ गान्धारा मध्यमः पञ्चम स्तथा । धैवतस्य निषादस्य
 स्यराः मम प्रकीर्तिता ॥ मयुर-हृषम-पञ्चागौ-कौश-कोकिन-
 वाजिनः । मातङ्गाश्च क्रमेणाहुः स्वरानितान् सुदुर्गमान् ॥ (१)
 अकारादि-पीडयन्त्याः । ते च ह्रस्व-दीर्घ-प्लुता भवन्ति । यथा ।
 “एकमात्रो भवेत् ह्रस्वो, द्विमात्रो दीर्घ उच्यते । त्रिमात्रस्तु प्लुतो
 ज्ञेयो, व्यञ्जनं सार्ध-मात्रकम् ॥” “अर्धमात्रं द्रुतं ज्ञेयं एकमात्रं
 लघु कृतम् । द्विमात्रं तु गुरु ज्ञेयं त्रिमात्रं तु प्लुतं मतम् ॥”

हं स.—पक्षि-विशेषः ॥ परमात्मा ॥ प्राणवायुः ॥ अजपा-
 मन्त्रः ॥ [“हं स-हं सेति यन्मन्त्रं जीवो जपति सर्वदा । यतः
 पङ्क्तिश्च युक्तानि सङ्ख्यास्यैक विधयति ॥ अजपा नाम गायत्रौ
 योगिनां मीमांसाधनम् ॥” “विना जपिन देवेशि जपो भवति
 मन्त्रिणः । अजपेयं ततः प्रोक्ता भवपात्र-निवृत्तनी ॥”]

टीका ॥ १५१२० ॥ अमराणां—३४४०३३४१२६ टीः पः । अम-
कारः—१४४१ ॥ टीः पः । अभ्युपगमं यदा दिष्टम्—३४१५०
अपदानम्—२५४१-६४२१० । अचम्—२५४०-४, १८, १८ ॥
२५४४-५ ॥ टीः पः । अचमयोद्गाता—३४१०१ । अच्युदात्ता-
वीदनम्—१५४३० । अच्युदा हन्ति माधकम्—३४१० ।
अच्युदय व्यवहारार्थम्—२५४३६ । अच्युत भोजनम्—२५४८,
१८-२० । अच्युतमिदुना—३४२० । अच्युतम्—२५४५६
अच्युता—२५४१४६ टीका । अच्युतः—३४४१ । अच्युतः
—२५४१० । अच्युतमना जीवः—२५४२८, ३० । अच्युतम्
—२५४१० । अच्युते खलु संसारे—३४२२२ । अच्युतम्—
२५४३१ ॥ ३४२४८ । अच्युत पीडनम्—२५४२० । अच्युतिः
—२५४३३० । अच्युत-दर्शनम्—३४११३० । अच्युतनात् कुषायां
—२५४१२ । अच्युतः—२५४३३२५४१ । अच्युतः—२५४३४२ ॥
३४८१४४४८१८४४१८१८ । अच्युता—३४४३३, ३४४३८२४
अच्युतं प्रीतिर्यतं पुण्यम्—३४३३० । अच्युतप्राप्तिः—३४१८१४-२३
अच्युतरीदनम्—१५४३० । अच्युतदयः—२५४४३ । अच्युतं
रूपम्—२५४१४८ । अच्युत संख्या—२५४६६ । अच्युतम्—
२५४५५ ५६ । अच्युतम्—१५४२२३१८२२३१८११ । अच्युतं—
२५४२-६, ८-१०३४४४१३, १४ । अच्युतस्य पारिप्लवित्—२५४१०
अच्युतं मनः—२५४८ । अच्युतं दिपयश्चोभौ—२५४२ अच्युत
नारीश्वरः—३४१० । अच्युतात्वा ह्यनुचारा—३४१११८ । अच्युत

मन्त्रादनुक्रमविवा ।

कला—१११८-१११ । अथवा—१११८ । अथवागर्जनी
 दंष्ट्र—१११८ । अथवा विषममय १११८ । अथ
 विद्वत्—१११८, १११-१११ १११८ १११८ १११८ १११८
 १११८ १११८ १११८ १११८ १११८ १११८ १११८ १११८
 १११ टिका । अथवागर्जनी—१११८ । अथवागर्जनी—१११८
 अथवागर्जनी—१११८ १११८ । अथवागर्जनी—१११८ टिका ।
 अथवागर्जनी भाषा—टिका । अथवागर्जनी—१११८ । अथ-
 वागर्जनी—१११८ । अथवागर्जनी विषममय—१११८ । अथ-
 वागर्जनी प्रति—१११८ । अथवागर्जनी विषममय—१११८ ।
 अथवागर्जनी संसर्ग—१११८ । अथवागर्जनी विषममय—१११८
 अथवागर्जनी—१११८ १११८ । अथवागर्जनी—१११८-१११८
 १११ १११८ ११८ । अथवागर्जनी दीयत—१११८ । अथवागर्जनी
 ली दी—१११८ । अथवागर्जनी—१११८ ।
 आवागर्जनी—१११८ । आवागर्जनी विषममय—१११८
 आवागर्जनी—१११८-१११८ ११८-१११८ ११८ । आवागर्जनी
 मय—१११८ । आवागर्जनी यथा कृतम्—१११८ । आवागर्जनी
 —१११८ । आवागर्जनी-निर्भर-गोला—१११८ । आवागर्जनी मय-
 वागर्जनी—१११८ । आवागर्जनी समानेय—१११८ । आवा-
 गर्जनी इदानीं—१११८ । आवागर्जनी प्रमाण्यति—१११८ ।
 आवागर्जनी संकोचन प्रति—१११८ । आवागर्जनी योग्यो—१११८ ।
 ११८ टिका ११८ ११८ ११८ ११८ ११८ ११८ ११८

३१. ॥ ३ ॥ ४१५१, १८ । आत्मीयो न भवेत् कोऽपि—२१४६ ।
 आत्मीयस्य । परार्थाय—२१२३५ । आदित्यमण्डले—२११८ ।
 आधारं चक्रम्—२१४१२-१३११५ । आनन्दमयोद्दामा—२१०१
 ३, ३ । आत्मनं पूजनम्—२१४३८ । आत्मार्थः—२१८८, ८ ।
 आद्यस्तम्भपर्यन्तम्—२१२२० । आमुक्तं कर्मसंसारः—२११०८ ।
 आमुष्मिन्—२१८५ । आयुः—२१६५२ । आराधनम्—२११
 २१॥ २१४१४१ । आलस्यम्—२११८-११३२१२३ । आवरण-
 मितिः—४११७ टीका । आश्रमः—२१२१११२१०८८ टीका । पः ।
 आययेत् नं पयम्—२१२१५ । आसन्नो जायते दुःखम्—२१२३०
 आसनम्—२११०५४ २१४१५, ३५४ २१२१२-१४, २२४११४ ।
 आस्तिक्यम्—२१५१८ । आचारः (वश्विधः)—२१५२१ टीका ।
 ब्रूक्षामितिः—२१०२०-३३४ २१६५ । इडा—२१४२-४,
 ६-७, १० । इन्द्रजालम्—४१०१२ । इन्द्रियम्—२१२१०११२
 २३४ २१२४४ टीका । पः । इष्टदेवता—२१४१५-१४, २८, २२४११४
 ३६॥ २१८७८, २४-३०४ २१८५१ ।
 ईशाधीनं जगत् सर्वम्—२१५१० । ईश्वरः—२१५७-१८४
 २१२३० । ईश्वर-आरण्यम्—२१५२२-२८४ २१४१२८, १४०-१४५ ।
 ईश्वर-आरण्यमितिः—२१५२२-३३ । ईश्वरेण कृतं सर्वम्—
 २१५८ । ईश्वरे ममता—२१५२७-३० । ईश्वर-स्तुतिः—२१२२-
 २७४ २१४८६-११७ २१३८-४८ । ईश्वरस्य नामानि—२१५१५-
 ३८ ।

पूर्ण-ज्योतिः ।

२।१।४५ । कर्माख्येव हि जीवानाम्—२।५।१४ । कलावक्रम—
 ३।४।२० । कलेर्धुगम्—२।१३।५८ । कविः—१।४।१० ॥ टी. प. ।
 कायः—१।५।२४, २५ ॥ २।४।१३१-१३२ ॥ २।८।३० ॥ २।१२।३५ ॥
 २।१२।६१ ६२ ॥ २।८।४—५ ॥ २।१०।१८, १९, २४, २५ ॥ २।११।
 १२-१३ ॥ ४।२।१७ । कामक्रोधौ—२।१२।३५-८० । कामवर्ध
 मनोनायम्—४।१२।१६ । काम-मन्दिरम्—२।१०।२४ । काम-
 वर्धनम्—२।१२।६१ । कामविदमशुडमम्—२।८।२० । काम-
 संकल्प-रूपिण—२।८।४ । कामाक्ष स्तन्दयिषुक्रम—२।६।५१ ।
 कामार्तः स्वल्प-प्रज्ञिय—२।८।३० । कारण-देहः—४।५।४ । कामे
 मलम्—४।५।१३ । कार्यमेकं जगत्-सेवा—१।८।१८ ॥ कालिका—
 २।१।८ । काव्यम्—१।४।३० । काष्ठमध्ये यथा वस्तिः—२।२।२८ ।
 किं कुर्वति पितामाता—२।५।३५ । किञ्चिज्मानन्ति विद्वंसः—
 २।२।२० । कीटः—२।२।१० ॥ २।८।४४ ॥ ४।८।२० । कीर्तनम्—
 २।४।१२५ । कुकर्म नैव सम्भवेत्—२।१०।१३ । कुट्टिमः—२।१।
 १३ । कुण्डली—२।१।१२ ॥ २।२।३३ ॥ २।५।१-७, १६-१७ ॥ २।
 ६।७-८ ॥ २।७।३, ५-१२ ॥ २।८।४-५० । कुण्डनी-जागरणम्—
 २।५।७-११, १६-१७ ॥ २।७।८-१२ ॥ २।८।१-४ । कुण्डनी-यौगः—
 २।१।१४, १५ ॥ २।८।५-५२ । कुम्भकः—२।१२।२५, २७ ॥ २।३।
 १४ ॥ २।७।३-४ ॥ २।८।१, २, ५ । कुर्यादेव न—४।२
 सुमहः—२।१२।६०-७२ । कुम्भकायः
 युगम्—२।१।१५ टीका । लक्षणं मयजे

२।७-८ । गुण जयोपाय—१।७।२६ २८ ॥ १।८।२६ ॥ २।८।१४-२७ ।
 २।१२।२ ३ ॥ ३।३।१३ । गुणतीत—२।२।३७ ॥ २।८।१८, २० ॥
 २।१०।२१ ॥ २।१३।२ ॥ ३।८।३७ । गुप्तम्—टीः प । गुरुं मर्त
 स देवताम्—२।७।३० । गुरु—१।१।१ ॥ १।६।१-६, १२-२८, ३०-
 ३३, ३८ ४३ ॥ १।७।८, २१ ॥ १।८।७-८, २८ ॥ ३।३।१, ३, १८ ॥
 २।४।६६ ॥ २।८।११-१३ ॥ २।१२।४८-५३ ॥ २।१४।३४, ३५ ॥ ३।४।
 १८, १८ ॥ ३।८।४, २३ ॥ टीः प । गुरुध्यानम्—२।१।२८-३३ ।
 गुरु-मानसपूजा—२।१।३४-३५ । गुप्तसृति—१।६।१८-२६ । गुरु-
 स्थानम्—३।४।३१ ॥ गुर्वांश्च नभ्यते यत्र—३।४।२१ । गृहभूमि—
 २।७।३७ । गृहस्थ—टीः प । गोविन्द—२।१।८ । गोप्यदी-
 कुरुते—१।४।३७ । गौ—टीः प । घन्य—१।१।४ ॥ १।४।३६ ।
 पञ्चर्षीया विदग्—१।४।३५ । पाह्यम्—१।२।१४ ।

चक्रम्—३।४।११-२६ । चकाङ्—३।११।३४ । चतुर्थी
 संध्या—२।१।६६ । चतुर्वर्ग—१।४।७ ॥ २।४।५ । चतुर्विधति
 तत्त्वानि—२।४।२१ । चन्द्रकला—टीः प । चन्द्रमण्डलम्—
 ३।४।३२, ३३ । चन्द्रार्धाद्वितमस्तका—१।४।१७ । चरणीदकम्—
 २।४।१२४ । चर्यादिकम्—२।५।२१ । चातकस्य यथा निष्ठा—
 २।४।१०१ । चापनिक्षिप्तवाणवत्—२।११।२२ । चिकित्सा—
 ४।२।४५ ॥ टीः प । चिच्छक्तिः—३।६।५ । चित्तमायः—३।१२।
 ८ ॥ ४।१।१।१५-१६ । चित्तम्—१।४।१६ ॥ २।२।२४, ४६ ॥ ३।८।
 २७ ॥ ४।२।१४ ॥ ३।१२।८, ८ ॥ ४।१।१२ ॥ ४।१०।१३ ॥ ४।१४।३;

अष्टादशसूत्रिका ।

१। विष्णुसू — ३।१।८८-८९ क ३।१-१।९७ क ३।१९८-१९९ क ३।१।२
 २। ३।१।१९८-८ क ३।१९८-१९९ । विष्णुसूत्रि — ३।१।१९९ क ३।१।२
 ३। ३।१-१९७ क ३।१९८-८ क ३।१९८-१९९ क ३।१९८-१९९ क ३।१।१९८-१९९ क
 ३।१।१९८-१९९ । विष्णुसूत्रि चामरम् — ३।१।१९९ क ३।१९८-१९९ क ३।१।१९८-१९९ क
 ३।१-१९७ क ३।१९८-१९९ । विद्याभाष — ३।१।१९९ । विष्णुसूत्रिचामी
 मय — ३।१।१९९ । चेतनं दृश्यम् — ३।१।१९९ । चेतनदृश्यतो
 योग — ३।१।१९९ । चेतनार्थं अद्याभाषम् — ३।१।१९९ । चेतन
 मयिनी मयः — ३।१।१९९ । दाय — ३।१।१९९, १९९ ।

अगत् भोगिमयम् — ३।१।१९९-१९९ । अगत् मनोमयम् —
 ३।१।१९९-१९९ । अगद्गुह — ३।१।१९९-१९९ । अगच्छति — ३।१।१९९-१९९ ।
 अगच्छिष्या — ३।१।१९९-१९९ । अद्यैतन्मयमितितम् — ३।१।१९९-१९९ ।
 अद्यैतन्मयसंयोग — ३।१।१९९ । अद्यत्वं न विदमि — ३।१।१९९-१९९ ।
 अद्ययम् — ३।१।१९९ क ३।१-१९९ क १९९ । अद्यत्व-विनायः — ३।१-१९९
 १९९-१९९ । अद्यम् — ३।१।१९९ क ३।१।१९९-१९९, १९९-१९९, १९९-१९९ । अद्य-
 दय-तमोधातम् — ३।१।१९९ । अद्य-संसर्गिणी दृष्ट्या — ३।१।१९९ ।
 अनाम् ज्ञानवगान् — ३।१।१९९ । अनार्दम् — ३।१।१९९-१९९ । अन्त्या-
 दमी — ३।१।१९९ । अय — ३।१।१९९ क ३।१।१९९ । अय — ३।१।१९९
 टी. य । अयजामम् — टी. य । अयजोत. — ३।१।१९९ । अद्य-
 गमिनिविचारत — ३।१।१९९ । आयकर्म — ३।१।१९९ । आयन्ते
 द्रुष्टुं बीजिभ्य — ३।१।१९९ । आयन्ते च म्रियन्ते च — ३।१।१९९-१९९
 ३।१।१९९ । जित्वरो योगी — ३।१।१९९ । जिह्वा — ३।१।१९९-१९९

पूर्ण ज्योतिः ।

३३३ । जीव—१।६।१३३ ३।३।१३, ३१, ३३३ ३।३।१, २३ १।३।१,
 ३३३ ३।३, ३३ ३।३. ३। जीव मित्र मित्रो जीव—३।३।२२ ।
 जीव जनेर—३।३।२१ । जीवर्षं वृत्तं मयम्—२।१०।१३
 ३।३. ३। जीवने मित्रामयम्—३।१०।१३ । जीवदेव—
 ३।३।३३ । जीवन्मुक्तः—२।८।३८३ २।१०।१-३८३ ३।३।३३ ३।
 १८।३८ ३४ । जीव-मित्रो भेदः—२।८. १०३ ३।१।१३३।२।३
 ३।३।३८ । जीवनि मित्रं वा स्वम्—२।३।२ । जीव सृष्टिः—
 २।८।८ । जीव-स्थामम्—३।३।१८ । ज्ञानचरः—३।३।३४ । ज्ञानं
 भवतु देवय—३।३।३८ । ज्ञानं विना यथा मुनिः—२।३।३३ ।
 ज्ञानं समाधि-गम्यम्—३।१०।१२ । ज्ञानं कथय नटम्—२।३।३
 ज्ञान चतुर्मा—३।३।३३ । ज्ञानं चेदं विमुक्तिदम्—३।३।१३ । ज्ञान-
 दण्डः—३।३।३८ । ज्ञानदीपः—२।१३।३, ३ । ज्ञानदृष्टिः—३।३।२
 १३ । ज्ञानम्—१।३।१०, ११३ १।३।३३ १।३।३८३ १।३।३-६३ २।३।
 ३८-८०३ २।३।३३-३८३ २।३।३-३३ ३।३।३८, २३-२३३ ३।३।३८,
 १२३ ३।३।३८-३१३ ३।३।३३ ३।३।३३-१८३ ३।३।३१ । ज्ञानमयी
 ज्ञाना—३।३।३ । ज्ञानमेव परो धर्मः—३।३।३८ । ज्ञानलोचने
 —१।३।३० । ज्ञानवत् समाययेत्—३।३।३८ । ज्ञान वैराग्य-
 रश्मिभ्याम्—३।३।३३ । ज्ञानयोगः—१।३।३ । ज्ञान शक्ति—
 ३।३।३ । ज्ञान-साध्यम्—२।३।३३ । ज्ञानात्मा—३।३।३ । ज्ञाना-
 धिवत् कचिदेहे—३।३।३३ । ज्ञानाव्युक्तिः—३।३।३०-१२३ ३।
 ३।३-१८३ ३।३।३, १३-१३३ ३।३।३०३ ३।३।३३-१३ । ज्योति-

शब्दावतुक्रमणिका ।

मे—१।१।३ । ज्वलिते दृश्यमाने—२।६।२ । ज्योतिर्ज्योतिः
पञ्चयोतिः—३।१।२।२६ ।

तच्छुल्ल सुय-हीनय—२।१०।१६ । तत्त्व-ज्ञानम्—१।१।१०३
१।८।२४।१।८।२४ टी. प. । तत्त्वम्—१।४।१३ २।५।३७ २।११।
१०३ ४।४।३८, १०, १८ । तत्-पादोदकपानात्—२।४।२२३ । तत्
करो भयानकः—४।१।७ । तथा मे यत्नं नियम्—३।१२।२१ ।
तदप्यः कोपि नो दाता—२।४।७५ । तदये दीदनं कार्यम्—
१।४।२२ । तदेव दृश्यते—४।४।२८ । तदेव सर्वदा कार्यम्—१।
२।१५ । तदेव सर्वदा त्याग्यम्—१।२।१५ । तदेव प्रसज्येत्—
३।१।१६ । तद्विवेदित-भोजनात्—२।४।२२३ । तद्विषी—४।
४।१८ । तद्विविधाः—२।१४।४० । तमः—१।२।१०३ १।४।२६ टीका ३
१।८।२६ २।४।८४ २।८।१२, १५-१८, २३ २।२।२ टीका, ५-८, १।
१।१, १५ । तमाधिक्यं जडाधिक्यम्—२।८।२५ । तमोनिद्रादिका
विधा—४।११।१७ । तमोमयः—२।४।१७७ । तपश्चम्—२।१।
५२-५४ । तज्जगत् परमं लभ्यम्—२।४।१४३ । तस्य कालभयम्—
—३।१०।२२ । तस्य दुःखम्—३।२।१७ । तस्य दूरतरा भावा
—३।१२।५ । तस्य काम विहीनस्य—१।२।१५ । तस्य मुक्तिर्न
दूरतः—३।१०।२२ । तस्यैकस्यैव वाचकम्—१।२।१८ । तस्यैव
गुरुत्वं ज्ञम्—१।८।१६-१७ । तौ मन्थेन प्रसार्यते—२।२।१५२ ।
तान्त्रिक—२।४।११ । ताउचयम्—१।४।२ टीका । तावदेव हि
पञ्चाङ्गः—३।१।१७० । तामय—१।४।२१३ २।४।२०३ २।८।२०३ २।

पूर्ण-ज्योतिः ।

३८. १३. १५० तान्त्रिकः—१४४१३ । तात्रदेव जगद्दृष्टम्—४१४१७
 तिमिष्ठा—१४४१८४ २४१४७१ । तिथिः—२४४१४५ । तिमिरम्—
 १४४१४, २२ । तिर्यग्भूतिः—१४४१० । तिवज्रम्—२४४१७ ।
 तिष्ठेद् देहे मयार्माय—१४४११ । तीर्थम्—२४४१२७ २४४१२-
 २१ । तीर्थया चिन्तया—१४४१० । तुर्यस्थितः—२४४११-३४ ।
 तुर्योत्तीतः—२४४३५-३६ । तुर्यात्मा—१४४१८ । तैलम्—१४४२४
 नीका । त्यागिनः शिवभक्तस्य—१४४१५ । त्यागोऽभयं प्रतिष्ठितम्—
 २४४३१ । त्याज्यं पादम्—१४४१४-१५ । त्याज्यम्—१४४१४-
 १५॥ १४४३, ५, ६, ८, १२-१७ ॥ १४४३४ ॥ १४४३२ १४४२४२३, ३४
 २४४३६४-६६, ६८, ६९ ॥ २४४३७-८, १२-१५, २१ ३१ ॥ ४१०१
 ११, १२ । त्रयमिव ममाचरन्—४४४१६ । त्रिकावध—३४४११
 त्रिगुणम्—१४४२, ५-८॥ ३४४१, २, ७, ८, १४-१५ । त्रिगुणातीतः—
 २४४२० ॥ २४१०२१ । त्रिपुटी—१४१०१४ । वेता—१४४
 १५ टीका ।

दक्षः—१४४१४॥ २४४३३ ॥ टीः प. । दक्षिणाग्रा
 —२४४५० । दक्षिणे पार्श्वे—२४४५० । दधीच. —२४४३३ ।
 दक्षधायनम्—२४४३३ । दद्या—१४४८ ॥ टीः प. । दक्षिण. —
 १४१०८ । दद्या—२४४२८ । दाध्यायताम्—१४४२६ । दानम्—
 २४४१८-२६, ५० ॥ २४४३४-६॥ २४४२४ । दिन कृत्य चिन्तनम्—
 २४४३५-७७ । दिवास्त्रम्—२४४२८ । दिव्यनेत्रः—१४४१० ।
 दीक्षा—१४४२८-३७ । दीपः—१४४४ । दुष्प्रनायः—१४४२४-

Abstract:

[illegible]

धूम निवा साध्याय - ३५।१८ । धन-विगाथिका—
 ३३।७ । धनम् - ३३।७ २५, ४० । धर्म - १।१।१३ ॥ १।२।
 १३-१४ ॥ ३।३।१३ ॥ ३।३।१३ ॥ ३।३।१३ ॥ ३।३।१३ ॥ ३।३।१३ ॥
 धर्मोत्सव - ३।३।१३ । धनु - ३।३।१३ ॥ ३।३।१३ ॥ ३।३।१३ ॥
 ३।३।१३ ॥ ३।३।१३ ॥ ध्यामस् - ३।३।१३ ॥ ३।३।१३ ॥ ३।३।१३ ॥

गण्डादायुक्त मण्डिका ।

[illegible]

अन्वयाद्युक्तमधिकम् ।

१२३ ३१८१७३ । अन्वयः—११८१७ ३ टीः प । अन्वयः यानि
 १२३ ३१८१७३ । अन्वयः—११८१७८ । अन्वयः ११८१७३ ३
 टीः प । अन्वयः—११८१७९ । अन्वयः—११८१७३ ३६ । पाङ्
 १२३ ३१८१७३ । अन्वयः—११८१७३ । अन्वयः—११८१७३
 ११८१७३, ३, ३, ३ ३ ११८१७ ३ ११८१७ ३ ११८१७३ । अन्वयः यानि
 ११८१७३ । अन्वयः—११८१७३ । अन्वयः—११८१७ ३, ३, ३,
 १२, १३ । अन्वयः—११८१७३ । अन्वयः—११८१७ ३ ३ ३ ३
 ११८१७३ । अन्वयः—११८१७३ । अन्वयः—११८१७ ३ ३
 ११८१७३ । अन्वयः—११८१७३, १०, १३-१८, २३-२८ ३ ११८१७
 १० ३ ११८१७, ८-१३ ३ ११८१७ ३ ३ । अन्वयः—११८१७३-८१ ३ २
 ११८१७३ । अन्वयः—११८१७३ । अन्वयः—११८१७३-८१ ३ २
 ११८१७३ ३ ११८१७३ । अन्वयः—११८१७३ ।

अन्वयः, अन्वयः—११८१७३-३ । अन्वयः—११८१७ ।
 अन्वयः—११८१७३ । अन्वयः—११८१७ ३ २१८१७, २३ ३ टीः प ।
 अन्वयः—११८१७३ ११ । अन्वयः योगिनः यानि—११८१७३ । अन्वयः
 अन्वयः—११८१७३ ३ ११८१७३ । अन्वयः यानि यानि—११८१७
 २३ । अन्वयः—११८१७३ ३ ११८१७३ । अन्वयः—११८१७ ३ टीः प ।
 अन्वयः—११८१७३ । अन्वयः—११८१७३ ३ ११८१७३ । अन्वयः
 यानि—३ टीः प । अन्वयः यानि—११८१७३, १३८ । अन्वयः
 यानि ११८१७३ ३ ११८१७३ २३ ३ ११८१७३-२३ ३ ११८१७३-
 १८ ३ ११८१७३ ३ ११८१७३-११ । अन्वयः यानि यानि—११८१७३-

०, ८, ११ । मन्त्रयोगः—२।१२।७ । मन्त्रजम्—१।५।३५ । भार
 २८ । ममता—१।५।२७-३० । ममत्वम्—४।२।१८, २१, ३१, ३२ ।
 मरणम्—२।६।१४ । २।१४।३३ । २।११।२७ । २।१२।२२ । ४।१०।
 १० । मरी मिथ्या जलं यथा—३।१२।११ । मन-वयम्—२।४।
 १३०-१३८ । ४।५।१-१३ । महाकायः—२।६।४५ । २।११।२४ ।
 महागुरुः—२।४।१२३ । महापत्न्यः—१।१।४ । महातीर्थम्—२।
 ८।१८, २० । महादेवः—२।१।१० । महानन्दज्योतिः—४।३।१३ ।
 महामाया—१।२।३ । ४।२।१८ । महामोक्षमयोमलः—२।४।
 ५३८ । महाविद्या—४।२।५४ । महाशूद्रम्—३।८।४२ । ३।
 ११।२६-२८ । महिषः—४।१३।६-७ । माता—२।१।१२ ।
 मातृका—१।४।१२ । २।१।६२ । ३।५।२ । माधुकरी—४।२।६ ।
 मानः—१।३।२१ टीका । मानसं मासतं यत्किम्—२।४।२८ । मानसं
 रोगम्—२।१४।१२ । मानसपूजा—२।१।३४-३५ । २।४।३८-४३ ।
 मानसम्—३।२।११-१५ । ३।८।४ । ३।१०।२८ । मानसे रूपचारवैः
 —२।१।३४ । २।४।३८ । मानसी जपः—२।४।६८ । माया—
 २।१।२४ । २।२।३१-३२ । २।१२।१-३, ५ । ४।१७।१-२० । मायीयमलम्
 —४।५।८ । माला—१।४।१२ । मासास्ते भोजयेत्—२।७।७ ।
 मताहारः—२।५।१३ । ३।१।७ । मिथ्याचारः—१।३।१४ । मुकुन्दः
 १।५।२६ । सुप्तिः—१।६।५४ । ३।१०।८-१२ । ४।८।६-१३ । ४।१८।
 ४-२८ । सुप्तिं स्वाप्य करि स्थिता—३।१२।५ । सुद्रा—२।१२।१५
 सुशूना तपोमङ्गः—२।१४।३३ । सुहर्तः—१।५।२३ । २।६।५ ।

शब्दादानुक्रमणिका ।

ति-विभेदतः—२।४।१४८ । मृगसाधार—२।४।१९१ ॥ २।४।२०७
 ० । मृते चित्ते मवेकोनम्—२।४।२०२ । मृते देहः सुखं
 १—४।२।३३ । मृत्युश्चयः—२।१२।१८ । मेधा—२।४।१७ ।
 १—१।१।६ । मोक्षद्वार-कषाट्म्—२।१०।१८ । मोक्षद्वारम्—
 १ । मोक्ष-विघ्नाः—२।८।११ । मोक्षोपायः—२।४।१९४ ॥
 १-४ २।१०।११-१२, २०-२३ ॥ २।१२।१२, १३ ॥ ४।४।८ ॥
 १५-१८ ॥ ४।४।१३ ॥ ४। १८।११-१३ । मोक्ष—२।१।२, ५, ६ ॥
 १४, २१ ॥ टीका ॥ १।६।२१ ॥ १।४।१४ ॥ २।१।१६ ॥ २।४।१७ ।
 २ ॥ मे पत्नी जय—२।१४।१२ । मोनम्—२।४।२१-२२ ।
 २ ॥ यं ज्ञात्वा नापरं ज्ञेयम्—२।१०।७ । यत्न-या नापरं लब्धम्—
 १।७ । यत्नः—२।१२, ७० ॥ ४।१०।६ । यत्नम् २।१।६८ ॥ २।८।२४ ।
 १-४ ॥ यत्नम्—२।४।१४३ ॥ टीका । यत्न-नास्ति हरे पूजा—२।
 १२८ । यत्न-मात्रं महत्तम—१।१।१२ । यत्न-यत्नं मनो-पाति—
 १।६३ । यत्न-वै मानस-तत्त्व—१।६।१७ । यत्न-कर्म-तत्त्व-फलम्
 १।४० । यत्न-ज्ञान-विना-मुनि—२।२।३३ । यत्न-श्यामी
 १।४।१० । यत्न-पात्रं-तत्त्व-जडे—२।७।२७ । यत्न-
 १।४।१० । यत्न-वि-श्री-महा-व्याघ्र—२।४।१०
 १।४।१० । यत्न-दृष्ट-तत्त्व-यत्न—४।२।११ ।
 १।४।१० । यत्न-दृष्ट-वि-सह-द्वारे—२।२
 १।४।१० । यत्न-२।१।१२ । यत्नम्—२।१।१२ । यत्न—
 १।४।१० । यत्न-२।१।१२ । यत्न-वाचो-भू-भो-भो-भो—२।१०
 १।४।१० ।

पूर्ण-व्योतिः ।

२२ । यथाद्यो विनिवर्तनम्—२।५।४० ॥ २।१०।८ । यादयो
 रोप्यते वृत्तः—२।८।४० । यावद् देहाभिमानय—२।१०।१८ ।
 यावय मभ्यते ग्रामम्—२।२।१८ । या ग्रान्ति मुक्त चित्तानाम्—
 २।५।१२ । युक्तिः—४।४।१५ । युगम्—२।१२।५८ ॥ टी. प. ।
 येन केनेन्द्रियैव—२।१०।२५ । योगः—२।८।१-१०, १५, १६ १७
 २।४।१४५ ॥ २।१२।१-४८ ॥ ४।१०।१८-२० ॥ टी. प. । योग-गम्यः
 —२।४।१० । योगविद्याः—२।१२।४, ५३-६० ॥ ३।१०।१८, १८ ॥
 ४।१३।१७ ॥ टी. प. । योगशक्तिलाभः—२।४।८३ ॥ ४।४।१८ ।
 योगश्च व्यस्त चित्तानाम्—२।८।३ । योगसिद्धिर्वैद्यवि—२।१२।
 ५३-५८ । योगान्तगः—२।८।३८ । योगिगम्यम्—२।४।४० ।
 २।८।१२ । योगिन बन्धनं हिप्वा—२।८।१० । योगिन मयिते
 देहे—२।२।१० । योग्येदाने धनं सार्यम्—२।२।२० । योग्य्या
 भिमतः—२।४।५ ।

रक्तबीजः—४।१३।४ । रजः—१।७।२६ टीका ॥ १।८।२६ ॥
 २।४।८४ ॥ २।१।१३, १५-१८ ॥ २।२।२ टीका, ५-८ ॥ २।१।१, १४ ।
 रजस्तमोमयाकारः—२।१२।२ । रजस्तमो मलः—२।१३।४ । रन्ध्र-
 पात्रम्—२।५।२२ टीका । रघुः—१।४।३० टीका । रागः—टी.
 प. । रागद्वयी—४।१३।१-१० । रागेन रक्षितः—४।५।७ । राइवे
 कम्बली—२।४।१५ । राजभक्ति परायणा—२।२।३४ । राजयोगः
 —२।१२।७।१।५।६ । राजभम्—१।८।२६ ॥ १।८।२६ ॥ २।५।२० ॥
 २।८।२० ॥ २।२।७ ॥ २।३।८, १३, १४ । रामनयनी—२।८।८ ।

पुनः प्राप्तिः

[illegible]

शब्दादिशुद्धमचिका ।

मिथ्या—४।१।३ । विष्णु-नट्यम्—१।८।२८ । विष्णु-मूर्ति-सिक्कम्
 मुक्तिशालम्—२।२।१३-४० । विष्णु-सेवा—१।८।१०-२४ ॥ २।२।
 ४२-४४ । विष्णुस्थितिः—१।१२।२२ । विष्णु-कृतिः—२।४।१०२ ।
 विष्णुस्य क्रन्दनम्—२।२।१५ । विष्णुस्य रोदनम्—२।२।१५ ।
 विष्णुतम्—१।१०।२१ । विष्णुमायनम्—२।४।१८ ॥ ४।४।११ ।
 विषयः—२।८।१-८, १०-१४ ॥ २।१०।२३-२८, २९ । विषयत्वं हि
 बन्धनम्—२।१४।२८ । विषय-सुखस्य हेतुत्वम्—२।४।१२ ॥ ४।
 ८।५ । विषय-सिद्धिः—२।४।१३-१५ । विषयानुबन्धनम्—२।१५।
 १४ । विषयेषु सदा पायेत्—२।४।१२८ । विषयो बन्धनं नैव—
 २।१४।२८ । विष्णु—२।४।१० । विष्णु-पत्तिः—२।८।८ । विष्णु-
 स्वधिकटे वासः—२।४।१० । विष्णवे काम-कृपादि—२।२।४६ ।
 जीवजन्मद्वयकारं खादाम्—२।१५।२ । बोधा—२।४।१२ । हृत्तिं
 मेघमदीं विना—४।१०।४ । हृत्तिं माधुर्ये भजेत्—४।२।६ ।
 हृत्तिः—२।८।१०-१५ । हृत्ति-हानम्—२।४।१२ । हृत्तिः—१।
 ४।२ । वेदाङ्गम्—२।२।४२, ४३ । वेदः—२।४।१० ॥ २।४।१२ ॥
 २।२।१८ ॥ टी. ४ । वेद-गोपितम्—२।१०।२२ । वेद-मनीष-
 युक्तिः—४।१०।११ । वेद-मायनम्—२।२।६४ । वेदाङ्गम्—२।४।१० ।
 वेदिका—२।२।२।८-२२ । वेदाङ्गम्—२।४।११ । वेदाङ्गो—२।
 १।१ । वेदाङ्गम्—२।२।८-८ ॥ २।४।१० ॥ २।४।१२, १२८ ॥ २।
 १।१० ॥ २।२।१२-१२ ॥ २।२।१२२ । वेदाङ्गमस्तु जीवनम्—
 २।२।४८ । वेदाङ्गादेव भास्ति—२।२।८-८ ॥ वेदाङ्गं वेदने विरहि

पूर्णे-व्योतिः ।

—४।३।१ । वेषणशर्मा दादय-शुद्धिः—२।४।१४४ टीका । वेषणी
तनुम्—१।७।१२ । व्यसनानि—टीः पः । व्याधिः—टीः पः ।
व्यायामः—२।१।७५ । व्योम-पञ्चकम्—४।३।८ । वतम्—१।२।
८ ॥ २।७।८ टीका ॥ २।८।२४ ।

शुक्लानां भूयस्व चमा—२।१३।१ । यक्तिः—१।४।४४ २।४।२८४

२।६।८, १० ॥ २।७।५-७ ॥ ४।५।१, २ । यक्ति-चेतस्य-जेन्द्राणि—२।

४।११ । यक्ति-पातः—१।१।५, ६४१।६।२८, ३०-३५ । यशोत नाम-

पार्श्वेन—२।५।२७ । यथा—२।६।४८ । यस्तृणानि—२।१२।१८

यरीरं कामं मन्दिरम्—२।१०।२४ । यरीरं मद्य मन्दिरम्—२।१।

१५ । यरीरम्—१।६।६ ॥ २।२।११, १८-२३, २७ ३०, ३२। २।२।

१-१२ ॥ २।४।१, २४ टीः पः । यरीराणि जडानि—२।२।११ । यन्द-

व्याधितम्—२।७।३ । यन्द मद्य-स्वदय—२।१।१२ ॥ २।५।१ ।

यास्य सिद्धः—२।२।२३ । याडेन गृहे पात्रम्—२।१२।६२ । यामने

व्यिरुद्धतिष—१।६।४१ । यात्र तू सदा पाथम्—१।२।१२ ।

यास्य-ज्ञानं न कारणम्—२।१०।१० । यास्यम्—२।२।१, ६, ११,

१२, १६-१८ ॥ १।६।१३ । यास्य युक्ति मन्त्राकुरे—२।१२।४ ।

यास्य युक्ति मन्त्राण्यम्—२।१२।४ । यास्य व्याधयानसम्—२।७।

२४ । यितम्—१।४।२७, २६ । यितउत्र नमने दोषा—२।७।४८ ।

यिरोवर्धं मन्त्रागुम्—२।७।११ । यितम्—२।२।४५ । यिर्

-दानेन पूजयेत्—२।४।६ । यिर् इहा यिर् ज्ञाया—२।७।४१

यिर् पार्श्वे यिर् ज्ञाया—२।४।१५१ । यितम्—१।५।१६ । यित-

शब्दादगुणमधिका ।

जीवयो मन्दः—२।८।१० ॥ १।१।१ ॥ ४।२।२७ ॥ ४।१०।८ । मिय-
 शोधनिका सञ्ज्ञा—२।१।६ । मिय-शक्तिः—२।५।८ । मिय-
 मति समायोक्तः—२।१।४७ । मिय-सञ्ज्ञाभूत-सर्वज्ञः—४।१।१ ।
 मिय-सृष्टिः—२।५।८ । मिय-सृष्टिः—२।१।१।१८ । मियस्य जीवता
 गतिः—४।१।१४ । मिथः—१।४।१० । मिथः प्रतिप्रदाये वा—
 १।८।४८ । मिथः सर्वज्ञः सर्वज्ञः—२।४।१६ । मिथः सर्वज्ञः—४।
 १।१।५ । मिथः सर्वज्ञः—२।१।१।२२ ॥ ४।१।१।४, ५ । मिथि—२।१।
 ११ । मिथि-सर्वज्ञः—२।८।४९ ॥ ४।१।१।१३, १५ । मिथः सर्वज्ञः—१।
 १।२।१ ॥ टी. प. । मिथः—१।६।६, १२, १६-१८ ॥ २०-२३, २५-
 २८-४३ । मिथः सर्वज्ञः—१।६।६-१९, ४९-४३ । मिथः सर्वज्ञः
 गुण-सर्वज्ञः—२।१।२२ । मीथः—१।८।८ । मीथः—२।६।५१-
 ५२ । मीथः सर्वज्ञः—२।८।२७-२८ । मीथः सर्वज्ञः—२।१।११ ।
 मीथः सर्वज्ञः—२।४।२२ । मीथः सर्वज्ञः—२।४।८ । मीथः सर्वज्ञः
 मीथः सर्वज्ञः—२।१।४७ । मीथः—२।४।१४४ टीका । मीथः सर्वज्ञः
 मीथः सर्वज्ञः—२।४।४७ । मीथः सर्वज्ञः—२।६।६ । मीथः सर्वज्ञः—
 १।१।१६-१७ ॥ १।१।१० ॥ १।१।१ ॥ १।८।२८-२९, ३२-३३ ॥ १।८।१०-
 २८ ॥ १।८।१० ॥ ४।१।१।१३-२८ । मीथः सर्वज्ञः—२।१।१।१८ ।
 मीथः सर्वज्ञः—२।४।४०-४२ ॥ २।८।१३, ४० । मीथः सर्वज्ञः—
 २।८।४३ । मीथः सर्वज्ञः—२।१।१६ । मीथः सर्वज्ञः—२।६।
 ५५ ॥ २।८।३१ । मीथः सर्वज्ञः—२।१।१६ । मीथः सर्वज्ञः—२।१।१८ ॥
 टी. प. । मीथः सर्वज्ञः—२।१।४२ । मीथः—२।१।१० ॥ १।१।१८ ॥

शब्दादायुक्तमपिक्का ।

मन्त्रकर्म—४।१।१०। सभ्यं शुभं सदा तत्र—२।१।१।५८।
 सत्यं ज्योतिः—४।५।१। सत्यम्—१।५।१८ ॥ १।१।३ ॥ [१।१।
 ३] भक्तसङ्घः—१।१।५-०। सदा शुभो दयेष्वट—२।१।१।२२।
 सदाचारः—१।१।१२ ॥ १।५।१०-२२, २२। सदा-भावनम्—१।८।
 ५५। सदायिषं विना किञ्चित्—१।१।१८। सदाः पावहरं
 भोग्यम्—४।५।१५। सन्तोषः—२।२।२० २० ॥ ४।२।१५। सत्ता
 —२।१।५५-५० ॥ ४।५।१५। सतीति—१।१।२-२२ ॥ १।१।२-२२।
 सत्तासामि विधानम्—१।१।२२८। सत्तास-धर्मः—४।१।१-२२।
 सत्तासः—१।१।१५ टोका। सत्तासावम माययेत्—१।१।१५५।
 सत्तासिनी कर्तव्यानि—४।१।२१-२२। सत्तासिनी धर्मः—४।१।२।
 सत्तासिनी व्यवहारः—४।२।१-५०। सत्तासी—४।१।१।
 सत्तासी यान्ति वर्जितः—४।१।१०। सत्तमं जन्म—१।८।
 १८, १०। सत्तम—१।१।१२। सत्तमं च समाचारी—
 २।१।२। सत्ताधि—१।५।१ ॥ २।१।८ ॥ २।१।२।१५, ४४-४८ ॥
 २।१।५।१२ ॥ ४।८।५० टोका. १८, ५८ ॥ १।१।२२-२४, १० ॥
 ४।१।१०, १२, १८-२२ ॥ ४।१।२।१५, १०। समासाद्य
 सुताभाण्डम्—४।१।२१। समाहितः—१।८।५०। समीक्षाः
 —४।५।१। समुत्पत्तीति बध्यते—४।२।२४। सम्बद्धः पद माप-
 टाम्—२।५।१८। सम्मानाद् गौरवावित्थम्—१।१।८। सम्बन्ध-
 ग्रामम्—१।१।११। सम्बन्ध-दर्शनम्—४।१।५। सम्बन्धं हि
 दर्शनम्—२।५।११। सम्बित्—१।५।१५। स योगी योग-सिद्धि-

भार्गु—३१०१२१ । मरुस्वती-ध्यानम्—११४१८ १८ । सर्वे
 लीड्यते गिरा—११४३१ । सर्वे कमेति विष्वात्मा—२१५१३५ ।
 सर्वे गङ्गा मर्म जलम्—४१८१२८ । सर्वे देशालय रूपम्—
 ४१८१२८ । सर्वे लक्ष्मण्य ध्रुवम्—३१८१३५ । सर्व रूपं
 मनो धने—४१८१५ । सर्व विश्व मनोमयम्—११८१५ । सर्व
 हृदावनं स्यात्—४१८१२८ । सर्व कनो—११८१५ । सर्व
 कर्मपणम्—२१२११ ॥ २१४१२३ ॥ सर्वज्ञ—२१११३० ॥ २११५१
 ३४ ॥ ३१५१० । सर्व दर्श—२११३२ ॥ २११५१३५ ॥ ३१५१२१ ।
 सर्वदेवं जहोम्यहम्—२१२४३७ । सर्व आसी मन्नागन्धा -
 ३११११ । सर्व मेव हरे रूपम्—३१८१४८ । सर्वशक्ति समा
 च—३१५१११ । सर्व सद गुण सत्त्वम्—३१८१२१ । सर्व
 सद्धि नियेविमम्—३१८१११ । सर्व स्यान्व गोविन्दम् ३११० ।
 सर्वार्णव परं ब्रह्म—२१२१४० । सर्वान् वानान् परिवादा -
 १४१२८ । सर्वं भिदा लयं याति—३१५१२१ । सर्वस्य सामग
 र्या—३११२१२८ । सर्वेषां सङ्गम्—२१११३० । सर्वस्याम
 तुमाम्—४१३१२८ । सर्विकारो भवेज्ज्वा ३११११ । स
 पृथ्वी नैव मुक्ति भाक्—११५१४२ । स शिष्यो मुक्तिभाजनम्
 १५१४१ । सहस्रार—२१११२८ ॥ ३१४१३५ ४३ ॥ ३१८११५, १७ ।
 हृदागमनैव—२१११३७ ॥ २१५१४२ । सचितः कुम्भक—३१
 १ । सोमर्गिको दोष—११३१३ । सागर मयमान्—३१११
 । सात्त्विक—११४२४ ॥ ३१२१७ ॥ ३१२१७, १९, २१ । सात्त्विक-

अष्टादशसुक्तमंत्रिका ।

वासना—१।२२६-२८ । वासिकी हृत्ति—२।२।५ । वाधन-
 चतुष्टयम्—१।१।३१ । वाधनाभ्यासः—१।२।५-४० । वाधुः
 —१।२।२० । वायं-कृत्यानि—२।३।२-५२ । वाह-विषय-
 विता—१।३।५ । वावित्री—२।१।३१ । वादित्यम्—१।४।१० ।
 सिध्यत्येव सदा ध्यानम्—१।२।४० । सिध्यत्येव सदा योगः—१।
 २।४० । सिन्दूर-वर्णमुख्यतम्—१।४।१४ । सुपुम्पा—१।४।२-५,
 ८-१०, २४, २६ ॥ १।२।८ । सूर्यमेवादिकान्—१।५।२ । छटिः
 —१।२।१-३ । छटि-क्रमेण—१।५।४० । छन्दियं चेतनं दृश्यम्
 —२।१४।१२ । सेवापराधाः—१।५।११ जीका । सेवेत स्रुतं
 विष्णुम्—१।२।३५ । सेव भक्ति मन्त्रेण या—१।१।८ । सोम-
 चक्रम्—१।४।२८, ३० । सोऽहं-हृत्ति—१।५।४२ । सोम्या—
 १।४।१२ । सो—दोः प । स्थिति-मौलम्—१।२।८ । स्थिरा-
 धनस्य योगीन्द्र—२।१।१२१ । ध्यानं मनोमनस्यागः—२।१।४५ ।
 ध्यानम्—२।१।४४-४२ ॥ २।२।११० । अज्ञतो विषयं कश्चित्—
 १।४।१४ । अज्ञो यत्तु भयं तत्तु—४।१।४ । अज्ञो योग-विद्या-
 तत्तु—४।१।४ । अन्दनम्—१।२।१-२ ॥ १।५।४ ॥ ४।१।८ ।
 अन्दे लोके, गने जाते—४।१।३ । अति—१।४।१० । अतः—
 १।२।१२ । अन्तः—१।१।१ । अ-धर्मः—१।१।१३ । अग्ने-
 तानवत्रोके—४।१।२ । अथाथैव दिवामग्ने—१।४।२८ । सट
 —१।४।१३ ॥ १।५।११ ॥ दोः प । अक्षयस्य मनः—१।२।१० ।
 अक्षयस्य स्थिति भोक्ता—४।१।११० । अक्षयः—४।४।३ । अक्ष-

श्रीमद् भगवत्पादेः प्रणीता ग्रन्थाः—

मूल्यम्

१।	देद-शास्त्री (बहुभाषायाम्)	
	प्रथम प्रचार, द्वितीया आवृत्ति	१।००
२।	"	द्वितीय प्रचार
		१।००
३।	"	तृतीय प्रचार
		१।
४।	Yoga and Perfection (in verse)	३।
५।	पुरुष-व्योतिः (सटीकम्, देवनागरीक्षरे)	२।००
६।	पुरुष-व्योतिः (ब्रह्मानुवादसमेतम्, ब्रह्माक्षरे)	२।

ग्रन्थिस्थानम्—

- १। डाक्टर रामानुज चक्रवर्ती, १४, फोर्गरस सीन, कलिकाता ।
- २। श्रीमतिहाल सीन, वि. ए, बन्धु-वाजार, बरिमान ।
- ३। श्रीललितमोहन बन्दोपाध्याय, वि. एल, पटुयाधानी ।
- ४। गुरुदास चट्टोपाध्याय एण्ड सन्स

२०१।१ कर्णवालिस द्वीद, कलिकाता ।

- ५। डि. एम्, लारमेरी. ६। कर्णवालिस द्वीद कलिकाता ।
- ६। चक्रवर्ती बाटार्जी एण्ड बॉ, १३ कलेज स्कोयर,

कलिकाता ।

